

गुला म

મુદ્રણસ્થાન:-
શ્રી “કર્મભૂમિ” પ્રી. પ્રેસ
લાલપાં અમર, એડા.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૨૭૦૮ કિંમત રૂ. ૧૦૦/-

ગ્રંથનામ ગુલામ

વર્ગિક

મુદ્રણસ્થાન:-
શ્રી “કર્મભૂમિ” પ્રી.
લાલખાં મજનર, એડા

આ જ લેખકનાં પુસ્તકો.

કૌમરેડ લેનિન (જીવનકથા)
 ચિંતનની વેદી પર (જુનોની જીવનકથા)
 નરવીર (ગિરી બાલ્ડીની જીવનકથા)
 દરિયે દવ લાગ્યો. (જપ્ત)
 કક્કળતું કોંગો.
 એક હતો છોકરો.
 રાતું રૂસ ભા. ૧, ૨, ૩ (રશિયન ક્રાંતિનો ઇતિહાસ)
 માનસ વિજ્ઞાનનો દષ્ટિકોણ
 વૈજ્ઞાનિક જગત
 એક હતું માનવી
 માનવીનું ઘર
 રશિયન નારી
 ટોકિયું
 સહીદી (વાર્તાઓ)
 ભટ્ટી (નવલકથા) (જપ્ત)
 સંસ્કૃતિનાં વહેણ
 માટીબયાં [નાટક]
 યુરોપની ભિતરમાં
 એશિયાની ભિતરમાં
 એબિસીનીયાપર એથાર
 માનસપૃથકકરણના પાયા [છપાય છે]
 જીવન જંડેર [છપાય છે]

સહકારી વીમાની આગેકદમ

❀ તમારી જીંદગીના વીમા માટે ❀

બોમ્બે કો-ઓપરેટીવ

ઈન્સ્યોરન્સ સોસાયટી લી.

બધીજ રીતે પસંદગીને પાત્ર છે.

હેડ ઓફિસ:

કો-ઓપરેટીવ ઈન્સ્યોરન્સ બીલ્ડીંગ, શ્રીરોજશાહ મહેતા રોડ,
મુંબઈ.

જેમાં:-૧. પોલીસી હોલ્ડરોની માલીકી અને વહીવટ.

૨. નાની તેમજ મોટી રકમના વીમાની સવડ.

૩. પ્રીમીઅમના ઓછા દર છતાં સાફ બોનસ.

૪. પોલીસીની સરળ શરતો અને દાવાની સત્વર પતાવટ.

૫. સ્ત્રીઓના વીમા માટે ખાસ અનુકુળતા

વગેરે ખાસ વિશિષ્ટતાઓ છે.

મુખ્ય મુખ્ય સ્થળોએ એજન્સીઓ આપવાની છે.

—: વિશેષ માહિતિ માટે લખો યા મળો :—

ઉત્તર ગુજરાત અને કાઠિયાવાડના ચીફ એજન્ટસ.

અનુપમ બ્રધર્સ

ગાલા હનુમાન સામે, અમદાવાદ.

એજન્સી એર્ગેનાઈઝર,

આદિતરામ મયારામ ઠાકર

ચાર રસ્તા, સરોજ વીલા સામે

મણીનગર, અમદાવાદ.

સ્પેશીઅલ એજન્ટસ,

સી. નરબી એન્ડ કુંપની

ઈન્કમેટેક્સ ઓફિસ પાસે,

નડિઆદ.

સુધારીને વાંચજો.

અશુદ્ધ	પાન	લીટી	શુદ્ધ
એતું	૩	૧૪	એતું
ખખડે છે	૩	૧૯	ખખડતા દતા
આખમાં	૪	૩	આંખમાં
આતપર	૭	૧૪	ખ્યાલપર
ગોળ	૪૨	૧૦	‘ગોલ’ કોકની
લીવા	૪૩	૪	વીવા
જે	૪૪	૧૭	તે
કાંઠમાં	૪૪	૨૧	કાંઠમાં
ધણિયાળાઓ	૪૬	૮	ધણિયામાઓ
ભલાયલા	૫૩	૪	ભલાયલી
તરાડો	૫૬	૬	કરાડો
ગાણી	૬૨	૪	ગાણે
છેડવાળ	૬૨	૧૬	દોડયોળ
એટલેનટીસ	૬૭	૮	એટલેનટીસ
આપ્સરા	૯૭	૮	અપ્સરા
પકડાર	૧૩૮	૨૧	પકડાર
ગ્રાંટ	૧૪૩	૨૧	ગ્રાંટ

સમર્પણ.

શ્રી. રણછોડભાઈ તળસીભાઈ પટેલ

મુ. સારસા.

મહારા પ્રત્યે સદ્ભાવ અને વિશુદ્ધ પ્રેમની આપના
હૃદયમાં સનત વહેતી સરિતા અને મહારી પ્રગ-
તિમાં આપના હૃદયના મુક આનંદે મ્હને
ઝાળી યનાન્યા છું. એ ઝાળુ અદા
કરવાની મહારા જીવનમાં સોંપેલી આ
એક સુંદર તકને જતી નહિ કરતાં
'કર્મભૂમિ'ના આ બેટ પુસ્તક
'ગુલામ'ને આપના કર-કમ-
ળમાં સપ્રેમ સમર્પણ કરી
હું કૃતાર્થ થાઉં છું.

ખેડા. } લિ૦ આપનો રમેલાબિલાષી,
વંશાખ સુદી } વિઠ્ઠલદાસ નાગરદાસ પટેલ
પૂર્ણિમા. } તંત્રી: "કર્મભૂમિ" ખેડા.

બે બોલ.

જમીનદારી, તાલુકદારી, ઈનામદારી અને સાલુકારી કે વેપારી પ્રથાઓ જેવી ગુલામીની પ્રથા એ પણ માનવ ઇતિહાસનો એક તત્ત્વકો છે.

એ તત્ત્વકોની આ એક તવારીખ છે. ઇતિહાસની એ વાત સાચી અનેલી કથા છે.

એ કથાલેખનનો ઉદ્દેશ તો, મનુષ્યોના મોટા ભાગપર સુકીબર માણિક માનવીઓને જુલમ ગુજારવાની જે ઘટના પવિત્ર ને કાયદેસર પરવાના આપે છે તે ઘટના સામે માનવતાનો પુણ્ય પ્રકોપ પ્રકટે તે વિના બીજો શો હોઈ શકે ?

આ આલેખનમાં શૈલિ કે વસ્તુનો જે દોષ દેખાય તે મારો પોતાનો છે તથા જે કોઈ ગુણ દેખાય તે ‘સ્પાર્ટેક્સ’ નામના એક અંગ્રેજી પુસ્તક જેની માહિતિને આધારે હું આ લખી શક્યો છું તેનો છે.

—લેખક.

નિવેદન.

પ્રિય વાંચકો,

થોડાં અપવાદ રૂપ સામાયિકોને બાદ કરીએ તો ગૂંજરાતમાં પ્રકટ થતાં સામાયિકોનો મોટો ભાગ પોતાના વાંચકોને જે પ્રકારના સાહિત્યનાં પુસ્તકો ભેટ આપે છે એ સાહિત્ય ન તો ચિરંજીવી હોય છે અગર ન તો સમાજને ઉન્નત માર્ગો દર્શાવનાર હોય છે. કેવળ પોતાના સામાયિકના ગ્રાહકોની સંખ્યાને ટકાવી રાખવા માટે અને થોડા વધુ ગ્રાહકો મેળવવા માટે પ્રતિવર્ષ ભેટ પુસ્તક આપવાની એક માત્ર પ્રથાને જ તેઓ અનુસરે છે. એમાં નથી કરતા તેઓ સમાજની સેવા કે નથી કરતા સાહિત્યની સેવા. કેવળ સ્વ-સ્વાર્થને પોષવા માટે જ કોઈ એક કાળે દાખલ થએલી એ પ્રથાને આજે ઘણાખરા સામાયિકોના સંચાલકો અનુસરે છે.

જ્યારે “કર્મજૂમિ”નો એ પ્રથા સામે મૂળથી જ વિરોધ હતો ને આજેય છે. પરંતુ જ્યાં એ પ્રથા જ વાંચકવર્ગના સંતોષનો વિષય બની હોય અને કોઈ પણ જાતના સમય-સંજોગોનો ખ્યાલ રાખ્યા સિવાય સમજી વાંચકવર્ગ પણ ભેટ પુસ્તકની માંગણી જ કરતો હોય ત્યાં “કર્મજૂમિ”ને પણ એ પ્રથાના ચીલે ચાલવાની ફરજ આવી પડે એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ એ ફરજને અદા કરતા પહેલાં “કર્મજૂમિ”એ પોતાના ધ્યેય તરફ પ્રથમ નજર રાખી છે અને “કર્મજૂમિ”ના ધ્યેયને અનુરૂપ ભેટ પુસ્તક વાંચકોના કરકમળમાં મૂકાય એ એકમાત્ર એની જાંખના હતી. જ્યારે વાંચકો તરફથી જે વર્ષથી સતત ભેટ પુસ્તકની એકધારી માંગણી થયા જ કરતી હતી.

એક તરફ યુરોપમાં ચાલતા યુદ્ધને લઈ કાગળના ભાવ બેહદ

વધી ગયા હતા અને બીજી તરફ આર્થિક મૂકેલીઓનો કોઈ પાર નહોતો, છતાં “કર્મજૂમિ”ના ધ્યેયને અનુરૂપ સાહિત્ય પીરસાય તો જ ભેટ પુસ્તક પ્રકટ કરવું એવો મારા હૃદયમાંનો ઉડો ઉડો વિશ્વાસ આખરે ફલિત થયો, અને તે વિષેના મ્હારા પ્રથમ પ્રયાસમાં જ મ્હને સફળતા એ મળી કે મ્હારા તાજેતરના જ ટૂંક સમયના સહવાસમાં મ્હારા તરફ સહભાવની લાગણીઓ ધરાવતા મ્હારા સ્નેહિ ભાઈ શ્રી. ચંદ્રભાઈ કા. ભટ્ટ પાસે મેં એક વિનંતિપત્ર લખી “કર્મજૂમિ”ને અનુરૂપ એક સળંગ વાર્તાની માંગણી કરી. પ્રથમ તો તેમણે મને તેમના વ્યવસાયી જીવનમાં તેવી વાર્તા લખવા માટેનો સમય જ નહિ હોવાનું લખી જણાવ્યું; પરંતુ પાછળથી મ્હારા પ્રત્યેના તેમના સહભાવની લાગણીઓને લીધે તેઓ મ્હારી વિનંતિ તરફ ખેંચાયા ને મ્હને જણાવ્યું કે, “ભેટ પુસ્તક વિષે ના પાડજો માટે મ્હને દુઃખ તો થયું હતું પરંતુ હાલમાં હું એક અધૂરી મૂકેલી વાર્તા પૂરી કરી રહ્યો છું તે તમને મોકલી આપીશ, જે અમાર સુધીનાં મ્હારાં લઘાં લખાણોમાં મને ખૂબજ ગમી ગયેલી છે.”

અને તેમણે તે મને મોકલી આપી.

શ્રી. ચંદ્રભાઈની મારા પ્રત્યેની આ પ્રેમાળ લાગણીઓ માટે ખરેખર હું તેમનો ઋણી છું. અને આ પુસ્તકના મુદ્ર વિગેરે સુધારવામાં મને મદદરૂપ થઈ પડનારા મારા મિત્ર શ્રી. “આમિર”નો પણ આભાર માનવોજ રહ્યો. વળી આ ભેટ પુસ્તકના પ્રકાશનને આકર્ષક અને સ્વચ્છ પ્રીન્ટીંગ માટેના અદ્યત્ત ઉત્સાહ અને ખર્ચ માટે “કર્મજૂમિ”ના કામદારવર્ગને તો ધન્યવાદ જ ઘટે છે.

અને આ અધા પુરુષાર્થની પાછળ તૈયાર થયેલ “ગુલામ” ની કૃતિને હું “કર્મજૂમિ”ના વાંચકગણના કરકમળમાં મૂકવા સફળ થયો છું, એમ ત્યારેજ ગણાય કે “કર્મજૂમિ”નો એકેએક વાંચક તેનાથી સંતોષાય.

—પ્રકાશક.

—: કર્મભૂમિ:—

અઠવાડિક પત્ર

વાર્ષિક લવાજમ.....રૂા. ૩-૦-૦

સામાજિક, ધાર્મિક, નૈતિક અને રાજકિય બાબતો પર સ્વતંત્ર પ્રકાશ પાડતા લેખો, નવલિકાઓ, ચર્ચાઓ, જિજ્ઞાસા ખેડૂત-મજૂરોના રોજીંદા પ્રશ્નો, સમાચારો, સાહિત્ય વિષયો ઉપર ચર્ચા કરતું ખેડા જિલ્લાનું સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રીય મુખપત્ર છે.

દરવર્ષે પોતાના ગ્રાહકોને તે એક આવીજ મુંદર અને કાન્તિકારી ભેટબૂક આપે છે.

—: તમે કર્મભૂમિના ગ્રાહક છો ? :—

ના હો તો આજેજ તેના ગ્રાહક થઈ વાર્ષિક લવાજમ મનીઓર્ડરથી મોકલી આપો.

મેનેજર:--કર્મભૂમિ-ખેડા.

શ્રીયુત રણછોડભાઈ તળાસીભાઈ પટેલ.

જન્મ : ૧૯૦૮-૦૯-૦૧

વિદ્યાભ્યાસ : સારસ્વાતી

શ્રીકૃત રણછોડભાઈ તળસીભાઈ પટેલનું સંક્ષિપ્ત જીવનવૃત્તાંત.

શરદ નીતરી ગયા પછી શિશિર ઋતુની અજવાળી રાત્રિએ શ્રી. સારસાપુરી (સારસા તા. આણંદ)માં લેહવા પાટીદાર કુળના મોકળદાસ કીકાભાઈના જાણીતા કુટુંબમાં સને ૧૮૮૮માં ભગવદ્-પ્રેમી રમ્યાની કુલે શ્રી. રણછોડભાઈનો જન્મ થયો હતો; અને તેમના જન્મથી તેમના આખા કુટુંબમાં આનંદમંગળ વરતાયો હતો. શ્રી. રણછોડભાઈના પિતા જમાનો જોયેલા હતા, અહુ વ્યવહાર કુશળ હતા. વળી મતાદાર કુટુંબના હોવાથી રાજભક્તિનું અને પાટીદારના કુળાભિમાનનું એમની શિરાઓમાં શોષિત વહેતું હતું. એવા ઉચ્ચ જ્ઞાનદાન શ્રેય જન્મ લેનાર શ્રી રણછોડભાઈએ પ્રાથમિક શિક્ષણ સારસાની પ્રાથમિક શાળામાં સંપાદન કરેલું પરંતુ લાડકોડમાં ઉછરેલા રણછોડભાઈ તેમના પિતાને એકના એકજ પુત્ર હોવાથી માધ્યમિક શિક્ષણ આપવા માટે અહારગામ મોકલવાની તૈયારીઓ નહિ હોવાથી શ્રી. રણછોડભાઈ માધ્યમિક શિક્ષણ સંપાદન કરવાથી વંચીત રહેલા. પરંતુ યુદ્ધરપતિસમાન અસાધારણ યુદ્ધિને જે જન્મથી વરેલા હતા એટલે પોતાની યુવાન વયેજ તેમણે સંસારના વિશાળ વ્યવહાર ક્ષેત્રમાં જંપલાવવાનો મનઃકુલો કર્યો. જન્મની પ્રકૃતિ અનુસાર શ્રી. રણછોડભાઈને જીવનના કોઈપણ ક્ષેત્રમાં સંકુચિતતા ગમતી જ નહોતી. પિતાનો જીવનના વ્યવશાયનો ધંધો કૃષીકારનો હતો. ૬૦-૭૦ વીંધાં વતન હતું. ચસેતર જેવા ફળદ્રુપ પ્રદેશમાંની એ વતન વાર્ષિક પાંચ સાત હજારની આમદાની આપે તેમ હતી કિન્તુ જેનું જીવન ગતિ અને પ્રગતિ કરવા માટેજ જાણે સર્જાયું હોય ને જેથી તેમને એ વતન ટૂંકી લાગી. એમના તો મનઃકોડ હતા હજારોની ઉચ્ચ પાથત કરવાના એટલે ૨૫ વર્ષની ભર યુવાન વયે તેમણે માતર તાલુકાના વાવડી-ડામરી ગામના

સીમાડાઓમાં વણુખેડાયદી પડતર જમીનમાંથી લગભગ ૨૫૦ વીઘાં જમીનનો કોટ ખરીદ્યો સં. ૧૯૬૯માં અને ત્યાં બંગલો બંધાવી, ખેડૂતો વસાવી એક આહોશ જમીનદાર અને નિષ્ણાત કૃષીકાર તરીકે જીવનમાં ઝંપલાવ્યું. કુદરત પણ તેમની તરફદારી કરવા કેમ જાણે રાહ ન જોઈ રહી હોય તેમ મજકુર જમીનમાં વાર્ષિક દશથી પંદર હજાર સુધીની આમદાની થવા લાગી.

ખીજી તરફ શ્રી. રણછંડભાઈના હૃદયની ઉદારતા પણ અસીમ હતી. તેજ ટાઈમમાં અત્રેની (ખેડા) શ્રી. સુમતિ રત્નસૂરિ લાય- શ્રેરીના રૂ. ૧૨૫ આપી આ જીવન સમય અન્યા વળી નાના મોટા અનેક કંડકાળાઓમાં તેમની લખણી સૌ કોઈનું ધ્યાન ખેંચનારી હોયજ. મતલબકે એમની ઉદારતાનો સાર્વજનિક કાર્યોમાં સૌકોઈને સતત લાભ મળ્યાજ કરતો હતો. ત્યાર પછી સં. ૧૯૭૨ માં ખીજું સાહસ તેમણે વડોદરા નજીક સયાજીપુરામાં ખેડ્યું અને ત્યાં પણ ૨૦૦ થી ૨૫૦ વીઘાં જમીન ખરીદી. આમ તેમણે પોતાની યુવા- નીનો ટાઈમ પોતાના વડીલોનાજ ધંધામાં પરંતુ તે પોતાના ધ્યેય મુજબ ઘણા વિશાળ પાયા ઉપર ખેડ્યો એટલુંજ નહિ પરંતુ એ ધંધામાં તેમણે હજારો રૂપિયાની આમદાની કરી. આમ છતાં તેમના સ્વભાવાનુસાર અને જન્મની ઉદાર વૃત્તિએ તેઓ કોઈ સંગીન રકમ સંગ્રહી ન શકાય. જો કે તેઓએ નાણાવિપયક ચિંતા તો કદિયે કરી નથી તેમજ તેમના હૃદયમાં દ્રવ્ય સંગ્રહ કરવાની વૃત્તિ જાગી જ નથી. હજારો કેમ પેદા કરવા અને હજારો કેમ ખર્ચવા, અંતે તે પણ સહમાર્ગે એજ એક માત્ર એમના જીવનનું ધ્યેય હતું.

ત્યારે આદ્ય જેને પ્રૌદત્વ કહેવામાં આવે છે એ પ્રૌદત્વ એમને સોંપડ્યું; છતાં જે યૌવનના ઉત્સાહ અને સાહસિકવૃત્તિ હતાં તે જરાય શિથિલ ન થયાં. અને સં. ૧૯૨૯-૩૦માં તેમણે પોતાના વન સારસામાંજ ખાનગી વોટર વર્ક્સ સ્થાપ્યું. એમના મગજમાં આ વિચારનું ઉગમ ગામ કોકને પાણી માંટની કાંચમ બાગવતી

પડતી મુશ્કેલી હતું અને એ મુશ્કેલીને કાયમને માટે દૂર કરવા માટે તેમણે છેલ્લે છેલ્લે સ્વાર્થ સાથે પારમાર્થીકાર્ય આરંભવાનો વિચાર કર્યો. કોઈપણ વિચાર કરતાંની સાથે તેને અમલમાં મુકવાની મૂળની આદત પ્રમાણે તેમણે એ વિચારને તાત્કાલિકજ અમલમાં મૂક્યો અને આજ ૧૦ વર્ષથી તેઓ પોતાના વતનમાંજ પોતાની માલીફીનું વોટર વર્ક્સ ચલાવી રહ્યા છે.

આ તો જાણે તેમના વ્યવશાયી જીવનના ઉદ્દેશ્ય કર્યો પરંતુ તેમના લાક્ષણિક જીવનની વૈવિધ્યતા તો અનેરીજ છે. ખૂબ સાદાઈ સદા સર્વદા હસતું વદન અને નચિંતતા પહેલીજ નજરે તેમને જોનારને જણાયા સિવાય ન રહે. છતાં ખુબ સુખી જીવન જીવવાના કોડ પણ ઓછા નથી. અનેક પરિવર્તનો વચ્ચે પસાર કરેલા જીવનમાં પણ ચોવીસે કલાક આનંદ પ્રાપ્ત કરવા માટેનાં દરેક સાજ સજીવવાની ઉમિંસતાના કોઈ સીમાડા જ ન મળે. આજે પણ જીવનની સાદાઈમાં આનંદની ભગ્યતા નજરે પડ્યા સિવાય રહે તેમ નથી. ગામની બહાર જે રથજો વોટર વર્ક્સ ગોઠવ્યું છે ત્યાંજ એક નાનકડું પણ રોતકદાર મકાન અને વિશાળ યાગ વીંટળાયેલોજ છે અને ચોવીસે કલાક શાંતિનિકેતન જેવા એ રમ્ય રથજો કુલોથી મધ-મધતા એમના નિવાસસ્થાનમાં લેખકો અને કવિઓને તો ત્યાંથી કોઈ નવીજ કલ્પનાઓ સોંપડે છે.

એમના જીવનની એક ખાસ વિશિષ્ટતા તો કહેવીજ રહી જાય છે ને તે એ કે, શ્રી. રણછંડભાઈને અગ્નિ પત્નીઓ છે. આ બન્ને સપત્નીઓ વચ્ચે એ સગી ખડેનોના કરતાં પણ અધિકા પ્રેમ જોઈ મને તો એમના એ સુખી જીવનની રસકયારી સદા મહોરેલીજ દેખાય છે. જગતનિયંતા પ્રભુ એમના જીવનની એ સુખી વાડીને સદા મહોરેલીજ રાખે ને તેમની આંતરેચ્છાઓ પૂર્ણ કરે એવી અંતઃકરણપૂર્વકની અભ્યર્થના સાથે તેમના જીવનના સંક્ષિપ્ત પરિચય સમાપ્ત કરું છું.

—મકાશિક.

દિલાકર્ષક છાપકામ

ટાઈમસર અને મધ્યમસર

દામ લઈ

—શ્રી—

‘કર્મભૂમિ’ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ

(છાપખાના)માં

કરી આપવામાં આવે છે

તમારું કોઈપણ છાપવાનું કામ કરાવતા
પહેલાં અવશ્ય અમારા પ્રેસની મુલાકાત
લેવાનું ભૂલતા નહિ.

—: લખો યા મળો :—

શ્રી “કર્મભૂમિ” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ

લાલખાં બજાર, ખેડા.

પ્રકરણ ૧ લું.

ગુલામ.

એ ગુલામ હતો. એનો માલીક એક બેનીટો હતો. કેપુઆથી કાસદ આવ્યો હતો ને કંઈક લાવ્યો હતો; તે સમાચાર હતા. એ સમાચાર એને સુવા દેતા નહોતા, એની આંખને ખીંચાવા દેતા નહોતા, એની આંખનાં પોપચાંને ખેંચી ખેંચીને ઉઘાડતા એને ઉઠાડતા હતા.

અને એ ઉઠ્યો:

“જેવું માફ એવું તારું થા” એમ દાંત કકડાવતો એનો પડછાયો માલીકની મથરાતની પથારીપર નીચો નમ્યો. માલીકના ગળાપર

પહેલો કાપ મૂકી એણે જીવ લીધો. પછી એણે ઉતાવળાં અંગ કાપ્યાં, પેલા શરીરની આંખો ઉતરડી.

“જેવું માઈ જીવનભર ચૂંચાયું છે તેવું તારૂં.....”

પાછા એણે દાંત કચકચાવ્યા. લોહી નીમળતું ખંજર કેડમાં ભરાવ્યું ને ઉતાવળો બહાર નીકળ્યો.

માલીકાના પાટનગર રોમમાં મધરાત મહાલતી હતી ત્યારે એ નાસતો હતો. એણે એની ધન્યકતી પાંસળીઓના પડખામાં એક ખીજું સંતાડ્યું હતું, તે એક જીવનું પુસ્તક હતું. પ્લેટોનામના ચિંતકે તે લખ્યું હતું. તેમાં તેણે સમાનતાની વાત લખી હતી. એને તે વાત વણી ગમતી હતી.

(૨)

દિવસ પછી રાત અને રાત પછી દિવસ વહેતા હતા. વેપારી વણઝાર વહેતી હતી, માલના ઢગલા વહેતા હતા, માનવી વહેતાં હતાં.

એય વહેતો હતો. રાત એવું રમવાળું કરતી હતી, દિવસ એને દેખા દેતો નહોતો. ખીજાં વહેતાં હતાં તે જાહેર માર્ગ એને માટે સલામત નહોતો. નહિં ખેડાયલા રસ્તાપર એ વણો જતો હતો.

એની પાંસળી ઉછળતી હતી. હૃદય ધન્યકતું હતું. એની આંખ ચારેકાર ચક્રોર ગતી હતી. એના કાન ટાંપી રહ્યા હતા. એના પગ ધસતા હતા. એટલીજ એને એની ખબર હતી.

તે ખબર હતી કે કેપુઆના ગુલામોએ બળવો કર્યો છે. તેમાં જોડાવા એ ધસતો હતો. એય ગુલામ હતો.

ગુલામોએ બળવો કર્યો હતો. જે પ્રથા હતી, જે વહીવટ હતો, જે વહેવાર હતો,

જેને ધર્મે પવિત્ર કહ્યો હતો, જેને મહાત્માઓએ મુજરી કર્યો હતો, સતોએ આશીષ આપ્યા હતા, રાજાઓએ રક્ષણ આપ્યું હતું, સરકારે કાયદેસર કર્યો હતો,

જે દેવ-દેવીઓનો દીધેલો હતો, જે ભગવાનની પવિત્ર ચોળાનાં સંસારનો એક ભાગ હતો તેની સામે.....તે ગુલામી સામે કેપુઆના ગુલામોએ બળવો પૂકાર્યો હતો.

એટલે તો તેમણે દેવદેવીઓ સામે અને ખૂદ ભગવાન સામે ય બળવો કર્યો તેની એને ખબર હતી. એ દેવદેવીઓને ધિક્કારતો, માલીકાને ધિક્કારતો ધસતો હતો.

એના પગલે પગલે દરેક પળ ચંપાતી હતી, ધરતી મારગ દેતી હતી, કાળ હસતો હતો,

એ કાળ જેવો આગળને આગળ ધસતો હતો.

(૩)

એ કોણ હતો ?

એને એટલું યાદ હતું કે એ ગ્રીક હતો. ખેડૂતને ખોળે સાંપડ્યો હતો. વીણું, નીંદણું, ઉપણું, ખેડું એવું એવું બાંધતો હતો ને મા-બાપાને પડખે મચી પડતો હતો.

પછી જે લોકો એનું કંઈજ કરતા નથી અને બીજાની પેદાશ ભરખી ભય છે તેવા માલીકાના પાપે દુકાળ આવ્યો. દુકાળ સામે દાદ માગવા દેવી એળેનાના દેવળમાં એના બાપની સાથેસાથ એવ ગુંટણીએ પડ્યો.

પણ પછી મજાના માખણમાં છરીના ધા જેવા બાપના બોલ હળુય એની ખોપરીમાં ખખડે છે. એણે પૂછ્યું હતું: “બાપા, બાપા આપણે.....મને ક્યાં લઈ જવ છે ?”

“કારીન્.” બાપનો મસાણ જેવો સાદ રસ્તાપર પથરાતો હતો.

“અને ત્યાં ?” એણે બાપની આંખમાં જોયું હતું.

“હાં.....હાં.....બજારમાં, બેટા.” બાપની આંખમાં ત્યારે એણે ચિતા સળગતી દીઠી હતી. એમાં બાપ બેટાને સુવાડતો હતો.

“કેમ ?” પાછું એનાથી પૂછાઇ દેવાયું.

“તું ગુલામ.....વેચાવા.....” આપાએ પ્રાડેલી ચીસ, આપાના ગળામાં ગુંચવાઈ હતી, આખમાં રડી ઉડી હતી.

એ ચીસે એના દિલમાં ચીરો પાડ્યો હતો. એ ચીસનો ચીરો હજી રજાયો ન હતો. એ ચીસમાંથી હજીય છરી જેવા વિચારો નીકળતા હતા ને એની ખોપરીના માખણને કાપતા હતા. એ ધાયલ આંગળને આગળ ધસતો જતો હતો. ભલે ધસે, સ્પાર્ટેક્સ ભલે ધસે.

(૪)

એને યાદ કરશો નહિ; એ જૂલ્યો હતો, વેચાયા પછીની વાત; એ બધી જ જૂલ્યો હતો. જે યાદ આવે તો એનાં રોમેરોમ સળગી જાય એવી એ વાત વિપરીત હતી.

વેચાયા પછી એ ગુલામ હતો. ઘણાં ગુલામો હતાં. માની છાતી પરથી વજ્રટાયલાં બાળક વેચાયાં, આપની પડખેથી જીવાનજ્વેલ દોકરા વેચાયા હતા, નર વેચાયા હતા. નારી વેચાઈ હતી. માનવીની હોડમાં માલીકના બળરમાં નાગાં માનવશરીર રોજ ખડકાતાં હતાં ને વેચાતાં હતાં. એય વેચાઓ હતો, તેથી તે ગુલામ હતો.

એનો પહેલો માલીક. બૂખરોને બટકો હતો. એલેક્ઝેન્ડ્રીયાનો શેઠ હતો.

માલીકને સાંભળતાં સાંભળતાં ઉઘવાનો શોખ હતો, એટલે તો દેવદેવીઓની પ્રેમલીલા વાંચી સંભળાવવા એને ભણાવવામાં આવ્યો હતો.

માલીકને નાગાં ગુલામો નાચ નાચે તે જોવાનો ય શોખ હતો. એ નમ્ર ગુલામ છોકરીઓ સાથે નાચતાં શીખ્યો હતો.

માલીકને ગુલામોને મારવાનો શોખ હતો. એ માલીકની ચાબુક ખાતો ને પોતાનું ત્રોલી ને લટકતું માંસ પોતાની આંખે ને પોતાની જાતે જોતાં શીખ્યો હતો.

માલીકને માનવીની સાહમારી જોવાનો શોખ હતો અને માલીકો ને

માલીકણેની તાળીઓના ગગડટ વચ્ચે એ સાઠમારીમાં સામે આવતા કોઇપણ ગુલામની ખોપરી ફાડી નાખતાં કે આંતરડાં કાઢી નાખતાં સિધ્ધો હતો.

એ બધું એને યાદ હતું.

એ દરેક યાદ એના જીગરનો જખમ હતો.

એવું જીમર એતું જ'પતુ નહોતું, એના જીમરના ધા રૂઝાયા નહોતા, એના ધાયલના ધામાં જીમ જન્મી હતી ને એને ઝબકાવી ઝબકાવીને ઉઠાડતી હતી.

આને કેપુઆથી કુકડો બોલ્યો ને એ ઉઠ્યો હતો.

એ બંને જતો.

પ્રકરણ ૨ જી.

ચલો કેપુઆ

કેપુઆને રસ્તે મુલાકા વહેતાં હતાં.

કોઈ મેલાં ધેલાં હતાં, કોઈ ચીંથરેલાં હતાં, કોઈની આંખની આગ સળગતી હતી, કોઈની પીઠના ઘા સૂસવતા હતા, કોઈ વળી ગએલી કેડે, કોઈ ગણી ગણતી પાંસળાઓએ, કોઈ બોળ નીચે ક્યડતી ડોકે કેપુઆ બેઠા થવા વહેલાં વહેલાં જતાં હતાં.

તેથીજ કેપુઆને રસ્તો વિકટ બન્યો હતો. તેથી કેપુઆને રસ્તે ઉંચ વરણના લોક જતા દેખાતા નહોતા.

કોઈ મલીકની ચણક નીચે ખેડતાએ, કોઈ માલીકનાં વાસીદાં

વાળતીએ, કોઈ ચાકરે, કોઈ નોકરે, સૌ ગુલામોએ આજે કુપુઆને રસ્તે પોતાની જાતને વાળી હતી.

“આપણે બળવો કરીએ છીએ” કુપુઆને રસ્તે પથરાતા પડછાપ એક બીજાના કાનમાં ઓળખ આપતા હતા.

એવા કુપુઆને રસ્તે એક નદીને કિનારે એક ઝાડને ઓથે એક જણ હાથપર માથું ટેકવી સૂતો હતો. એને ઓળખવા વહેલી સવારના આછા અંધારામાં બીજા બે જણ ઉઘડા થઈને જોતા હતા. જોનારમાંના એકના હાથમાં ઉંઘતાનું પેટ ખોલી નાખે એવું ખંજર લટકતું હતું.

પેલાએ જાગીને જોરથી મ્હોં ફાડ્યું ને આંખો ઓળતાં આગસ મરડતાં ચીસ પાડી “હું તૈયાર છું.”

પેલાની ઉઘડતી આંખના અંગાસમાં બે જણ ચમકીને બે ડગલાં પાછળ થયા હતા અને પેલાએ છલંગ મારી હતી. હજુ એના હોઠ વંકચલા હતા, બમર રાતના બચનક સ્વાનપર સંકેચાયલી હતી. આંખ ઉઘવાનો અભિનય કરતી હતી. એણે બીજા જૂમ પાડી. “તમારૂં... તારૂં ખંજર ભરાવી દે...”

“ક્યાં ?” પેલા બેમાંથી એક ઉંચા સરખાએ સડેલા હાંત દેખાય તેમ મોટેથી હસવા માંડ્યું.

“અમે ગુલામ... અમે બળવો કર્યો છે. અમે તારૂં પેટ ક્યાંથી ખોલવું તેનો વિચાર કરતા હતા.”

“હુંય ગુલામ છું.” પેલાની આંખમાંની ઉંઘ હવે ઉઠી ગઈ હતી.

“તુંય ગુલામ છે ?” પેલો ઉચો પાછો હસ્યો. “તો કુપુઆ વ્યય છે ને ?”

“કુપુઆ... પણ તમે મને મારી નાખ્યો હોત તો.....”

“હોત તો... હોત તો... અમે બીજાને મારી નાખવાની અસારી લાયકાત પૂરવાર કરી... અમે ગુલામ નથી પણ માલીકની જેમ આંજાદ છીએ એમ બતાવ્યું હોત અને કુપુઆનાં ગુલામો તારા જેવા

એકનો સાથ મૂકાવ્યો હોત.”

“મારા જેવો એક...તમે અને શું સમજો છો?” બોલતાં પેલાએ પોતાનું પડીઝએકું ખંજર લીધું અને મોઢું આળસ મરડ્યું.

“અમે તને ત્યાં સમજશું...આગળ થા...કેપુઆના બળવામાં જો આપણે સાથે પકડાઈએ તો આપણા વધરથાન પણ સાથે મંડારી. મેં આપણા જીવતાં અંતરડાં બાલીકનાં કુતરાં તાણશે ત્યારે.”

“તું મૂરખ છે...અપશુકનીયો, ખસ કર...આપણે તો...આપણે તો...”

“ચાલો ચાલીએ” બીજાએ રસ્તો બતાવ્યો ને ચાલવા માંડ્યું. “આપણે અળવાળું શાય તે પહેલાં પેલી ટેકરીઓમાં.....”

ત્રણે જણ ઉતાવળા ચાલ્યા.

“પછી જમ મારે છે બાલીકની મા.....” છેલ્લો તિરસ્કારથી બબ્બટો ચાલ્યો.

“તે તારું નામ?” ત્રણમાંના પહેલાએ બીજાને પૂછ્યું.

“કલીઓને.”

“ને મામ?”

“ગામ ગોરા.”

“ને ઠામ?”

“ઠામ, રોમ.”

“ને કોણ બગવાન તારો...”

“બે લખ મૂકે છે...મારા બગવાનને તો મેં ચાવી ખાધી...ખારનોય...મારો બગવાન હતો તો કોકોલ, પણ મારી માને, મને ને મારી બેનને દોરડે બાંધી, કોરડે વીંઝી...લઈ ગયા પછી મેં એને ચાવી ખાધી છે ચાવી.” કલીઓને ઘાંત કકડાવ્યા.

“ને તારો બાપ?”

“બાપ તો નાકેલો ઉભે દરીએ, હોડકું લઈને,.....ને તું?”

“હું બ્રેનસ.”

ને તારી પાછળવાળો ?”

“ટીટુલ.”

“ક્લીઓન...ટીટુલ, સાંભળો.” આગળ ચાલતા બ્રેનસે આડા હાથ કર્યા. ત્રણે જણ કાન મારી સાંભળી રહ્યા.

ધીમેથી ક્લીઓન બોલ્યો: “આપણો જ...આપણો જ...ગુલામો કોઈ ટેકરી ઓથે ગાય છે...નાચે છે ને ખાતા હશે.”

ત્રણેજણ ઉતાવળા આગળ ચાલ્યા અને નાય ગાનનો અવાજ તેમના કાનપર વધારે ચોકબો અથડાયો:

“એ.....હો.....હો.....હો.

એક તન છે.....તનને મન છે

તન મન ધન છે.

જો સખ ધન છે

હમ સખ ધન છે

એક મન છે

મનને તન છે

જો સખ ધન છે.”

ત્રણેજણ નાયતા તાનપર કૂચ કરતા જોરથી ચાલ્યા ને ઉતાવળા ટેકરીને પડખે ઉતરતા જોઈ રહ્યા.

ગુલામ સ્ત્રી પુરુષોનું એક ટોળું એક શિકારને તાપણીમાં બાકતું હતું ને ધૂન મચાવતું નાયતું ગાતું હતું.

“હો.....હો.....

આંખે જોવાતું મન છે

એક મન છે.

ખોપરીઓ ફાટે ફટ છે

ચીરાતાં પેટ ઝટપટ છે

હાં એક મન છે

બસ એક મન છે.”

મન છે...તન છે...ધન છે”

સળગતાં ઘરનાં સપન છે

એક તન છે...એક મન છે

રોમેરોમ અગન છે.

“અરે કાણુ છે?” ધૂમરી ખાતા ને નાચતા એકે અટકીને અવાજ કર્યો.

“અમે ગુલામ...” બેનસે જૂમ પાડી.

“હે માળાં માલીકનાં કવિને ટપી જાય તેવું ગાય છે.”

“કેવો મઝાનો શિકાર શેઠાય છે.” ટીટુલે એના જડા હોઠપર જીભ ફેરવતાં ઉમેયું: “ને સ્ત્રીઓય છે.”

“હવે આપણે ધણાં થયાં, એક કતારમાં ફૂચ કરશું.” કલીઓન ખમડ્યો.

“નર ને નારીઓ...અધાં બેળાં...જોઈ પેલી...” ટીટુલે એક સ્ત્રી તરફ આંગળી કરી. “ધણાં વરસ પડેલાં બરાબર એવી... બરાબર એવી, આંખમાં શ્વેનવાળી ને અણિદાર...બરાબર એવી. પકડાયો નહોતો ત્યારે મારી પથારી પાસે સૂતી ને રડતી...રાખતો.”

(૨)

કેપુઆ તરફ છૂટાંછવાયાં આવતાં ગુલામોનાં જુથ વધતાં જતાં હતાં. બેનસ અને કલીઓનને યસો જેટલાં ગુલામોની સરદારી સાંપડી હતી.

રસ્તા વેરાન થયા હતા. જમીનદારો ઉભા પાકવાળી જમીન છોડીને, ફરતા બાગવાળા આરામગાહો છોડીને જે ક્ષેત્રાય તે લઇને નાહા હતા.

વેરાન થએલા માર્ગોપરની વાડીઓમાં કોલીનાં ટીપાં જેવી કાક્ષે જુમખે બાજીને ઝૂલતી હતી. વેરાન થએલી વસ્તીનાં મકાનો લુંટાયા

પછી સળગતાં હતાં. અવારનવાર કોઈ મરેલાં ને કોઈ મરતાં દેખાતાં હતાં. ભરવાડો, ખેડૂતો, મજૂરીયાંઓ ગુલામો ભેળાં મળતાં હતાં.

પેટ્રોનીયસ એની જગીરપરથી ભાગી ગયો હતો પણ એની સ્ત્રી ને આળકો એનાં ગુલામોનાં કેદી બન્યાં હતાં.

પેટ્રોનીયસના કિલ્લાની બહાર એકાવન સ્ત્રીપુરુષો-ગુલામો ઉભાં હતાં. કલીઓન ને એનસની સરદારી નીચેનો સંઘ આવ્યો ત્યારે તેમણે ચીચીયારી પાડી સૌને વધાવ્યાં, અને ગેયસ પેટ્રોનીયસની સ્ત્રી પેટ્રોનીયાને ચોટલો જાલી ઉંચી કરી.

“જેવું અમારું તેવું તારું થા.....”

ગુલામોને રોમેરોમ અગન ઉડી હતી.

પેટ્રોનીયસની વાડી ભેલાઈ ગઈ, કિલ્લો લૂંટાયો, ખાવાનું ખવાયું પીવાનું પીવાયું.

પેટ્રોનીયસના પથરના કિલ્લાને આગ લાગી નહિ એટલે દિવાલો બગાડાય તેટલી બગાડાઈ, પેટ્રોનીયસના રંગમંડપને દિવાનખાનામાં ગુલામોએ મળમૂત કર્યાં ને એના આગમાં પેટ્રોનીયસને આનંદ આપવા નગન ઉભેલી આરસની પ્રતિમાઓને ભ્રષ્ટ કરી.

“ચલો આગળ, કેપુઆ તરફ” હુકમ થયો અને કટક ચાલ્યું. પાછળ પેટ્રોનીયસની ઇમારતના પથરા કદી નહિં દીઠેલું એવું દેખતાં ડરી રહ્યા.

ગુલામો ગળ્ય કરતા હતા, લશ્કર બનીને આગળ વધતાં હતાં, દરેક પગલે કૂચ કરતાં હતાં, દરેક પગે કંતાર બનતાં હતાં.

એમના ફિક્કા ચહેરાપર ચળકાટ વિકસીતો હતો. એમની આંખનાં દુઃખમાંથી દાહ ટપકતો હતો. એમનાં ખંજર-ખખડતી કેડ બયાનક ઠમકો દેતી હતી. એમના વિખરાયલા વાળ વિપરીત ઉડતા હતા. એમના અરધા નાગમ દેહપર હારી દે તેવો પવન પછડાઈને પાછો હટતો હતો.

શી ખબર આવું થશે; નહિં તો પેલાં એકાવનની ગરદનપર પેટ્રોનીયસની ચાપુકો વિચાર કરીને સુસવી હોત. પેટ્રોનીયસની ગુલામ સ્ત્રીઓનાં અંગેઅંગ ચુંચાતાં એના હાથ ઢીલા પડ્યા હોત. આવો દિન ઉગશે એવું એકે રાતે કોઈએ ધાયું નહોતું.

“જેવું અમારૂં.....તેવું તારૂં થા.”

એકાવન એકાવન ગુલામોએ પેટ્રોનીયાને અરધી નાગી આગળ કરી હતી, એક આંખે આંધળી કરી હતી, એક કદાવર ગુલામ એનો લાંબો ચોટલો ઝાલીને એને હાંકતો હતો.

એ હાંકનારના એક હાથમાં કાંટાવાળા થોરની સોટી હતી અને તે પેટ્રોનીયાના ખૂણા બદનપર હંકતી પછડાતી હતી. પેટ્રોનીયાના અને આંખુ એની બે દિકરીઓ કકળતી ચાલતી હતી. પેટ્રોનીયાને હાંકનાર એ અનેને મારતો નહોતો કારણ તે તેને ગમતી હતી.

ગુલામોના કટકમાં બધી મળીને પકડાયેલી પાંચ સ્ત્રીઓ અને બે છોકરીઓ હતી. સાત માલીકણોનાં શરીર, ગુલામોમાં નાયકો ડરેલા ભોગવતા હતા.

એમ આગળ વધતા કટકમાં એક ગંભીર ગુલામ બે પડખે લટકાવેલી નાગી તરવારો ઉંચી કરી; રોકાઈ જવાનો સૂદેશો આપ્યો. બધાંએ પડાવ નાખ્યો કારણ કે રાત પડતી હતી. સવારમાં ઉઠ્યા પછી હવે કેપુઆ આઠ કલાક દૂર હતું.

રાતનો ડાયરો જામતો હતો, તાપણીઓ સળગી હતી, મોરારક રંધાતો હતો. કોઈ માતા હતા, કોઈ નાચતાં હતાં, કોઈ પકડાયેલી માલીકણો સાથે ગેલ કરતાં હતાં, કોઈ વાતોએ વળગ્યાં હતાં.

કોઈને બળવાના સૂદેશો મળ્યા હતા, કોઈએ બળવાની વાતજ સાંભળી હતી, કોઈને મુસાદરીના છેલ્લા મૂકામપર પકડાઈ જવાની ને વધત્થાંબપર જકડાઈ જવાની ખાતરી હતી.

પણ સૌને એક પળ, અરધી પળ પળ આઝાદી જડી હતી.

સૌને નશા ચઢ્યો હતો. સૌ ઘેરી આંખે ગરજતાં હતાં: “પછી ને થા તે થા.....થ તે થા” ને આમથી તેમ ગયડતાં હતાં.

એકલા કહીઓન, એનસ અને ટીદુલ ગંભીર ખનીને વિચાર કરતા હતા. ખળ વિચારતા હતા, હથિયારો ગણુતાં હતા, ગુલામેની એક કતારનો ખ્યાલ કરતા હતા, ગમે ત્યારે ગમે તે દિશામાંથી રોમન માલોકોની લીજીઅન તૂટી પડશે તેનો અંદાજ કાઢતા હતા.

“ગરશોમ.....ગરશોમ.” કહીઓને અવાજ કર્યો, અને સામેના ટોળામાંથી એક ગંજલવર ગુલામ ઉભો થયો. એણે ખન્ને પડખે એ નાગી તરવારો લટકાવી હતી.

“તું પેટ્રોનીયાના રસોડાનો.....”

“જી, ભાઈ.....ખાટકી, આ ખન્ને તરવાર વડે.....”

“અસ અસ, આ ચંદ્રની ચાંદનીમાં તારે મધરાત સુધી આપણા મૂકામની ઉત્તર આગુએ પેલી ટેકરીઓમાં ચોકી કરવાની છે ને...”

“કંઈ દેખાય તો ખચર આપવાની છે?” ગરશોમ વચમાં બોલ્યો.

“તો જી.”

“ચાલ્યો.” ગરશોમ ચાલ્યો ગયો.

“અને ટીદુલ!” કહીઓન પોતાની સાથે બેઠેલા બેમાંથી એક તરફ ફરીને બોલ્યો.

“આપણી સ્ત્રીઓની તપાસ કરી ને જોરદાર હોય ને પુરખોની સોખત છોડવા માગતી હોય તેમનેજ અહિંથી આગળ આપણી સાથે લેવાની છે.”

“સમજ્યો.....” ભયંકર ટીદુલનાં બવાં સંકોચાયાં.

“સમય કપરો આવશે ટીદુલ, એટલે સ્ત્રીઓ.....” એનસ બોલ્યો.

“સમજ્યો, સમજ્યો, એટલે સ્ત્રીઓ અને આપણી આઝાદીનો અંત આણુવો એમને.....?”

“એમ નહિં, આપણે હવે સફર ખનીને આગળ વધવાનું છે

એટલે.....” કલીઓને ટીટુલપર ગંભીર આંખો ઠેરવી.

“સમજી ગયો.....હું તૈયાર છું પણ.....માત્રીકણો પકડાય તેની માવજત મારી પાસે રાખજો.....તેમનાં ગળાં કાપવાનાં હોય ત્યારે પણ મને.....” બોલતા ટીટુલે જાડા હોઠ જોરથી ચાટ્યા.

“હવે તું જ જા, આપણી પાછલી આબુપર ફરતો રહે..... મંઘરાતે ચોક્કી અદત્તીશું.” કલીઓને હુકમ કર્યો ટીટુલ ઉઠ્યો અને ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૩ જી.

પહેલો જમ.

બેનસે મીઠાતી આંખો ઊંચી કરી, કહીએાન બેઠેલો
ઉભો થઈ ગયો. બન્ને દોડતા આવતા ગરશોમ તરફ જોઈ રહ્યા.

ગરશોમે પહેરેલી પેટ્રોનીઆની પાવડી એક પમમાંથી પડી ગઈ
હતી, એણે કેડપર વીંટેલો પેટ્રોનીઆનો લીલો પટો લટકી પડ્યો હતો.
એના ખભાપર ગોફણ લટકતી હતી, એની બન્ને તરવારો એના
હાથમાં ચમકતી દોડતી હતી.

“છે શું ?” બેનસ આગળ ગયો.

“ત્યાં જુવો” એણે લાંબી તરવાર લંબાવી. બેનસે ધટાલીના

ઉગતા સુરજની દિશામાં ભમરપર હથેલી દધને જોયું ને જોધને જૂમ પાડી, “જ દોડ ક્લીઓનને કહે, ને જ જલદી ટીટુલને ઉઠાડ.” ગરશામ દોડતો ગયો.

ઉગતા સુરજના રાતા પ્રકાશમાં એનસ ચળકતી ધાતુઓની અને હોય તેવી, ઘોડેશ્વાર રોમન લીજઅનને દોડતી આવતી દેખી રહ્યો. ને મુછો ચાવતો બોલ્યો: “માલિકોની સેના.”

ત્રણ નાયકો એક સરખા ઉભા. ત્રણની સામે એક દારમાં એક કતાર બનીને ગુલામો ગોઠવાયાં.

“પેલી સામેની ઉંચી ટેકરીપર ગોઠવાઈ જાવ, એ ટેકરીની પાછળથી પેલાઓ નહિં આવે, આગળથી આવશે પણ આ ખાડી ઓળંગીને. ખાડીની આગુપર ટેકરીની કિનારીપર પથરાની પાળ આંધો. પાળ પાછળ ગોઠણવાળા એસે ને તેની પાછળ બીજાં બધાં. પાળ આપણને સાચવે ત્યાંસુધી ફીક ને પેલા અડધે ચઢી આવે પછી પાળના પથરા ગળડાવી દેજો.”

ગુલામો ગોઠવાઈ જવા ટેકરીપર દોડ્યાં. ગરશામ બન્ને તરવારો ચમકાવતો પથરા ગોઠવતા મજુરોના મુકાદમ જેવો ફરતો હતો ને વિકરાળ હસતો હતો. કેટલાક શાંતિથી ઘોષ કાઢેલા ચહેરા કરીને પથરાની પાળ ગોઠવવા જવા મંડી પડ્યા હતા, એ ચાર ઘરડાની આંખમાંથી આંસુ ફૂટતાં હતાં, થોડીક સ્ત્રીઓ ડરીને લપાતી હતી. સૌની આંખમાં વધસ્તંભની વેદના જુદા જુદા રંગો રચતી દેખાતી હતી.

“ઉશ્વેના અંદરમાં મારી માડીનાં વહાણ.....” ફિક્કું હસતો નાયવાં લાગ્યો.

“એ પાગલને પેલા પથરા સાથે આંધો રાખો” ટીટુલે હુકમ આપ્યો.

મરણના પડછાયાનો પગરવ હવે સૌના કાનમાં સંભળાયો. કોઈ વધારે વિકરાળ થયું, કોઈએ ગોઠણ ભરીને ફાલવી, કોઈએ ખજરને

કચકચાવીને પકડ્યું, કોઇને બૂલાયલા ભગવાનના બૂલાયલા મંત્રોના ભણકારા થયા.

પેટ્રોનીઆને સાચવીને ત્રણ ગુલામ સ્ત્રીઓ બેઠી હતી. પેટ્રોનીઆએ એક અંધ આંખ ઉઘાડવાનો ને બીજી દેખતી આંખે દેખવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને પોતાની બન્ને આંખડીઓને સોડમાં દાબી.

કલીઓન, બ્રેનસ અને ટીટુલ ત્રણ બાળપુર અક્કડ બનીને ઉભા હતા. કલીઓન ખાડી સુધી આવી પહોંચેલી લીજીઅનને દેખતો હસતો હતો, બ્રેનસ ગણતરી કરતો હતો, ટીટુલ ભયાનક થતો હતો.

માલિકોની લીજીઅનને મોખરે બે અમલદારો દોડતે ધોડે હતા.

“ગુલામો” લીજીઅનમાંથી એક જૂમ પડી, અને ખાડીનાં પાણીને સો ધોડાઓ કાપી રહ્યા.

ટેકરીને તળાએ લીજીઅન ગોઠવાઇને ઉભી. એક ગંભીર અને આઘેડ દેખાતો અમલદાર તરવારની અણિ ધરીને ઉભો ને જૂમ પાડીને બોલ્યો:

“મારે કોને સંબોધવો?”

“મને, હું કલીઓન.” કલીઓને ગર્જના કરી.

“તો બોલો શું પસંદ છે? જો શરણે આવો તો દરેકને એક સો ફટકા અને પછી જીવે તેને ખાણોમાં મળુરી. જો નાસો ને પકડાશો તો વધરથંભપર.....બોલ પસંદ કર, જલદી.”

કલીઓન કંઈ બોલ્યો નહિં, એનું ભયંકર હાસ્ય જાણે ટેકરી-પરથી ગળડતું હોય તેમ બરાબર એની પડખે ઉભેલા ગરશોમે કિનારી પર ટેકવી મૂકેલી એક મોટી શિલાને ગળડાવી. એક ભયંકર ચીચી-ચારી આખી કિનારપરથી સંભળાઈ ને તેની પાછળ ગોઠણો સમસમી હડી. શિલાઓ ગળડતી થઈ.

કલીઓન બાળપુર અદ્ય વાળીને ઉભો હતો. અને ગળડતી શિલાઓથી ને સુસવતી ગોઠણોથી અચવા ધોડેસ્વારો વિખરાતા હતા.

“આપા, પેટ્રોનીયસ, મારા આપા.” એક તીણી ચીસે સૌનું ધ્યાન ખેંચ્યું. પેટ્રોનીયાની પડખેથી એની એક બાળકી ખસીને કિનારીપર આવી હતી. અને ટેકરી નીચે ઉભેલી લીજીઅનના સરદાર એના બાપ પેટ્રોનીયસને દેખીને ચીસ પાડતી દોડતી હવામાં વીંઝાઈને ગમડતી શિલા જેવી ગમડી.

ગોફ્રોઈ થંભી ગયો, લીજીઅન અટકીને ઉભી. પેટ્રોનીયસના બોડાથી દૂર કિનારીપરથી ગમડતી બાળકી ભોહી માંસનો ભોચો બનીને દોડતી હતી.

બન્ને બાળુ ભયંકર શાંતિની એક પળને જોઈ રહી, બીજી પળે બોડાપરથી કૂદીને પેટ્રોનીયસ ભોહી માંસના ભોચાને ચૂમતો હતો. બીજી પળે એણે વિકરાળ ડોક ઉચકી ટેકરીની કિનારીપર બહાવરી નજર નાખી.

“માણો પેટ્રોનીયસ પોતે.....” બોલતો ટીડુલ કિનારાપર આવ્યો. એના એક હાથમાં લાંબી તરવાર હતી, બીજા હાથમાં ચોટ-ભેથી લટકતું પેટ્રોનીયસની બીજી બાળકીનું શરીર હતું. ભયંકર ટીડુલ એના જાડા હોઠ જોરથી ચાટતો હતો. ચોટલાની નીચેનું નાનકડું શરીર સફેદ આરસનું બન્યું હોય તેવું કંપતું હતું. ટીડુલની તરવાર ઉગતા સુરજમાં ચમકતી હતી.

“ટીડુલ, એનો ચોટલો છોડી દે ને ઉભી રાખ. ગરશોમ, પેટ્રોની-આને હાજર કર.” કલીઓને હુકમ કર્યો અને ઉમેયું, “તારી એક બાળકી ને તેની મા હમારાં કેદી છે, બોલ પસંદ કર, જલદી...”

પેટ્રોનીયસમાંથી પિતા ઉછળ્યો. એ ફટકા, ખાણ અને વધ-સ્થંભની વાત જૂલી ચીસ પાડી ઉઠ્યો. ઉગતી સવારમાં એનો ઘાતકી અવાજ ઘડીબર દયાની ભીષ્ માગતો કરગરતો ટેકરીની કિનારીપર પહોંચ્યો, “મારી સ્ત્રી અને દીકરીને જીવતાં સોંપો તો તમે બહે જાવ.”

“તું અમારી પાછળ નહિ પડે તેની ખાત્રી?” કલીઓને ખાત્રી માગી.

“ખાત્રી ! પેટ્રોનીઅસે એક પળ વિચાર કર્યો. ખાત્રીમાં ખુશ-ખબર. તમારી ઉંચાઈએથી જોઈ શકે તેટલે દૂર મારાં માણસોને રવાના કરું છું અને હું એકલો આ ખાડીની પેલી બાજુપર બેસું છું. મને તમારી માણસાઈમાં વિશ્વાસ છે. ત્યાં તમારામાંથી કોઈ પણ મને મારી દિકરી ને તેની મા દાદ જન્મે, હું ચૂપચાપ ચાલ્યો જઈશ. મારાં માણસો પશ્ચિમ દિશાના મેદાનપર ન દેખાય તેટલાં દૂર જશે અને.....”

“તમારી લીજીઅનના સોએ સો ઘોડા અને તરવારો ખાડીપર આંધીને પછી જાવ તો અમને કળૂક છે.”

“બલે તેમ.” ખુશાલીનો એક વિજયી અવાજ ટેકરીપરથી ગરજ ઉઠ્યો.

પરે ચાલતી રોમન લીજીઅને પશ્ચિમમાં દૂર દેખાયા પછી પેટ્રોનીઆ તેની દિકરી સાથે પાછી સોંપાઈ અને પોતે હાથો કે જીભો તેના વિચાર કરતો રોમન સરદાર રવાના થયો હતો.

પ્રકરણ ૪ થું.

બે ઘોડેસ્વારો.

પાછલી રાતનો ચાંદો રોમન આકાશમાંથી ચમકતો હતો. પાછલી રાતનો એક ઘોડેસ્વાર થોડી થોડીવારે પાછળ ડોક ફેરવતો દોડતો જતો હતો.

એણે લગામ ખેંચીને ઘોડો અટકાવ્યો. એક શિયાળ એની સામે લાંબી ડોક કરીને રડતું હતું. ચાંદનીમાં એની સામે એના પડ-જાયા તરફ જોઈને એ હસ્યો ને બપોડયો: “માલિકનું શિયાળ લાગે છે.....રોમથી આવ્યું હશે.”

અને એ લગામ ખેંચે ને એડ મારે તે પહેલાં પાછળથી એક

દુઃખની ચીસ સંભળાઇ ને શમી ગઈ. એણે ચમકીને ઘોડાને ફેરવ્યો. ને દૂર દૂર જોઈ રહ્યો, “નકામી ચમક.....” પણ તરતજ એ ટટાર થઈ ગયો. સામેના એક ઝાડને ઓથે ઘોડાપરથી ઉતરેલો એક ખીજને ઘોડેસ્વાર એક સુતેલા શરીરપર નીચો નમ્યો હતો.

એણે લગામ ખેંચી, ને ઘોડાને એડ મારી. ઘોડાએ છલંગ મારી. પેલા નીચે નમેલાએ એને આવતાને જોઈ લીધો અને એક હાથે લગામને મજબૂત પકડી, ખીજ હાથની તરવાર ધરીને મુકાબલો કરવા ઉભો.

“કેણુ ?” અન્નેએ એક સાથે પૂછ્યું.

“ગુલામ !” પેલા જમીનપર ઉભેલાએ ત્રાંખી તરવારની અણિપર રમત કરતાં જવાબ આપ્યો.

“ગુલામ !” સામેની આકૃતિ છલંગ મારી ઉતરી પડી ને આગળ આવી “હુંય ગુલામ.....” અને એક પળવાર એક ખીજને જોઈ રહ્યા, ખીજ પજે એક બોલ્યો: “તો તું નાખ હુંય નાખી દઉં આપણી તરવાર અને ખંજર એટલે ખાત્રી થાય.” એ તરવાર ને એ ખંજરો આગ્રુએ પડ્યાં. અને ઘોડેસ્વાર વધુ નજીક આવ્યા. અન્નેએ મોંઢાં વધારે નજીક આણ્યાં. અને ગુલામે, એક ખીજના શ્વાસમાં ગુલામીની ગંધ પારખી, અનેના હાથ એકખીજની સાથીદારીના કોલમાં સંકળાયા.

“મારો ઘોડો રાખ.....મારો સાથીદાર.....” બોલતા એક ઉતાવળી લગામ સોંપીને પગપાસે પડેલા સાથીદારપર પાછો નમ્યો.

“હું મરણુ પામું છું, મારી જમણી કુખ છેદાઈ ગઈ છે.” જમીન પરથી દુઃખી અવાજ આવ્યો.

“ક્યારની ?”

“ત્યારથી.....મેં કહ્યું નહોતું. આપણે પેલાઓની પકડમાંથી નાહા પછી, મારે પડ્યે એક આણુ પેહું ને નીકળી ગયું, મેં આંધી રાખી.....પણ મારી કુખ મરે છે.....”

“ત્યાં કહ્યું કેમ નહિં.....આટલે દૂર ચૂપચાપ મારી પાછળ

ઘોડો દોડાવ્યો ન હોત તો.....”

“મારે ત્યાં મરવું નહોતું ને કલીઓન, તારો પ્રેમ મને મરતાને માવજત કરવા રોકાઈ પડે તો તુંય.....” બોલતાએ છેલ્લો શ્વાસ ખેંચ્યો, પગ ધસ્યો ને ડોક મરડી.

કલીઓન મરતા શરીર પર ચીસ પાડીને ઢળી પડ્યો. મરતા કપાળ પર જોરથી ચૂમા રહ્યો.

“એ કાણ છે?” ખંને ઘોડાની લગામ ખેંચતો નવો આવેલો પાસે આવીને પૂછતો હતો.

“બેનસ.”

“ને તું?”

“કલીઓન” કલીઓન ઉભો થતો હતો, “હું કેપુઆ જતો હતો” કલીઓન ભયંકર બનીને જોઈ રહ્યો. એતું હૃદય ઠરી જતું હોય; તેવું એને લાગ્યું. એ પલકારો માર્યા વિના જોઈ રહ્યો. “હુંય કેપુઆ જઈ છું. તારો બેનસ ગયો તો હું આવ્યો છું. તમે બેજ હતા? આપણે આપણું ખંજર અને તલવાર લઈ લઈએ ને વાત કરીએ.”

“બે નહિં બસો” કલીઓને ઘોડાની લગામ ઝાલીને ચાલતાં કહ્યું.

“બસો! બસો ક્યાં છે?”

“સો પગપાળા, સો ઘોડેસ્વાર, બધા ગુલામો. તરાપાની ટેકરીએ આમળ અમે પેટ્રોનીયસની લીજીઅનને બીડાવી. અમારી પાસે એની સ્ત્રી અને દિકરી કેદી હતાં. અમે એના સો ઘોડા ને સો તલવારો લઈ એની સ્ત્રી-દિકરી પાછાં સોંપ્યાં. એની લીજીઅન પગધસતી ગઈ. એય ગયો, પણ એની રમત અમને પછી સમજાઈ. બીજી બે લીજીઅનો એણે બીજે રસ્તે રવાના કરી હતી અમે ઘેરાઈ ગયા હતા ત્યારે રાત પડતી હતી.

“પછી?”

“પછી પહેલી રાતના અંધારામાં અમે ત્રણ જણ હતા ત્યાંજ

રહ્યા ને આસપાસની ટેકરીઓ પર તાપણીઓ કરી અમે એ લીજી-અનો આવી ત્યારે એક ટેકરીપર હોઠાર કરતા ત્રણે ઘોડેસ્વાર ઉભા હતા, અને આપણા બધા ગુલામો કોઈ ઘોડાપર, કોઈ ચાલતા, એ ટૂંકડીઓમાં વડે ચાઢને એ રસ્તે કેપુઆ તરફ રવાના થયા હતા.”

“તમે ત્રણ કોણુ?”

“અમે ત્રણમાં, એક હું, બીજો આ જોનસ ને ત્રીજો એક રીટુલ હતો.”

“તે ક્યાં?”

“તે ક્યાં! અમે ત્રણે ઉભા હતા. મશાલો સળગાવતી રોમન લીજીઅન ત્યારે ટેકરીઓ તરફ ધસતી હતી ત્યારે એનાથી ન-રહેવાયું, એણે લગામ ખેંચી ઝપલાવ્યું. એ એકલો ધૂમ્યો, માલીકોએ જાણ્યું એની પાછળ બીજાં બધાંજ હશે. અમે બંનેએ એને ઠેઠ સુધી જોયો. એની ત્રાડોથી આ બધી ટેકરીઓ ભરી ભરી થઈ ગઈ. એના પડાએ એને અનેક બનાવ્યો, પણ પછી એ પડ્યો હશે.....મેં એની ચીસ સાંભળી ને અમે નાહા. અમને કોઈએ જોયા નહોતા પણ આની કુખમાં કોઈ ભૂલું પડેલું જાણુ પેસીને નીકળી ગયું હશે.” બોલતા કલીઓને કપાળપરથી પરસેવો લૂંછ્યો.

“ને હું.....ને હું બોલું ને.....?” બીજાએ બોલવા માંડ્યું

“હું એકલો નીકળી નાહો છું. મારો માલીક રોમમાં હતો.”

“તારું નામ?”

“સ્પારટેક્સ.”

“હું ગ્રીક છું. મને કેપુઆથી કાસદ આવ્યો તો.....મારી પાસે તારું નામ કાસદ લાવ્યોતો, કલીઓન.....” તરાષાની ટેકરીઓપર મેંય તાપણી દેખી હતી ને હું લપાતો ચાલતો હતો, ત્યાં ઘોડાનો પગરવ સાંભળ્યો. તમારી બાળમાં કોઈ ઘોડેસ્વાર નીકળ્યો તો. મેં એનો ચળકતો ટોપ દીઠો ને ખખડું ખખટર સાંભળ્યું. હું

એક શિલા પાછળ સંતાયો ને એ ત્યાંથી નીકળ્યો ત્યાં એનાપર ફેંકીને છલંગ મારી અને એને ઘોડાપરથી નીચે લઇને હું પડ્યો. શ્રીજી પળે મેં એક મોટો પથરો લઇને એની ખોપરીને ફૂટી નાખી. એના માથાપરનો ટોપ નાળિયેર તૂટે તેમ તતડીને તૂટી ગયો.”

“આપણે ગુલામ.....” પાછલી રાતની ચાંદનીમાં કલીઓને એના નવા સાથીદારનો પડછંદ દેહ નીરખવા માંડ્યો.

“આપણે ગુલામ.....” સ્પારટેક્સે કલીઓનની આંખમાં વાંચતો હોય તેમ બોલવા માંડ્યું, “આપણે ગુલામ નહિં..... આપણે નવી દુનિયા રચ્યું, જ્યાં માલીક નહિં હોય, ગુલામ નહિં હોય, બધા સરખા.....” બોલતાં એણે પડખામાં દબાવેલું ખેટોનું પુસ્તક તપાસી જોયું.

“એ શું છે?”

“પુસ્તક, હું ગ્રીક છું. અમારે ત્યાંના એક ચિંતકે લખ્યું છે..... અંગત મિલકત નહિં, અંગત કુટુંબ નહિં.....એણે સ્વપ્ન રચ્યું છે આપણે સાચું કર્યું.”

“તને વાંચતાં આવડે છે?”

“હા.”

“એને.....ચિંતકને સ્વપ્ન આવ્યું”તું?”

“ઉંઘમાંનું સ્વપ્ન નહિં, એણે દુનિયાની નવી રચના લખી છે તેમાં અંગત કુટુંબ નહિં, અંગત મિલકત નહિં.....”

“પણ ગુલામ ખરા કે નહિં?”

“ગુલામ.....!” સ્પારટેક્સ વિચારમાં પડી ગયો.

“ગુલામ.....ગુલામ ખરા.....” એણે ધીમેથી પુસ્તક બહાર કાઢ્યું. એને એ આજ સુધી કેમ નહિ સમજાયું હોય એવો એને વિચાર આવ્યો, “ગુલામ ખરા.....એ ભણેલો ભૂલ્યો હશે.”

બોલતા સ્પારટેક્સના હાથમાંથી પોતે જતન કરીને જળવેલું પુસ્તક પડી ગયું, એ બગડ્યો.

એ ભણે ભૂલ્યો, ભણેલા તો ભૂલે, પણ આપણે.....”

પ્રકરણ ૫ મું.

ગ્લેડીએટર.

કેપુઆની નજદીકના પ્રદેશમાં ઇસુના જન્મ પહેલાંના એકસો ને પચીસમા વરસની એક ઇટાલીયન ઉષા ઉગતી હતી. નદીનો કિનારો હતો. કિનારાપર એક મોટી શિલાપર બંને પગ લાંબા કરી બંને બાજુએ બે તરવારો મૂકી ગરશોમ બેઠો હતો. એની પાછળ એક મરેલી સ્ત્રી પડી હતી. બરાબર કિનારાપર ઘોડાંક ઉંઘતાં સ્ત્રી-પુરુષો હતાં, કેટલાંક ઉઠતાં હતાં, કેટલાંક ઉઠ્યાં હતાં. પાસેનાં ગ્રાડ સાથે કેટલાક ઘોડા બાંધેલા હતા.

ગરશોમે પોતાની પાછળ પગરવ સાંભળ્યો અને બેયું. એણે

ધોડાપર ચાલ્યા આવતા કલીઓને ઓળખ્યો એની સાથેનો બીજો નવો લાગ્યો. એણે તેને ઓળખ્યો નહિં પણ એનો પડછંદ દેહ એને ગમી ગયો. એણે કલીઓને તરફ ફરીને હાથ ઉઠ્યો કરી ઢોકારો કર્યો, કલીઓને જવાબ વાળ્યો ને ધોડાને દોડાવ્યો.

પણ ગરશોમે મરેલા ધોડાને માણસોના ઢગલામાંથી લાલ ગોળો ઉપસી આવતો હોય તેમ વાદળાંના કટકાઓમાંથી નીકળતો રાતો સુરજ જોયો અને એ પાછળ આવનારાની પરવા કર્યા વિના ઉગતા સુરજને લાંબો થઇને નમસ્કાર કરવા લાગ્યો ને કંઈ ગણગણવા લાગ્યો. ઉગતા સુરજમાં એણે પહેરી રાખેલું અકતર લાલ ચળકાટ મારી રહ્યું.

“એલા એ ભગવાનના જૂત.....” કલીઓને ગરશોમની નજીક આવી પહોંચ્યો હતો અને ધોડાપરથી ઉતર્યા વિના ખડખડાટ દસતો હતો.

ગરશોમે પ્રાર્થનાથી ફરડાતા હોઠપર આંગળી મૂકી કલીઓને ચૂપ થવા કહ્યું ને જિમેયું: “જાણી જુઝીને નરકનો ભાગી શા હાઈ થાય છે?”

“મારે ક્યા નરકમાં જવાનું થશે?” કલીઓને પાછો હત્યો.

“શોલ.....તારો ત્યાં વિના છૂટકો થવાનો નથી.”

“પણ હું તારા ભગવાનને ભજું તો.....”

“તો પણ તું નોં ભજ.....કદી નોં ભજે.....”

“લે હું નામ જૂલી ગયો તારા ભગવાનનું.”

“જેહોવાહ.....એ એકજ બીજા અધા ઓકને રોમન ભગવાનો કંઈ ભગવાન છે, માલા, અધાજ સેતાનનાં પુતળાં.....જે ભગવાન.....એકજ જેહોવાહ.....જે ઝંઝાવાતમાં ઝૂંબે છે ને માલીકોનાં વહાણને ડોળી દે છે, જે આકાશમાં વિજળી બનીને દોડે છે, પૃથ્વીના પેટાળમાં ધરતીકંપ બનીને ધંમે છે.....ભગવાન જેહોવાહને શરણે ગયા વિના તારો કે તારા અપનોય-છૂટકો નથી...

ને એના આશરા વિના માલીકો મહાત થવાના નથી.”

“ને એને બન્યા વિના આનો છૂટકો થવાનો કે આ, આપણા નવો દોસ્ત.....” પાછો કલીઓન હત્યો.

“કોણ.....” ગરશોમ સ્પારટેક્સને પગથી માથા સુધી જોઈ રહ્યો ને બોલ્યો.

“સરસ છે.....કોણ છે.....?”

“સ્પારટેક્સ, ઝેડીએટર.”

“સ્પારટેક્સ.....? ઝેડીએટર.....?” ગરશોમની આંખ ફાટી, મેં સાંભળ્યું છે, એની તલવાર વિષે ઘણું સાંભળ્યું છે, કેસસની કોઠમાંને..!”

“હા,” સ્પારટેક્સ મીઠું હત્યો ને માથું હલાવ્યું. “મને ઘણા આનંદ થયો છે તમને બન્નેને મળીને.....” સ્પારટેક્સ છલંગ મારીને નીચે ઉતર્યો ને ગરશોમ સાથે હાથ હલાવી રહ્યો.

“આ બધા ઘણા છે, આપણી પાસે થોડાક થોડા છે, અકતર પણ છે, તરવારો છે, ગોદણો છે, રોમથી બીજા ઝેડીએટરો નાહા છે.....બચશે તે આપણને આવી મળશે, આપણે એક થઈએ..... એક કતાર રચીએ, નાયકો નીમીએ.....માલીકોની લીજીઅન સામે આપણી લીજીઅન બનાવીએ.....”

“હા, હા.” ગરશોમને ગમી ગયું.

“અમે આખે રસ્તે એ વિચાર કર્યો છે, આપણે સૌને સમજાવવું પડશે.” બોલતો કલીઓન થોડાપરથી ઉતર્યો, “હવે તારી વાત?”

“મારી વાત ટૂંકી ને ટચ છે.” ગરશોમે વાત ફેરવા માંડી:

“રસ્તામાં અંધારામાં માલીકોની એક ટુકડીએ અમને પકડી પાડ્યા. અંધારામાં ઝપાઝપી થઈ. મારો થોડો એક જણપર ફેર્યો અને તેણે થોડાનો પગ કાપી નાખ્યો. થોડો ગબડ્યો, હુંય મબડીને પેલા પર પડ્યો. પડીને તેનું ગળું દબાવ્યું. બંને હાથે એવું તો દબાવ્યું કે માથા કાથમાંજ તે ઠંડુ બરફ બની ગયું ત્યારે મેં તેને છોડ્યો.

પછી અંધારામાં તરવારો ફરી ને ઘોડાંક કપાયાં, માલીકો નાસતા હતા ને નાસતાં નાસતાં જે દેખાય તેમાં તરવાર ધોંચતા જતા હતા. હું મારા મરવા પડેલા ઘોડાની કુખ પાસે લપાઈ ગયો અને મરેલો પડ્યો હોઈ તેવો દેખાવ કર્યો.”

“બીજા સમાચાર આવ્યા છે કે, સરોવરપર ઝેડીએટરોના એક જુથ સાથે માલીકોએ લડાઈ કરી ને માલીકોની ત્રીજીઅનો અરધી મરેલી પડી છે, બીજા નાહા છે, આપણા જે બચ્યા છે તે આપણને આવી મળે માટે મેં રાતનાજ ચારને ઘોડા આપી રવાના કર્યા છે.”

“ને કેપુઆ ?”

“કેપુઆમાં હજુ ચાલે છે, કોઈ હાર્યું નથી કોઈ જીત્યું નથી..... આપણે સરોવરની લડાઈના બચેલા ઝેડીએટરો આવી પહોંચે ત્યાં સુધી રાહ જોઈએ તો ઠીક પછી એક કતારમાં.....”

“બરાબર છે.” કહીએાન અને સ્પારટેક્સે સંમતિ આપી.

(૨)

“મારી વાત !” નવો આવેલો ઝેડીએટર ટોળે વજેલાં ગુલામોને પોતાની વાત કહેતો હતો.

“મારી વાત ગુલામીની વાત છે. હું ગ્રીક છું.....ના ગ્રીક હતો, પછી મારા ખેડૂત આપાએ મને દુકાળમાં કોરીન્થમાં વેચ્યો ત્યારે હું ૧૮ વરસનો ગુલામ બન્યો, અને મને સમજાયું કે દુનિયામાં જે જ દેશ છે, એક ગુલામ દેશ ને બીજો માલીક દેશ. અને જે જ પ્રજા છે. એક ગુલામ ને બીજી માલીક.

“એટલે જ્યાં જવાય ત્યાં નાસવાના વિચાર કરી હું નાઠો ને પાછો પકડાયો ત્યારે લડતો લડતો પકડાયો હતો અને મારા માથામાં ધા રચો હતો. હું બેલામ થઈને પડ્યો અને જાનમાં આવ્યો ત્યારે હું કેપુઆમાં એકસની કોઠમાં હતો.

“હું કેપુઆમાં આવ્યો ત્યારે ૨૫ વરસનોજ હતો.”

“મારો માલીક કેપુઆનો ગ્રેક્સ હતો.”

“ત્યારે મારા માથામાંથી અડધા કપાળ સુધી પહોંચેલો આ ઘા ફાલ હતો. એ ઘાને લીધે જ કે ગમે તે કારણથી હું બધીજ યાદ ભૂલી ગયો હતો.”

“હું કોઈવાર મધરાતે ઝાઝકીને જાગી જતો ત્યારે વાડામાં નીકળીને એકલો બેસતો.”

“કોઈ મને ગાંડો ધારતું, કોઈ હેવાન કહેતું, એક એલપીનીસ હતી. મારા જેટલીજ જીવાન હતી, એય ત્રીક હતી ને ગ્રેક્સને ગમી ગઈ હતી એટલે એને એણે એની નિશા-દાસી બનાવી હતી.”

“કોઈવાર એ રાતના છાની આવીને મને હલાવતી, મારો ફાંટો ત્રા પંપાળતી, મને પટાવીને કોઢમાં લઈ જતી, સુવાડી દેતી ને પાછી એના મધરાતના માલિક પાસે ચાલી જતી.”

“એકવાર માલિકે ગુલામોની સાઠમારી પછી મને બોલાવી મગાવ્યો. હું ગયો ને ઉભો. માલિકો ને માલિકણેના આનંદ માટે આંગણમાં આવેલા વાધના પાંજરા પાસે મારે જવાનું હતું. મને એક તરવાર આપવામાં આવી અને મારે વાધ સાથે લડતાં મરવાનું હતું.”

“હું ગયો, મારી પાછળ મેં એલપીનીસની ચીસ સાંભળી. વાધ ફૂટ્યો ને તેજ પળે મને જીવવાનું મન થયું. માફ માથું પહેલીવાર જાણે જાગી ઉઠ્યું. મેં વાધની પહેલી ફાળ ચૂકાવી ને બીજીજ પળે વાધનો આખો દેહ તરાપ મારતો હવામાં તોળાયો, મેં તરવાર ધરી, તરવારની અણિપર છાતી વચમાંથી વાધ ઉંચકાઈ ગયો હતો.”

“તાળીઓના ગગડાટ વચ્ચે હું મારા માલિક સામે આવી ઉભો. મારી કિંમત વધી ગઈ, રોમથી આવેલા બેનીટો નામના એક સરકસના વેપારીએ મને મોટી કિંમતે માગ્યો અને હું વેચાયો.”

પછીનાં વીતક આપણાં સૌનાં સરખાં છે. આપણાપર માલિકી એક છે, ચાણુક એક છે, આપણાં દુઃખ એક છે, આપણાપર અખંડ વરસતી એકજ હાય છે.”

“આજે આપણી આગ એક બની છે, આપણી એક કતાર થઈ છે, આપણે એક આદમીની જેમ કૃત્ય કરશું, હાથ ઉંચકશું તેા માલિકી રગદોળાઈ જશે ને આપણે દુનિયાની નવી રચના.....” બોલતાં એને ‘ક્ષેટ્રોનું’ પેલું પુસ્તક યાદ આવ્યું અને એ અટકી ગયો. “ક્ષેટ્રોએ સમાનતા રચી હતી પણ તે માલિકો માટેજ.....” એ મનમાં બબડી રહ્યો. એની સામે પસાર થઈ ગયેલાં પાંચ વરસ દેખાયાં, કેપુઆ દેખાયું, કેપુઆમાં એકસની ડાઠ દેખાઈ, પોતે દેખાયો. એલપીનીસ દેખાઈ. એણે જ એને ઊવતો રાખ્યો હતો, પણ એ વાત ખાનગી હતી.

પ્રકરણ ૬ હું.

ખાનગી વાત

“**એ** એ ન હોત તો મારો ઘા ફઝાત નહિ. જો એણે માલિકની થાળીમાંથી ચોરી લાવીને મને ટૂંકડા ન ખવાડ્યા હોત તો હું જીવત નહિ, જો મને માથે હાથ ફેરવીને એણે પંપાળ્યો ન હોત તો પેલું આપઘાત કરવા ચોરી આણેલું ખંજર નાખી દેત નહિ. અને જો પેલા વાઘના પાંજરા સામે મને જોઈને એણે પ્રેમની ચીસ પાડી ન હોત તોય હું જીવત નહિ.” બપોર ગાળવા આડા પડેલા સ્પારટેક્સતું આખું માથું એલપીનીસના વિચારથી ભરાઈ ગયું હતું.

“મને એણે જીવતો શું કામ રાખ્યો, માલિકો સામે લડવા? એ

તો કહેતી હતી, કે યરાયર મારા જેવીજ એના આપને ત્યાં એક આરસની પ્રતિમા હતી ને તે એને ગમતી. મને એણે શું તેથી જવતો રાખ્યો? એણે મારો ધા ફૂલ્યો ને લોહી નીગળતા ધા જેવું માફ જવન જવતું રાખ્યું.....આજે એ અળવાખોર બની હોય તો...! કેપુઆમાં જવતી હોય તો.....! એ અળવાખોર બનીજ હશે..... પેલો કાસદ આવ્યો તે કંઈ કહેતો હતો કે એલપીનીસ પણ.....” એને થાક લાગ્યો ને એની આંખો મીંચાઈ. એ અધકચરી જિંદગીમાં દિવાસ્વપ્ન દેખી રહ્યો.

“એને પ્લેટો દેખાયો. એના દેશનો એ ચિંતક હતો, એકલા માલિકો માટેજ સમાનતાની નવી રચના લખવા માટે એ શરમાતો હતો અને સિકંદરની જેમ મગર બેઠેલા સ્પાર્ટેક્સની સામે નીચે મોઢે ઉભો હતો.”

“આ બદ્દ ભાગવતને મારી સામેથી લઇ જવ, એણે ક્યડાતી માનવતાને છેહ દીધો છે.” એણે હુકમ કર્યો ને એણે પ્લેટોને બદલે એરીસ્ટોટલ દીડો. પાછી એણે જૂમ પાડી: “હરામખોર છંતરવા આવ્યો છે? તુંય પેલા ચોરનો ભાઈ ઘંટીચોર છે, બધા માનવતાના ઘાતી.....”

એણે ઉંઘમાં ને ઉંઘમાં દાંત કચકચાવ્યા, મુઠ્ઠીઓ વાળી, પ્લેટોનું પૂછકું પકડી એરીસ્ટોટલ જોરથી નાસતો હતો.”

“હું તો કહેતીજ હતી તો, કે.....”

“શું?” એને ઉંઘમાં ને ઉંઘમાં એક સ્ત્રી શરીર દેખાયું. એની આંખો એણે ઓળખી, એનો હવામાં ઉડતો ચાંટલો પણ એને યાદ આવ્યો.

“મારા આપને કહેતી હતી” પેલી જુવાન છાકરી બોલતી સંભળાઈ.

“શું?”

“કે એ ભણેલાંઓનાં પુતળાં ઘડવામાં પરસેવા નોં પાડા...મારો આપ શિલ્પી હતો. મેં કહ્યું-કોઈ ખેડૂત, કોઈ મજૂર...કોઈ ખાણીયાં...કો ગુલામ, એની પ્રતિમા ઘડો.....”

“પછી ?”

“પછી મારા બાપાએ માન્યું ને એક ધડ્યો તે ગુલામ હતો... જરાજર તમારા નેવો...” બોલતી છોકરી એની અડોઅડ આવીને બેસી ગઈ. અને એને ઉંઘતાને રોમાંચ થયો. એનાથી જગી જવાયું. એણે ઘેળે દહાડે દીઠેલું સ્વપ્ન ઓળખ્યું. “એ તો એલપીનીસ હતી ...સ્વપ્નમાં આવી” એ બળડ્યો. એનાં ભવાં તણાયાં. એની આંખ પ્રકુલ થઈ. એનો ચહેરો હસી ઉઠ્યો. એને તે દિવસની આખી વાત યાદ આવી. એ વિચારી રહ્યો:

“ત્યારે એ આવી ને મધરાતના પડછાયા નેવી મારી પાછળ ઉભી. ઉભી અને મારા ઘાપર હાથ ફેરવતી પૂછવા લાગી” “તમને...તને હું ગમું છું, સ્પારટેક્સ ?” અને મેં ડોકું હલાવ્યું. એ મારી અડોઅડ બેસી પડી. મેં બૂલથી મારા હાથમાં એનો હાથ લીધો, મારી આંગળીઓમાં એની આંગળીઓ ભરાવી, પછી એ અને હું..... કેવાં ભેટી પડેલાં !.....”

“જો એ હોય તો.....!” એની વિચારમાળા લંબાઈ. જો એ કુપુઆમાં હોય તો...જો એ બળવાખોર બની હોય તો...જો એ મારી હારોહાર મારે પડખે માલિકો સામે લડે તો...!”

“બધાં તૈયાર છે, આપણે કૂચ કરીએ.....” પાછળથી મર-શોમનો અવાજ આવ્યો. એણે આજસુ મરડી; ઉભાં થતાં જવાબ આપ્યો: “હું તૈયાર છું.”

પ્રકરણ ૭ મું.

છાવણી.

કેપુઆ જતાઝ ગયું હતું. કેપુઆના માલિકવાસ ખાલી થઈ ગયા હતા. કેપુઆના પાદરપર કેરકેરથી આવતાં ગુલામો માટે ઘાસની ઝુંપડીઓની છાવણીઓ બંધાતી હતી.

સૌએ સ્પારટેક્સને વડા નાયક તરીકે ચૂંટ્યો હતો. સ્પારટેક્સની આસપાસ, કલીઓન ને ગરશોમ તથા એક જરમન જેનીકસ હતો અને ખીજે એક કેસ્ટસ છાવણીનો મુખી હતો.

આખા દિવસ ને આખી રાત કેપુઆની છાવણી ખદખદતી રહેતી હતી. રોજ નવાંનવાં આવતાં ને નંધાતાં હતાં. ટુકડીઓ ક્વાયત

કરતી હતી. ઘોડા ને હથિયારોની ગણતરી થતી હતી. ગુલામ સ્ત્રીઓને એલપીનીસ નામની જુવાન છોકરી ગોઠવતી હતી. એલપીનીસ સ્પાર્ટેક્સની જુની મુખી હતી, આજે એને પાંચ વરસથી ખોવાઈ ગયેલો સ્પાર્ટેક્સ ફરી મળ્યો હતો.

ગુલામોની ટુકડીઓએ પોતાની દરેક ટુકડીના નાયકને ચૂંટ્યો હતો, નાયકોએ વડા નાયકોને ચૂંટ્યા હતા. સૌનો વડો સ્પાર્ટેક્સ હતો.

ગુલામો માલિકોને સફેદ ડાઘુઓ તરીકે ઓળખતા હતા. સફેદ ડાઘુઓના બધા ઇલકાઓને તેમણે કેંદ્રી દીધા હતા. ગુલામો પોતાના વડા સેનાનીને રટ્ટેગોસ કહેતા હતા. સ્પાર્ટેક્સ વડો રટ્ટેગોસ હતો.

રટ્ટેગોસ સ્પાર્ટેક્સ એલપીનીસ સાથે ગુલામોએ કબજે કરેલા માલિકોના સરદાર ક્લોડીયસના તંજૂમાં રહેતો હતો. બીજા રટ્ટેગોસ અને દરેકને માટે વાંસના તંજૂઓ બાંધવામાં આવ્યા હતા.

છાવણીના મુખી કેસ્ટસની ચોકી અરાબર કામ કરતી હતી. આગલી રાત વહી ગઈ હતી. સ્પાર્ટેક્સ એના તંજૂમાં ઘસઘસાટ ઉંઘતો હતો ત્યારે એલપીનીસ એને નિરાંતે નિહાળતી હતી.

એને ભાવિની ચિંતા થતી હતી પણ ભાવિની વચ્ચે ડોકતો ભૂતકાળ એની આંખ સામેથી પસાર થઈ જતો હતો.

ન્યારે એકજ માલિકને ત્યાં એ બંનેજણુ હતાં તે રાત અને આજની રાત વચ્ચેના ગિહામણુ દિવસ એને દેખાતા હતા. એ એ રાતોની વચ્ચેનાં પાંચ વરસ એક પળ બનીને વીસુવીચસના ભડકા નેવાં દેખાઈ જતાં હતાં.

એ ભડકો એની આંખમાંથી જતા નહોતો. ને આજે એને એથીય વધારે બચકર બ્રાવિ એના સ્પાર્ટેક્સની છાવણીની આસપાસ ભ્રમતું દેખાતું હતું.

“એક દિવસ...કદાચ તે આવતી કાલ પણ હોય” એ વિચારમાં ગરકાવ થતી હતી. “ન્યારે...માલિકોની લોખંડી લીંછનનો ખખડી

ઉઠશે...ન્યારે સ્પારટેક્સની તરવાર બોલીની છોળો ઉછાળશે...ન્યારે ધરતીપર ગુલામોના ઢગ ખડકાશે...ન્યારે પકડાયલાં કોસપર...ત્યારે એનો સ્પારટેક્સ..." એની આંખ સામે સ્પારટેક્સ ઘસઘસાટ ઉંઘતો પડ્યો હતો. એ બીધેલી જોઈ રહી હતી.

“એક દિ’ એવો આવશેજ. દુનિયાનું કોઈ લશ્કર કદિ રોમન લીજઅન સામે ટકી શક્યું નથી...ક્લોડીયસ કે પેટ્રોનીયસ હારી ગયા તેથી શું? એ દિવસ...આવશે ત્યારે મારો સ્પારટેક્સ..." એ સ્પારટેક્સના મોંઢાપર ટીકી રહી.

“કેવો લાગે છે...મારે ઘેર પ્રતિમા હતી તેવોજ બરાબર, હવે તો એના માથાનો ઘા પણ લગભગ પૂરાર્ધ ગયો છે. એનું કપાળ એની હડપચી, એની આંખો...એના હોઠ...એના પગથી માથા સુધી કવી સાદાર્ધ પથરાર્ધ ગઈ છે! એ.....ઉંઘ્યા જ કરે ને હું જોયા જ કરું.....એ વહ્યા કરે ને હું પીધાજ કરું.....પણ.....”

પણ એની વિચારમાળ કોઈ ઝટકો લાગે ને વિખરાઈ જાય તેમ તૂટી ગઈ. એકાએક બુશીના [બ્યુગલ અથવા રણશિંગુ] બરાડી ઉઠ્યું.

સ્પારટેક્સ ઉંઘમાં સળવળતો બેઠો થઈ ગયો, એલપીનીસ દોડીને તંબૂનો પડદો ઉંચકી બહાર જોતી ઉભી.

“એલપીનીસ.....માફ અક્તર લાવ.” સ્પારટેક્સ ઉભો થયો હતો.

“પણ...પણ.....” એલપીનીસ ગભરાતી આવી.

“પણ શું, બુશીના બોલ્યું, દોડ.”

એલપીનીસ દોડીને અક્તર લાવી અને સ્પારટેક્સને પહેરાવી રહી.

“બહાર બાંધેલો ઘોડો પલાણુ.”

એલપીનીસ બહાર દોડી. ને એક સાથે ઉપરા ઉપરી બુશીના કુંડાયાં. આખી છાવણી તળે ઉપર થતી તૈયાર થઈ રહી. ઘોડાને પૂરપાટ દોડાવતો કેસટસ સ્પારટેક્સના તંબૂ તરફ આવ્યો. સ્પારટેક્સ ઘોડે ચઢીને તૈયાર ઉભો હતો.

કેસટસની પાછળ ગેનીક્સ આવ્યો. બંને જરમન વરૂની જેમ ધૂરકતા હતા. ત્રણે જણુ છાવણીની વચમાં ઉતાવળા ઘોડા દોડાવતા તપાસ માટે ઉપડી જતા હતા. કલીઓન અને ગરશોમ બધી દુકડી-ઓને તૈયાર થઇ જવાના હુકમ કરતા હતા.

ત્રણે જણુ છાવણીની દૂર નીકળી એક ટેકરીપર આંધેલા ઉંચા માંડવાપર ચઢી ગયા ને નાની મોટી આંખો કરી જોઇ રહ્યા. કેસટસ બતાવતો બોલતો હતો:

“જોયા પેલા દેખાય...દૂર દૂર પેલાં બીડને ઓથે...આંજ દે એવાં એમનાં બકતર... ....”

સ્પારટેક્સ જોઈ રહ્યો અને હસીને બોલ્યો: “બસ બસ, આપણે એમની સાથે લડીશું નહિ.”

“હેં!” કેસટસ મોં ફાડી રહ્યો.

“તો શું એમને શરણે જવું છે ને અમને કોસપર મદવા છે...?” ગેનીક્સ ધૂરકી ઉઠ્યો.

“કારણ કે તેઓ તમે બન્ને ધારો છો તેટલા બે લગ્નર નથી. ત્રણસોજ છે.”

“તેથી શું?”

“અને દોડતા આવે છે... ...ટોળાબંધ.”

“તેથી શું?”

“એટલે તે માલિકો નથી...માલિકોની લીજઅન હંમેશાં એક કતારમાં ફૂચ કરે છે કે દોડે છે ને તેઓ આવા બટકા નથી હોતા... આ ગુલામો છે... ...ઘણુંબંધ બીથીનીઅન ગુલામો માલિકનાં બકતરો પહેરીને આવે છે.”

“હેં!” બંને આભા બની જોઇ રહ્યા.

“હા, હવેથી આપણી આંખ વધારે ચંપળ બનવી પડશે...અને કેસટસ, તું જા જલદી ‘સામ સલામત’નું બુશીના કુંકાવ અને ગર-

શોમ તથા ક્લીઓનને તેડીને આવ આપણું એ સાથીદારોને આપણે અહિં ભેટશું ને પછી છાંવણીમાં સાથે જશું.”

કેસટસ ચાલ્યો ગયો અને થોડીવારે ક્લીઓન અને ગરશોમને લઇને આવી પહોંચ્યો.

“ખીથીનીઓ આવે છે... ...ગરશોમના જેવા અમ્મે તકવાર લઈને લડનારા... ...ડીક થયું.” સ્પારટેક્સ ત્રણે તરફ જોઈ રહ્યો. થોડીવારમાં કેટલાક ઘોડેસ્વારો સૌથી પહેલા આવી પહોંચ્યા અને થોડાક આગળ પડતા કેસટસ અને ગેનીક્સ સાથે વાત કરી રહ્યા. ગેનીક્સે સ્પારટેક્સની મુખ્ય સ્ટ્રેટેગીસ તરીકે ઓળખાણ આપી અને સ્પારટેક્સ આગલા બેની સાથે હાથ હલાવવા આગળ આવ્યો ત્યાં એકાએક નવા આવનારામાંથી એક જણ જૂમ પાડીને દૂધ્યો અને સ્પારટેક્સને અથડાઈ ગરશોમને યાત્રી પડ્યો. ઘડીબર બધા મુંઝાઈ ગયા પણ પછી ગરશોમને પણ ન સમજાય તેવી ભાષામાં બોલતો માંભળ્યો. અંજો ભાઈ નહોતે તેવી બાથમાં ભેટયા હતા.

“મારો ભાઈ... ...ઘણે વરસે... ...અમે અંજો વેચાયા હતા પછી આજે... ..” ગરશોમના ગાલપર નહિં શોભતી આંસુની ધાર ચાલી.

પછી થોડીવારે ગરશોમની આંખમાં ઉભેલો એનો અટકો ભાઈ ગરશોમના ત્રણ સાથીદાર આગેવાનોને ઉકેલતો તાકી રહ્યો. એણે કેસટસને જોયો. જણે સ્પારટેક્સના પ્રેમમાં પડ્યો હોય તેવો તે એને લાગ્યો. પછી એની આંખ જરમન ગેનીક્સપર ફરી અને ગેનીક્સમાં એને નિરંકુશ આપ્તલો દેખાયો.

“આ અંજો આપણા સરદારો છે.” ગરશોમ બોલ્યો.

ગરશોમનો અટકો ભાઈ સ્પારટેક્સને ભરીઆંખે નિરખી રહ્યો ને અમડ્યો: “ભગવાન જેહોવાહનો લાડીલો હશે?”

‘ભગવાનનું’ નામ સાંભળી ક્લીઓને હસવું લાગ્યું.

“ને આ આપણા ને માલિકોના યધા ભગવાનોને ધિક્કારે છે.”
ગરશોમે ક્ષીઓન તરફ હાથ લંબાવ્યો.

“મને શ્રીકાની ખબર છે...એમના માલિકો તો વેપાર અને
શાહુકારીને ભળે છે અને કાઠપિણુ ગંધેડાને ભગવાન ગણી પૂજે છે.”
ગરશોમનો બાઈ ગળામાંથી બોલ્યો.

“તમારું નામ !” સ્પારટેકસ પાસે આવ્યો.

“જુડીથ.”

“આપણે જઈએ...તમે ગરશોમ સાથે પરવારીને મને મળાં.”
સ્પારટેકસે કહ્યું અને છાવણી તરફ જવા ધોડાને પાસે તાણ્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.

સંગ્રામ સમિતિ.

“કેટલાં થયાં?” ગુલામોની છાવણીમાં આજે સંગ્રામ સમિતિ મળવાની હતી.

“આટલાંસ્તો વળી બધાં મળીને.....”

“તને કેટલા આંક ગણતાં આવડે છે?” પહેલાંએ બીજાને પૂછ્યું.

“એકવીસ લગણ, સંગ્રામ સમિતિ એકવીસની થાય ત્યાં સુધી આંગળીના વેઠા પર ગણી નાખું.” બીજો દમામથી બોલ્યો:

“તો ગણવા માંડ હું નામ બોલું છું.”

“બોલવા મંડ.” બીજાએ ટચલી આંગળીપર અંગૂઠો તાક્યો.

“કચીઓન, ગરશોમ, જેનીક્સ, સ્પારટેક્સ, કેસટસ.....ને પેક્ષે નવો.....”

“જુડીથ, છ થયાને ?”

“અરાઅર.”

ને એક ખીજું છે.....એના નામપર તો સમિતિમાં રમઝક ઉડવાની છે.”

“કાણુ ?”

“એલ્પીનીસ.....સ્પારટેક્સની.....”

“સ્ત્રી.”

“હાસ્તો, સ્ત્રી સ્તો.....પણુ પરણ્યા વિના કંઈ સ્ત્રી થતી હશે ?”

“તેય સંગ્રામ સમિતિમાં છે ?”

“છે તો નથી પણુ સ્પારટેક્સ એને ક્ષેવાનો, એ રાજા તો કોઈ રાણી જોધએના ! જેનીક્સ શું ખોટા છે ! જેનીક્સ કહે સ્ત્રી સંગ્રામ પર હોય તો નખોદ વાળી નાખે, સ્પારટેક્સથી સ્ત્રી વિના સરદારી ન થતી હોય તો પોતે સ્ત્રી વિના વડો સ્ટ્રેટેગોસ થવા તૈયાર છે.”

“પણુ એ આપડો જરમનીની કોઈ ખાડમાં મોહું ઘોઘને નથી આવ્યો, એ ક્યાં ને સ્પારટેક્સ ક્યાં.....માળો મુરખ.” એ ખડખડ હસી પડ્યો.

“પણુ પેલી સ્ત્રીનું શું ?”

“સ્પારટેક્સની સાથે જ્યાં હોય ત્યાં ઘણી શોભે છે.....સંગ્રામ સમિતિમાં પણુ શોભશે.” પાછો પેક્ષે હસ્યો.

એને ખુશીના અરાડયું. સંગ્રામ સમિતિની પહેલી સભા મળતી હતી. અર્ધા ગુલામ નરનારીઓ હાજર રહેવાનાં હતાં.

અને ત્યાં જવા ઉભા થયા અને ચાલ્યા. ધીમે ધીમે ધીમે સંગ્રામ સમિતિના સરદારો ગોઠવાતા હતા.

પાછું ખુશીના અરાડયું.

સ્પારટેક્સ આવતો હતો, એની આગળ એ તરવારવાળો ગરશોમ મગરૂરીમાં ચાલતો હતો પાછળ ગણીને પગલાં મૂકતી હોય તેવી એલપીનીસ ચાલતી હતી.

ત્રણેને સૌએ ઉગડાં થઈ થઈને જોયાં. સભામાં અંદર અંદર વાતચીતો શરૂ થઈ.

સ્પારટેક્સ બેઠો. એણે ગોળ નજર ફેરવી સૌને જોઈ લીધાં. જ્યાં એની નજર ફરી ત્યાં અવાજો શરૂ થયા.

સ્પારટેક્સની પાછળ એલપીનીસ બેઠી હતી. અધી આંખો એલપીનીસ તરફ વળતી હતી. જરમન આંખોમાંથી લઢતી નજરો નીકળતી હતી. ગોળ આંખો ફરીયાદની નજરથી જોતી હતી, ખીજી ઘણી આંખો એ જુવાન છોકરીપર ઈચ્છાને વેગની બૂખથી દેખતી હતી.

પાછું ખુશીના બોલ્યું, અને દામકાજ શરૂ થયું.

જેનીક્સની આસપાસ અંદર અંદર વાતચીત થતી હતી. “એ સ્પારટેક્સ તો ગ્રેસીયન છે ગ્રેસીયન, ગ્રેસીયન લોક તો ઘોડાનું માંસ પણ ખાય અને મરેલા દાદાઓને પૂજે.”

આ વાતચીત સાંભળતો બીજો જેની વચમાં ડોકું ઘાલી બોલી ઉઠ્યો:

“બહેને એ લોક દાદાઓનું માંસ ખાતા હોય અને ઘોડાને પૂજતા હોય પણ માલિકોની કતારો સામે કતારો રચનાર બીજો કોણ છે, માનો જાણ્યો ?”

“રાખ રાખ સ્પારટેક્સ બોલે છે.” ત્રીજાએ ટકોર કરી.

“કેટલાક આખું ઇટાલી જીતી લઈ, જ્યાં માલિક ન હોય ને ગુલામ ન હોય તેવી સમાન રચના કરવા માગે છે, કેટલાકનો મત એવો પણ છે કે દરિયા કિનારે પહોંચી જઈને જહાજો લઈને ભાગી જવું.....જ્યાં જવાય ત્યાં.”

“મારો મત પહેલો છે, બીજો નથી. કારણ કે આપણે બળવો

ક્યો છે, અહિં બેઠાં છે તેટલાં જ ગુલામોની આઝાદી માટે નહિ. ઈટાલીની ધરતીપર જ્યાં સુધી એક પણ માલિક, એક પણ ગુલામને રાખી શકતો હોય ત્યાં સુધી આપણી તરવારો.....”

“લીલા સ્ટ્રેટેગોસ” એક મોટી ગર્જનામાં એના છેવટના શબ્દો સંભળાયા નહિ. એ આગળ બોલતો હતો.

“અને માલિકો મામે કરવા પડવાની લડાઈની બીકથી આપણી અંદર જે કાયરો દરિયાપર ઝાઝ બૂકાવવા માગે છે તે ભલે જાય... આપણો તેમને અંતરાય નથી, પણ જાણતાં જાય કે એક દિવસ દરિયાનો અંત આવવાનો છે, કિનારો દેખાવાનો છે અને તેમને જે માણસ પહેલાં દેખાશે, તે માલિક હશે ને ગુલામ હશે. એ દરિયા ખેડીને ગુલામ અને તો એમની શરમ છે, માલિક અને તો આપણા દુસ્મન છે.....એમ છતાં પણ આમાં જે કોઈ ભાગવાના વિચારવાળાં હોય તે ઉભાં થાય.....આપણે એમને દરિયો દેખાડશું.”

એક પળવાર શાંતિ પથરાઈ ગઈ. “કોઈ ઉભું થતું નથી ! તો અધાં પહેલા મત સાથે સંમત છે એમ હું માનું છું.....હવે આપણે દુકડીઓની રચના અને આપણી લડાઈનો વ્યૂહ વિચારીએ.”

“તે પહેલાં એક વાત.....” જેનીક્સ ઉભો થઈ ગયો.

“એકને બદલે બે, બોલ જેનીક્સ.” સ્પારટેક્સ મીઠું હસ્યો.

“ત્હારી સાથે એડીએટરનો પોશાક પહેરીને બેસી છે તે સ્ત્રી છે.”

“સ્ત્રી છે.” સ્પારટેક્સ હસ્યો.

“સ્ત્રીનું સ્થાન અમારા વડા સ્ટ્રેટેગોસ.....મહાસેનાની સાથે ન હોય.” જેનીક્સ ગંભીર થઈને બોલતો હતો.

“ત્યારે ક્યાં ?” સ્પારટેક્સે હળવેથી પૂછ્યું:

“સ્ત્રી, સંગ્રામ સમિતિપર ન હોય.”

“ત્યારે હોય ક્યાં ?”

“સ્ત્રી, એના પરણેલા માલિકની પથારીપર કે એની ઝુંપડીના

રસોડામાં કે વેશ્યાગૃહમાં. પણ સ્ત્રી સંગ્રામ સમિતિના માયડાપર? ના.” બોલતા ગેનીક્સે જોરથી ગળું ખંખાર્યું ને ઘેનમાં હોય તેવી આંખો ચોળી અને ખેસી ગયો.

પછી ખીંચીનીઅનોએ ખૂશાલીનો ધૂરધૂર અવાજ ડ્યો, ખીંચ-ઓએ અંદરઅંદર મોટેથી વાતચીતો શરૂ કરી દીધી.

સ્પાર્ટેક્સ આ બધું જોતો શાંત ખેસી રહ્યો.

“ખીંચું કોઈ એ બાબતમાં કંઈ કહેવા માગે છે?” સ્પાર્ટેક્સનો શાંત અવાજ સૌને શાંત કરતો થોભી રહ્યો.

એક ઝેડીએટર ઉભો થયો ને બોલવા માંડ્યો:

“હું કેપુઆનો છું. આ બધા હરખાઈ ઉઠેલાઓને હું ઓળખું છું પણ થોડા વખતથી. પણ હું અને મારા બધા સાથીઓ એ સ્ત્રીને સારી પેઠે ઓળખીએ છીએ. એ હતી તે માલિકને ત્યાં અમે એક સો હતા. એણે માલિકની પથારીની સેવા કરતાં માલિકની ચાવીઓ લઈ લીધી હતી. મધરાતે ઉડીને હથિયારો અને અનાજના કોઠાર અમને ઉઘાડી આપ્યા હતા. એણે અમારી સાંકળો તોડી અમને છોડાવ્યા હતા. કેપુઆએ પહેલ કરી પણ કેપુઆમાં પહેલ અમે કરી હતી અને જે આ સ્ત્રીને જ લીધે.”

બોલતો કેપુઆનો ઝેડીએટર ગરમ થઈ ગયો.

“ત્યારે સ્પાર્ટેક્સ એના માલિકની આવક માટે સરક્સમાં પટ્ટા ખેલતો હશે અને ત્યારે ગેનીક્સ ઝૂંપડીમાંની કે વેશ્યાવાસની સ્ત્રીના વિચાર કરતો એના માલિકની કોઠમાં સાંકળ ખખડાવતો આળોટતો હશે. ત્યારે આ સ્ત્રીએ આપણી આઝાદીની મસાલ ચેતાવી અમારા હાથમાં આપી હતી. અને કેપુઆમાંથી સ્પાર્ટેક્સના ગયા પછી તે મસાલ અમારા હાથમાં ઝીલવાનું બળ પણ એણે જ રાતે રાતે કાનમાં અગન રેડીને પૂર્યું હતું.” અને એ ખેસી ગયો.

પાછી બૂમો ને હસવાના અવાજથી વાતાવરણ ખળભળી ઊઠ્યું,

તોય સ્પારટેક્સ કંઈ બોલ્યો નહિ.

સ્પારટેક્સની અડોઅડ બેઠેલી સ્ત્રી કંઈ બોલી નહિ કે હાથી-ચાલી નહિ.

કેસટસે હરખમાં સ્પારટેક્સના ખલાપર હાથ પછાડ્યો, એનીક્સ પણ ખડખડાટ હતી પડ્યો.

“કાઠને બોલવાનું બાકી છે ?” સ્પારટેક્સે પાછું પૂછ્યું. :

એક હોકારો કરતો ગરશોમ ઉભો થઈ ગયો અને ગુસ્સામાં ખરાડ્યો:

“તે મારા ભાઈઓ ને એનો... મારાં હાળાં આપણેતે આઝાદી સેવા નીકળ્યાં છીએ કે સ્ત્રીના સવાલપર સાદ્યમારીઓ કરવા ! આપણે તો ગધેડાંપર પણ કળ્યા નથી કરવા ને સ્ત્રીઓપર પણ નથી કરવા માલિકોની સામે અંજો કામ લાગવાનાં છે. સો વાતની એક વાત કરોને કે કાલે સવારે આપણે કેવી રીતે લડવાનાં છીએ તે.....”

અત્યાર સુધી શાંત બેઠેલા સ્પારટેક્સ અને એલપીનીસ અંજો હતી પડ્યાં.

પછી સ્પારટેક્સ ઉભો થયો. એના પહેલા શબ્દોએ ફરી પાછી ગંભિર શાંતિ પાથરી દીધી.

“મેં કેપુઆના સમાચાર સાંભળ્યા અને તેજ રાતે માલિકને ઠાર કરી કોઠ છોડી ત્યારે હું મારી ગુલામ જાતને બૂલી ગયો હતો. વચમાં ત્રણ દિવસ વહી ગયા. આજે પાછી યાદ આવે છે કે હું ગુલામ છું... આપણે ગુલામ છીએ. આપણે માલિકની સાંકળે, માલિકની કાઠમાં અંધાચાં તે પહેલાં પણ આપણે ગુલામ હતાં જ કારણ કે આપણે આપણાં બાળકો અને સ્ત્રીનાં માલિક હતાં.

“આજે આપણે આઝાદ થવા નીકળ્યાંતો છીએ પણ આપણાં માલિક દેવદેવીઓ, આપણાંપર જુદમ કરતા વહેમો, આપણા ધાતકી રિવાજો, આપણને જાણી ગુલામીમાં તાણે છે. એ ગધું હવે આપણે

ધીમે ધીમે યાદ કરવા માંડીએ છીએ. આપણે માલિક અને ગુલામીનો નાશ કરવો હોય તો તેમાંનું કશું આપણને કામ લાગવાનું નથી.”

સ્પાર્ટેક્સને આખો સમુદાય એકીટસે જોઈ રહ્યો. સૌને લાગ્યું કે એ બોલતો ત્યારે નવું જ બોલતો હતો. પાછો સ્પાર્ટેક્સનો અવાજ આગળ ચાલ્યો:

“આપણામાંથી કોઈ તો થોડી જમીનના માલિક ખેડૂતો હશે, કોઈ ભરવાડ હશે, તેમને તેમની જમીન અને ઘેટાં સાંભરતાં હશે, કોઈ સ્ત્રીને રોજ ભારતા ધણીવાળાઓ હશે તેમને તેમની ચાખૂકો યાદ આવતી હશે. સૌને યાદ આવતું હશે કે સ્ત્રી નીચ છે, ઉતરતી જતનું પ્રાણી છે.....”

સૌ એવી એવી યાદ કરતાને સ્પાર્ટેક્સ ઘણો મહાન લાગ્યો. જેનીકસનો વિરોધ પણ શક્ય નહોતો. રોમનાં માલિકોની લૂંટના ઢગ પર બેઠેલા સ્પાર્ટેક્સ સૌની આંખમાં વધારેને વધારે વિશાળ થતો ગયો.

“મારી સાથે બેઠેલી એલપીનીસને કંઈ કહેવું છે?” સ્પાર્ટેક્સ થંભીને ઉભો.

“ના, એટલું જ કે...” એલપીનીસ ઉભી થઈ.

“હું તમને સૌને કહેવા માગું છું... કે આપણી ચારેકાર રોમન તેમની લીજીઅનોના વ્યુહ ગોઠવતા પાસે આવે છે. આપણે આપણી શિકારીઓ દરેક પળે લીજીઅનો આંધવી છે? જો, હા તો, સ્પાર્ટેક્સ એકલો જ તે આંધી શકશે એમ હું માનું છું. તમે માનો છો, તેમાં મારી જરૂર ન હોય તો હું ખસી જવા માગું છું. તમારામાંના કેટલાકને મારી જરૂર નથી... ...સ્પાર્ટેક્સને છે.” એલપીનીસ બેઠી.

“રોમનો શિકારી માલિક દોડતો આવે છે, આપણી લીજીઅન આંધી આપણે રોમન પ્રીટરના પહેલા લસ્કરને ભીડાવવા... ...જેની સ્પાર્ટેક્સને જરૂર છે તેની આપણને ય જરૂર છે, બોલો દોસ્તો, એક અવાજે... ...” અત્યાર સુધી શાંત બેઠેલા કલીઓન ઉભો થઈને બોલ્યો.

“જર છે, જર છે.” થોડક અવાજે ઉભા થઇ ગયા. એક મોટી વાતચીત અને ઉગ્ર હાસ્ય ખખડી ઉઠ્યાં. ઘૂરઘૂરાટ ને ગણ-ગણાટનાં મોજાં દોડવા માંડ્યાં. સૌને મોખરે કલીઓન ઉભો હતો. એણે ગર્જના કરી:

“લીજીઓ લીખેરા” સૌ ઉભા થઇને ધરતી ધણુધણી ઉઠે અને રોમન માલિકોની પાંસળાઓ પટકી પડે એવી જયગર્જના કરો. આજની આપણી લીજીઓનો આઝાદીની દુકડીઓ-આઝાદફોજ કહેવાશે.”

“લીજીઓ-લીખેરા”ની ગર્જનાથી આખું આકાશ ભરાઇ ગયું. સૌની નસોમાં લોહીનાં ઘોડાપૂર ઉમટ્યાં.

“આપણે ‘લીજીઓ લીખેરા’ આંધરું, રપારટેક્સની સરદારી નીચું. આપણા વ્યૂહ અને દુકડીઓની યોજના સંગ્રામ સમિતિ નક્કી કરી રાતના અધાંની પાસે રજુ કરશે.”

“હવે આપણે જમવાની તજવીજ કરવા છૂટાં પડીએ છીએ.”

સંગ્રામ સમિતિની પહેલી બેઠક પૂરી થઇ હતી.

પ્રકરણ ૯ મું.

સંગ્રામ.

ગેનીક્સે સુરજ આથમતાં સ્પારટેક્સના તંબુનાં કમાડ ખખડાવ્યાં. ગેનીક્સ સાથે એક તાળે આવેલો ગુલામ હતો.

“આ, આવ્યો ને હું એને એકદમ લઈ આવ્યો છું. એ ઘણા મોટા સમાચાર લાવ્યો છે.” ગેનીક્સે સ્પારટેક્સને જોતાં કહ્યું: “કેવા મોટા? એનું નામ શું? ક્યાંથી આવે છે?” સ્પારટેક્સે એક સાથે ત્રણ સવાલ પૂછ્યા:

“નામ નેમોસસ.....એ જાતે કહેશે.” ગેનીક્સે નેમોસસને આગળ ધર્યો.

“હું રોમથી નીકળ્યો છું, તમને ઓળખું છું, રોમથી અમે એ જણ એક દારૂની પીપોના ગાડામાં સંતાઇને નીકળ્યાં. રસ્તામાં મારો સાથીદાર મરણ પામ્યો. હું એકલો આવતો હતો, ગર્દકાક્ષે સવારના મેં ત્રણ રોમન સ્કાઉટોને જોયા. મેં તરતજ પાછળથી એને પૂરા ક્યાં ને ત્રીજાને પકડ્યો ને પકડીને ઝાડની ડાળીએ લટકાવી સમાચાર પૂછ્યા: એણે કહ્યું: એ ત્રણે જણ ફ્યુરીઅસના સ્કાઉટ હતા. એમની પાછળ રોમન લીજઅનો આવે છે.”

“ફ્યુરીઅસ કોણ ?”

“વેરીનસનો ‘લીજેન્ટ’.”

“વેરીનસ ?” સ્પાર્ટેક્સે અજાણ્યોમાં પૂછ્યું:

“હા, પંચલીઅસ વેરીનસ, નવો પ્રીટર પોતે, રોમન સીનેટે એને દક્ષિણ ઇટાલી કબજે કરવા અને તેમાંથી જળવાઓર ગુલામોનો સંહાર કરી નાખવા મોટા લશ્કર સાથે મોકલ્યો છે. પેલા ત્રણમાંથી એકનો ઘોડો લઇ હું આવી પહોંચ્યો છું.”

“વેરીનસ ! માલિકોની મોટી સેના સાથે ?” કેસ્ટસ ટટાર થઈ તીણા અવાજે બોલી ઉઠ્યો. ગેનીક્સ પણ કાન ઉંચકી ટાંપી રહ્યો.

“હવે વેરીનસ કેટલોક દૂર હશે ?” સ્પાર્ટેક્સે વચમાં પૂછ્યું:

“ચાર લીગ.”

“અરાયર છે, કેસ્ટસ, સંગ્રામ સમિતિ બોલાવો એનું કહેવું અરાયર છે, આપણા સ્કાઉટ પણ એજ સમાચાર લખણાં લાવ્યા. આપણે તૈયારી કરવી પડશે.”

“ક્યારે ઉપડવાનું થશે ?”

“સવારમાં વહેલા, હવે જળવો પૂરો થાય છે, સંગ્રામ શરૂ થાય છે, આ આપણે પહેલો વિગ્રહ છે. આપણે એની સામે જાહેર આક્રમણ કરવાનું સ્થળ ગોતી તે પર ગોઠવાઈને તૈયાર રહેવું પડશે.”

“હું સૌને મોકલું ?”

“હા, પણ પછી આપણી બાળકોવાળી બધી સ્ત્રીઓને જંગલમાં પહોંચતી કરવાની સવક પણ તારે જ કરવી પડશે. તું સંગ્રામ સમિતિમાં નહિ આવીશ તો ચાલશે, મળરકા પહેલાં પાછો ફરજો.”

“બસ એટલું જ ! જાઉં છું.”

“જા.” કેસટસ ચાલ્યો ગયો, અને સ્પાર્ટેક્સ જેનીક્સ તરફ ફર્યો: “આખી રાત તમે છાવણીને સંભાળો, ને સંગ્રામ સમિતિમાં આવી પહોંચો, આ લડાઈ જરા મોટી થશે, ને.....”

જેનીક્સ અટકીને ઉભો.

“તમારે સ્ત્રી છે ને, ડીસપેશીયા ! સ્ત્રી કેદીઓમાંની એક.”

“હા.”

“ને તેને બાળક છે.”

“છે.”

“બહેને આપણી સ્ત્રીઓ સાથે રવાના કરજો, શી ખમર આપણે પાછા આવીએ, ન આવીએ.”

“ભલે.” જેનીક્સે આભારથી કહ્યું:

“અને હીકેટાને મોકલો, આપણો ઇજનેર. હવે એની અક્કલથી અમારો અવાવનાં સાધન ઉભાં કરવાં પડશે. એ ઇજનેરનો છે ને એની અક્કલ પણ પીરામીડ જેવી મહન છે.”

“મોકલું, હમણાંજ.” બોલતો જેનીક્સ ચાલતો થયો.

(૨)

સ્પાર્ટેક્સના તંબૂમાં એલપીનીસ એની પડખે સૂતેલા સ્પાર્ટેક્સના દુઃખી અવાજો સાંભળીને જાગી મઘ હતી. અને એના પૂરાઈ ગયેલા ધાવાળું ધસધસાટ ઉઘતું માથું પંપાળતી બેઠી હતી.

ઉઘતાં માથાં કેવાં આરસનાં ધડ્યાં હોય તેવાં લાગે છે ! એના મગજમાં એક ઝંખકારો થયો ને એક આરસની પ્રતિમા દેખાઈ અને

અલોપ થઇ ગઇ. સ્પારટેક્સે ઉંઘમાંને ઉંઘમાં નિઃસાસી નાખ્યો.

“આરસ્તી પ્રતિમાઓ નિઃસાસો નથી નાખતી.” પાછી એ મનમાં બળડી:

“આ બળવો...નથી...ગુલામો અને માલિકો વચ્ચે આજથી વિગ્રહ મંડાય છે.” એણે ઉંઘમાં નેરથી હાંત કકડાવ્યા, ને હોડ કરડ્યો. “માણસ માણસને કેવાં કા...પશે” એણે ઉંઘમાં નેરથી માથું ખંજવાળ્યું...“મને એ પસંદ નથી...બીલકુલ પસંદ નથી.”

“હૈં !” એલપીનીસ આખી કંપી ઉડી. એણે સ્પારટેક્સના ચહેરાપર ભયંકર દુઃખ અને વેદના દીઠાં.

“એના દિલમાં છૂપાયેલી વેદના...દુઃખ એની ઉંઘનો આશરો લઇ કેવાં ફરવા નીકળ્યાં છે !” એલપીનીસ ઉંડા વિચારમાં ગરકાવ થઇ ગઇ. એને સ્પારટેક્સની પહેલાંની ભયંકર મૂર્તિ દેખાઇ, જ્યારે .....ત્યારે વાઘના પાંજરા સામે એ લાંબી તરવારની અણિપર હાથ રાખી ભયંકર ઉભો હતો. જ્યારે એણે આખા વાઘની છક્કગને તરવારની અણિપર તોળી ગતાવી હતી. અને પછી તેને નીચે નાખી તેનું પેટ ચીરી નાખ્યું હતું.....પછી...પછી એનામાં પ્રેમ જાગ્યો હતો. પછી ક્યાં સુધી એ મને એના હાથમાં ધરી રાખતો હતો... ...ક્યાંસુધી એની આંખમાંની તિવ્ર ઇચ્છાને તોળી રાખતો હતો...”

આજે પહેલીવાર એલપીનીસને સ્પારટેક્સ આખો દેખાયો.

“સ્પારટેક્સ.....” એણે ઉંઘમાં લવતા હોડપર હાથ ફેરવ્યો.

“પાણી પીવું છે...પડખે ફરે છે !”

પથારીમાં સળવળતા સ્પારટેક્સે આંખો ઉઘાડી, “એલપીનીસ ! આ શું માંડ્યું છે...નગતી બેઠી છે...ક્યારની ?”

“હમણાંજ. હવે ઉઠવાનો સમય થવા આવ્યો છે...પાછી તૈયારી.”

“તું સ્વપ્ન જા...હું તૈયારી કરું છું.” સ્પારટેક્સ બેઠો થયો.

“ના, હું તૈયારી કરું છું...”

“તું આ પહેલી લડાઈમાં સાથે ન આવે તો...!”

“લડાઈનો ભરોસો ન હોય, પહેલી, છેલ્લી નિવડે તો! મને મન છે કે છેલ્લી લડાઈમાં આપણે સાથે હોઈએ.”

“મારી તરવાર અને.....” સ્પારટેક્સની આંખમાં એક સાથે અનેક સાપ આંટા દેતા દેખાયા. ઉંઘતા સ્પારટેક્સમાંથી જાગેલું આ જોખમ એ અભયખીથી જોઈ રહી.

“તું તૈયાર થા, હું થાઉં. પછી તું મને પહેરાવ હું તને પહેરાવું,” સ્પારટેક્સ ઉભો થયો.

“શું?”

“અક્તર.”

પછી બંન્ને જણે એકબીજાનાં અક્તર તૈયાર કરવા માંડ્યાં. રોમના સરક્સમેનેજર બેનીટોનો ગુલામ સ્પારટેક્સ અને કેપુઆના એક માલિકની પથારીની પરિચારિકા આજે નવો દાવ અને નવો અભિનય ખેલવા નીકળતાં હતાં.

(૩)

પબ્લીયસ વેરીનસ રોમનો પ્રીટર, ઉંચો, પાતળો ને ફિક્કા ચહેરાવાળો હતો. આટલી ઉંમરે જુવાન સ્ત્રીને પરણવા માટે પસ્તાતો અને તેના સ્વચ્છંદ પ્રેમાચાર માટે અંદરથી બળતો નવ હજારની રોમન મેના લઈ ઇટાલીની ધરતીપર માથું ઉંચકીને ઉભેલાં ગુલામોનાં માથાં ઉતારી લેવાનો મક્કમ નિશ્ચય કરીને દક્ષિણમાં આગળ વધતો હતો.

“આ બધું શું દેખાય છે?” એક ખંડેર થએલા કસ્યાની ભાગોળેથી પસાર થતાં તરવાર લંબાવી એ પૂછતો હતો.

“એન્ નામદાર એન્...સ્પારટેક્સે કાળો કેર વર્તીવ્યો છે. આવી તો કંઈ વસ્તીઓ ખાખાવીખી થઈ ગઈ.

હુંટાઈ ગએલાં ઘર, છાપરા વિનાનાં, વસ્તી વિનાનાં, કૂચ કરતી

રોમન સેના સામે મોં ફાડીને દેખતાં હતાં. માલિકો પાછળ રહી ગએલાં બૂખ્યાં કૂતરાં સાદ તાણીને રડતાં હતાં. માલિકની ડેલીના ફરવાળ હાથ ઉંચકીને ઉભા હતા. બંડારો ખાલી ખખડતા હતા. ધણિ વિનાનાં ઢોર ભેલાયલા સીમપર ભમતાં હતાં ને ગામને પાદરે આવી વાગોળતાં હતાં. રોમન માલિકોના દેવદેવીઓ લાજ મૂકીને ધૂળમાં આળોટતાં થયાં હતાં. નવ હજારના સેનાની વેરીનસનો પિત્તો ઉછળતો હતો.

“ફ્યુરીયસ!” એણે સાથે સ્વારી કરતા એક જુવાનને જૂમ મારી.

“જી!”

તેં પોંપીયસની ઇર્ષ્યાયામાં નોકરી બજાવી છે, ગ્રીસમાં ને ઇરાનમાંય તું રખડ્યો છે. એ આપણા પરાધિન મુલકમાંય તેં કદિ આવું બાળ્યુંતું?”

“ના જી, આ તો હદ...” બોલતા ફ્યુરીયસે છાતીપરના ચાંદીના બકતરપર આંગળી ધસી નેહ અને એ પરથી રસ્તાની ઉડતી ધૂળ ખસેડી, “કેટલો ખરાબ રસ્તો ધૂળજ ધૂળ...”

“ધૂળજ ધૂળ...ધૂળ ન હોય! આપણે ઉભણીએ નથી જતા કૂચ કરીએ છીએ, ધૂળની એટલી બધી ધાક હતી તો ઇમેરીયા છોડ્યું શું કામ?”

ફ્યુરીયસે જવાબમાં મોઢું બગાડ્યું ખાધું. એને ગુલામો નેડે લડવામાં ઉત્સાહ નહોતો, પોતાની પદવીને લાયક એ કામ નહોતું એમ એને લાગતું.

“આજે આપણને ત્રણ દિવસ થયાને ફ્યુરીયસ?” પાછું વેરીનસે પૂછ્યું અને ઉમેર્યું: “અને સામે ને...”

ફ્યુરીયસ નેહ રહ્યો. “સ્ત્રીઓનું ટોળું છે, ગુલામ સ્ત્રીઓ... ભાગી આવેલી લાગે છે...સાલાં શાં રમણી ચળ્યાં છે...નેને તે એમના સરદાર સ્પારટેક્સ તરફ ધસતાં જાય છે પણ બપોર નથી કે...”

“હાં હાં...” ફ્યુરીઅસે સ્ત્રીઓ તરફ ધોડો મારી મૂક્યો. એની પાછળ એના રક્ષકો પણ દોડ્યા. ફ્યુરીઅસને વેરીનસની વાતમાં એટલો અધો રસ નહોતો.

“આપને જોઈશે કે નામદાર !” થોડીવારે પાછા આવ્યા પછી ફ્યુરીયસે વેરીનસ તરફ વિવેકથી પૂછ્યું.

“મને સ્ત્રીઓમાં રસ નથી.” વેરીનસે છાસીયુ ક્યું.

“આપની પોતાની સ્ત્રીમાં પણ...” ફ્યુરીયસે વેરીનસની મનમાં મજાક કરી અને સ્ત્રીઓમાંથી એક પોતાને માટે પસંદ કરી બાકાની સ્ત્રીઓને લશ્કરમાં વહેંચી આપી. દુકડીઓમાં એક જાતની પાશવી હસાહસ ખખડી ઉડી અને સ્ત્રીઓની લૂંટાલૂંટ ચાલી.

વેરીનસ બમર ચઢાવીને આગળ ચાલ્યા ક્યો.

એમ રોમન સેનાએ ત્રીજા દિવસની રાત પૂરી કરી હતી અને ચોથા દિવસની ઉગતી ઉષાના અજવાળામાં દૂર દેખતા ફ્યુરીયસે વેરીનસના ધોડાને અટકાવી તરવાર લગાવી “એ આવે આપણા ઈબેરીયન સ્કાઉટસ. સમાચાર લાવે છે.” આખી સેના થંભીને ઉભી.

ફ્યુરીયસના ધોડાપર આગળ ગુલામ છોકરી હતી. થોડા સહવાસથી ફ્યુરીયસની બીક એનામાં ઓછી થઈ હતી અને ફ્યુરીયસના જવાબમાં ચૂમવાની હિંમત કરતી થઈ હતી.

“પણ તમારો શો બરોસો....! માલિકનો ?”

ગુલામ છોકરીએ હિંમત કરીને કહ્યું.

“ગમે ત્યારે...ચૂમી ચૂમીને થાકે ત્યારે અમારા ગળામાં તરવાર બરાબી ઠેસ મારી ફેંકી દો...”

“હું એમ નોં કહું.” ફ્યુરીયસે ગળું ખખ્ખાર્યું.

“તો વેચી દો.....રોમ જઈને.”

ફ્યુરીયસ જવાબ દે તે પહેલાં ચાર સ્કાઉટ એની લંગોલગ આવી ગયા હતા, અને વેરીનસ પણ બાજુથી અડોઅડ આવ્યો હતો.

“શા ખબર?” ફયુરીયસે શ્વાસ થંભાવી પૂછ્યું.

“જ્યાં કબોડીયસનો નાશ થયો હતો ત્યાં, તે સરોવરની આસપાસ સ્પારટેક્સ એનાં ગુલામો સાથે આપણી રાહ જોતો પડ્યો છે.”

“આપણે અહીંજ મુકામ નાખો અને વ્યુહ રચો. સરોવરથી અહીં સુધીની જમીનનો ભાગ આપણો જાણીતો છે.”

“સરોવરની બંને બાજુએ ઉજ્જડ બીડ પડ્યાં છે.” ફયુરીયસે કહ્યું.

“એક કામ કર. ત્રણ હજાર લાઇને તું સરોવરની બીજી બાજુ તરફ આજ રાતના ઉપડી જ અને અમે અહીં રહીએ ને કૂચ કરીએ. એ લોકો બંને બાજુથી ઘેરાઈ જાય.....” વેરીનસે વ્યુહ રચવા માંડ્યો.

“ખૂબ સરસ.” ફયુરીયસને વાત ગમી ગઈ, અને રાત પડે કે સરોવરને પાછલે રસ્તે ફરી વળવા એણે ત્રણ હજારને તૈયાર કરવા માંડ્યા.

(૪)

“ચૂપચાપ, ચૂપચાપ.” ફયુરીયસે પાછલી રાતના ચંદ્રના આછા પ્રકાશમાં એની સામે આવી ઉભેલા ત્રણ સ્કાઉટોને સમજાવવા હોઠ પર આંગળી ફરી અને ઉમેર્યું: “હજી પેલા ત્યાંજ પડ્યા છે! ત્યાંના ત્યાં છાવણીમાં?”

“જી, હા.” એકે ધીમેથી કહ્યું.

“આપણે પાછલી બાજુ પર આવી ગયા છીએ ને?”

“જી.”

“હલ્લો કરવાનો ખરાબર મોકો છે” ફયુરીયસે કોઠ કરડ્યા. “અને વેરીનસ?”

“એ લોકો પણ ત્યાંથી નીકળી ગયા છે.”

“પેલાઓની છાવણી અહીંથી કેટલે દૂર?”

“એક લીગ.”

“અને લુકેનીયમ !” એણે સામે તાકી રહેલા એક સ્કાઉટને સંબોધ્યો.

“જી” બોલતા લુકેનીયમે મોંદું ખોલ્યું ને બરાબર તેજ વખતે એક સુસવાટો બોલ્યો ને લુકેનીયમના મોંઢામાં તીર પેસી બોલીમાં નીકળ્યું. બોહી ઓકતો લુકેનીયમ પડ્યો. ફ્યુરીયસે સફાળા ચારે-બાજુ જોયું. એની સામે ખૂણી તરાડોવાળો એક કુંગરો પથરાયો હતો. બીજી બાજુ એક શિયાળ ઉતાવળું દોડ્યું જતું હતું.

બે સ્કાઉટની વચમાં ફ્યુરીયસે ત્રગામ ખેંચી અને થોડે દૂર થોભેલી દુકડીઓ તરફ ઘોડા ફેદાવ્યા. બીજાં બે બાજુ પાછાં છૂટયાં અને બાજુએથી ચાલ્યાં ગયાં.

“આપણે ઘેરાઈ ગયા હોઈએ તો ?” ફ્યુરીયસે દોડતે ઘોડે પૂછ્યું.

“હજી હોઈએ તો ! સામે કુંગરો છે, બાજુએ પેલાઓની છાવણી પડી છે.”

“વેરીનસને આવતાં તો તાર લાગશે ને સવારેય ઉગતું નથી તે કંઈ ચોક્કસ બાળી શકાય.” ફ્યુરીયસ બગડ્યો ને છાવણી પાસે પહોંચ્યો. પહોંચીને એણે તૈયારીનું બ્યુગલ ફૂંકાવ્યું.

થોડીવાર બધું શાંત દેખાયું. માત્ર એક ચીબરી ખુશીના સાંભળીને બોલી ઉઠી હતી.

ફ્યુરીયસે દુકડીઓને ગોઠવાઈને ઉભવાના હુકમ આપ્યા અને ખૂણાપર ઉભેલી ગુલામ છોકરીને પાસે બોલાવી, અને પોતાની આગળ ઘોડાપર ઉઠાડી લીધી.

પછી સામેના કુંગરાની ઝાડીમાંથી એક વિચિત્ર અવાજ ફાટી નીકળ્યો, “હુઈ.....હુઈ.....હો.....”

ફ્યુરીયસે ગુલામ છોકરીને જોરથી દાખી. જાણે એના કાનમાં એક સાથે અનેક વરસો ઘૂરકી ઉઠ્યાં.

અને બીજીજ પળે એ અવાજના દસારે પાછળથી બીડોમાં

આડાં પડેલાં અનેક શરીરો ગોહણુબર થયાં, શર સંધાયાં અને ફયુરીયસની ઢુકડીઓની જમણી પાંખપર અનેક તીર છૂટયાં.

તરતજ પાછાં પેલાં ઉંચકાયલાં શરીરો જમીન સાથે લપાઇ ગયાં.

ફયુરીયસની જમણી પાંખમાં ભંગાણુ પડ્યું અને ઘવાયલાંની ચીસો એના કાનમાં અથડાઈ.

એણે હુકમ આપ્યો, બુશીના બોલ્યું.

અને જવાબમાં ડાબી બાજુની એક કરાડમાંથી પેલો કારમે અવાજ વધારે નજીક સંભળાયો, “હુઈ.....હુઈ.....હો.....”

અને કરાડ માણસો ઓકવા મંડી પડી હોય તેમ તેમાંથી અરધાં નાગાં ગુલામોનાં ટોળાં ખંજર ખખડાવતાં ને કુહાડીઓ ને બાલા તથા તરવારો તાકતાં, દોડ્યાં.

અને તરતજ પેલાં જમણી બાજુનાં શરીર ઉંચકાયાં અને ઉપરાઉપરી એકસાથે સાતવાર તીર તૂટી પડ્યાં.

લડાઈ જોરથી શરૂ થઈ ગઈ. સામસામી કતારો અથડાઈ. બુશીના ફૂંકાયાં.

ફયુરીયસે પોતાના ઘોળા ઘોડાને એડ મારી અને જ્યાં જામરો જંગ જામ્યો હતો તેવી ગુલામોની એક કતાર સામે પોતાની ઢુકડી-ઓને શર ચઢાવતો તૂટી પડ્યો.

બરાબર ફયુરીયસના ઘોડાપર બે ગુલામોએ છલંગ મારી. ફયુરીયસે બેમાંના એકપર ઘોડો નાખ્યો અને તેને ચગદી નાખ્યો, પણ બીજાએ એના જીનના બાવડામાં પગ ભરાવ્યો ને ફયુરીયસના બકતર પર ઘા કર્યો. એનો બીજો ઘા આગળ બેઠેલી છોકરીપર થયો અને ફયુરીયસે ઢાલ ધરી તેને ઝીલી લીધો, અને ઘોડાને જોરથી એડ મારી, ઘોડો છલંગ મારી દૂર જઈ પડ્યો.

તરતજ એક ગુલામ તરવાર લઈને તૂટી પડ્યો અને તેની તરવાર ફયુરીયસે સાચવી રાખેલી છોકરીના નાજુક ગળાની આરપાર નીકળી

ગઈ. એણે બીજી છલંગ મારી ફ્યુરીયસના ઘોડાનું ગળું પકડી લીધું, પણ પાછળથી કોઈએ તેની કેડને અરધી કાપી નાખી હતી.

ફ્યુરીયસે એક લાંબો શ્વાસ ખેંચી લગામ ખેંચી. એને ભાન આવ્યું કે એની આગળ એ હવે મરેલું શરીર સાચવી રહ્યો હતો. એણે બોહીમાં તરખોળ થએલા વાળવાળા નારી દેહને નીચે નાખી દીધો અને એનો ઘોડો, ઓછા થએલા ભારને લીધે ફૂધો.

સેંકડો રોમનો અને સેંકડો શુલામો મરેલા પડ્યા. લડાઈ પૂર-જોશમાં ચાલી રહી અને એકાએક એક વિચિત્ર જાતનો અવાજ સામેના ડુંગરા તરફથી આવ્યો.

અને દરેક શુલામે તેજ પળે ડુંગરા તરફ નાસવા માંડ્યું.

પાછલી રાતના સંધ્યાકાળના આછા અંધારામાં અંન્ને દુકડીઓ નાસતી હતી.

શુલામો આગળ હતા અને તેઓ હારીને નાસે છે એમ ધારતી રોમન દુકડીઓ પાછળ હતી.

શુલામોની નાસતી દુકડીઓ ડુંગરા પાસેનાં કોતરોમાં પેસવા લાગી અને તરતજ પૂરપાટ દોડતા ફ્યુરીયસના ઘોડાની અડોઅડ પહોંચી ફ્યુરીયસના હાથમાંની લગામ ખેંચી એના એક સાથીએ ચીસ પાડી.

“પાછા, પાછા, લીગેટ.....આપણે ફસાયા છીએ. તમારી ડાબે જૂઓ, જમણે જૂઓ, ડુંગરાપર દેખો.”

ફ્યુરીયસ અટક્યો ને જાળમાં પડડાયલી માછલી જેવો કપાળપરથી પરસેવો લૂંછતો, ઘરાડ્યો: “બુશીના કુકે, પાછા ફરવાનું ને નાસવાનું.”

ત્રણે બાજુએથી શુલામોનાં ઘોડેસ્વાર ધાડાં તૂટી પડ્યાં હતાં. પાછા ફરીને નાસતા રોમનોપર બાજુની ઝડીઓ વરસતી હતી.

અઢી હજારની રોમન સેનાને આડસોએ બીડાવી હતી. રોમન દુકડીઓમાં બંગાણુ પડ્યું હતું, અને બધા ઉત્તર તરફ નાસતા હતા. ને નાસતાં નાસતાં લડતા હતા.

કાઈ જંગી કદનો ગુલામ એના ઘોડાપરથી ફયુરીયસના ઘોડાપર ફૂંધો અને તેને ફૂદકારાજી જોરથી જમીનપર પટકી પાડ્યો. ફયુરીયસ નીચે પડ્યો હતો, ઉપર ઝૂમતા આદમીની કુહાડી એક પળવાર ફયુરીયસપર તોળાઈ રહી, બીજી પળે કુહાડીની ધાર એ રોમન જીવાનના લોખંડી ટોપને ચીરી ખોપરી નીચે ઉતરી ગઈ.

(૫)

જીતાયલા માલને પહોંચાડવાનું કામ ગરશોમે શરૂ કર્યું હતું. એના એક હાથમાં ચાખૂક હતી, બીજા હાથમાં તરવાર હતી. એ ઘવાયેલાં ને મરેલાંની દુનિયાના રાજા જેવો ફરતો હતો.

“કેમ ગરશોમ, તારા જેહોવાહ ભગવાને જેર માયું ખરું?” બોલતો કલીઓન એની બાજુથી પસાર થઈ જતો બોલ્યો, “પરવારીને જલદી આવી.....સ્પારટેક્સ ઉપડી ગયો છે, વેરીનસને વળાવવા.....”

પણ ગરશોમે નાસ્તિક કલીઓન તરફ જોયું નહિ. યમરાજ જેવો એ આજે મગર હતો અને એના ભયંકર ભગવાન જેહોવાહના માનમાં એક ગીત ગજીગજીતો હતો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

બે સાથીદારો.

“કેસરસ, ગેનીક્સ, અને જુડીથની ટૂંકડીઓ આ રસ્તેથી પસાર થઈ ગઈ છે.” સ્પારટેક્સે પાછળના ઘોડેસ્વાર તરફ જોવા ડોક ફેરવી.

“કેમ જાણ્યું?” પૂછનારે એમોલા [ટોપ] ની છાજલી કપાળ પરથી ઉંચી કરતાં પૂછ્યું અને પેતાની નાજુક આંખોથી થાકેલી નજર સ્પારટેક્સ ઉપર ઢાળી દીધી.

“જો પેલું.” સ્પારટેક્સે તરવારની અણી ધરી.

“પેલું ગુંછળું?”

“હા, એ પ્લેટો રીપબ્લીક છે, પેલું પુસ્તક મેં જુડીથને આપ્યું” તું તે પડી ગયું લાગે છે.”

“લઈ લઉં ?” એલપીનીસે ઉતરવા જતાં પૂછ્યું.

“રાખ, રાખ, ઉતરવાની જરૂર નથી, બાલાની અણીથી ભરાવી લે, કોઈવાર કામનું.....ને ચાલ જલદી.” બોલતાં તેણે ઘોડાને પાછો ફેરવવા લગામ ખેંચી, “આપણે પહોંચી જઈએ પાછાં છાવણી પર.....ધણી દૂર છે.”

“હવે તો જાણે એમ થાય છે કે છાવણી ઉપર પહોંચીને શયની જેમ ઉંઘવા પડું.....”

બોક્ષતી એલપીનીસે પુસ્તક લીધું અને સ્પાર્ટેક્સ તરફ જોયું પણ એ ન સાંભળી શકે એટલો દૂર નીકળી ગયો હતો. પ્લેટો અને પેલા પુસ્તકના વિચારમાં ને વિચારમાં એ ગરકાવ થઈ ગયો હતો. એલપીનીસ ઉતાવળે જતા સ્પાર્ટેક્સને પકડી પાડ્યા વિના રીસમાં ને રીસમાં ધીમે ધીમે ઘોડો દોડાવી રહી ને બબડી.” જોને જાય છે... પાછું જોતો નથી. જાણે દુનિયામાં એકલો જ.....” અને એને સ્પાર્ટેક્સનું હસવું સંભળાયું.

“કુવો વિચિત્ર છે ?” પાછી એલપીનીસ બબડી. પાછું સ્પાર્ટેક્સનું હસવું, ઘોડાની ખરીઓનો અવાજ ભેદી એલપીનીસના કાનમાં અથડાયું. એ વિચારે ચડ્યો હતો.

“જો પ્લેટો આજે જીવતો હોત.....આજે આટલાં વરસ પછી જો એ જીવતો થઈ જાય ને આ ગુલામીની લીલા જોઈ જાય ! એનાં માલિકોને.....ગુલામોનાં આણુ અને ગોદણુથી. વિધાતાં ને ખંજરોથી ભોંકાતાં ધૂળમાં રગદોળાતાં દેખી જાય તો !”

“અને જો જાણે કે ગુલામોએ માથું ઉંચકે છે ને એક સ્પાર્ટેક્સ નામનો જીવાન અને એલપીનીસ નામની છોકરીએ ગુલામોની સેનાની.....“લીજુઓ લીબેરા”ની સરદારી લીધી છે તો.....!”

“અને જે એણે માલિકો માટેજ મનસુખ્યું હતું—અને જે એણે ભગવાનના—પરીઓના નગરમાં આકાશનાં વૃંદાઓમાં જ આલેખ્યું હતું તે પૃથ્વીપર ઉતારવા, ઇટાલીપર ઉતારવા ગુલામોના ગુબારા ધરતી-પર ધસી પડ્યા છે એમ જાણી તો.....”

“તો એનો ભગવાન, ને એનો માલિકસમાજ બધાંય નાગરિકોને નામ ને કદાચ પોતે મોખરે એ પોતે જ હોત.”

રિક્ષો અમારી સામે નીકળી પડ્યા ન હોત? વિચારતો સ્પાર-ટેક્સ મોટેથી હસતો હતો અને પાછળ જોતો હતો, કેવી મજા?”

પણ ધાર્યા પ્રમાણે એની પાછળ અડોઅડ એલપીનીસ હતી નહિ. એણે એને ધીમે ધીમે ઘેરો દોડાવતી દૂર પાછળ પડી ગયેલી દીડી. અને છેવટે ખિજવાયલી ચીસ પાડતી હોય તેમ જૂમ સાંભળી. “રટેટેગોસ.....!”

સ્પારટેક્સે એને દૂર અંધારામાં દેખી જૂમ પાડી: “ચાલી આવ, ચાલી આવ જલદી—હું ઉભો છું.....હું તો જાણું.....”

“નથી આવતી જ, મોટો મહાસેનાની! અમે તો તારે મન જાણે.....છેડવોજ જાય છે.....આપના વારાનો.....”

“એલપીનીસ, આવ, એલપીનીસ આવ.....ચાલી આવ.” સ્પારટેક્સે બંને હાથ હલાવ્યા ને જૂમ પાડી.

“નથી આવતી જ.” એલપીનીસે ચીસ પાડી અને હતી ત્યાં ઉભી રહી.

સ્પારટેક્સે જૂમો પાડી અને ચાકીને પાછો વળી એલપીનીસ ઉભી હતી ત્યાં પહોંચ્યો. એલપીનીસ રડતી હતી, એ અજબ થઈને ડૂસકાં સાંભળતો થંભી ગયો. અને અડોઅડ ઘેરો કરી વિનવી રહ્યો: “એલપીનીસ, પણ તને થયું છે શું? ચાકી મઈ છે?—કોઈ સાંભરી આવ્યું? તારી મા, તારા આપ.....કોઈ દિ’ નહિ ને આજ.....” સ્પારટેક્સે એલપીનીસના ગાલ સાથે ગાલ અડાડ્યો ને લૂંછ્યો, એ

એની સખીનો ઉંનો શ્વાસ પી રહ્યો. “કાઈ દિ” નહિં ને આજ... મેં તને કદિ રડતી દેખીજ નથી. માન્યું તું કે તું તો.....ને..... આ શું ?”

એલપીનીસ કંઈ બોલી નહિં.

“બોલ નહિં તો મારાથી.....” એણે ખૂબ પાડી રડતી એલપીનીસના મોંઢા પાસે મોંઢું સંતાડી દીધું.

“શું.....! નહિં તો તારાથી શું ?” એલપીનીસનો અચકતો અવાજ આવ્યો.

“રડી પડશે.....”

“જા, જા, પત્થરીયા.....” એલપીનીસથી રડતાં રડતાં હસી પડાયું.....” તું માણસ ક્યાં છે.....?” મારે ઘેર હતો એવી શિલાનો.....ને બોલતો ચાલતો થઈ ગયો...”

“પણ કહીશ તો ખરી કે નહિં ?” સ્પાર્ટેક્સે ગુસ્સો કર્યો.

“ખબર છે! પા કલાકથી આમળનો આમળ દોડ્યો જ જાય છે! સાથે ચાલવાનું બન નેં થાય! જાણે ઢગલો થઈને ઢળી પડું એવી થાકીને થઈ ગઈ છું. તોય તારી હુંકે હુંકે પણ તને મસ્તાનને....”

“ના, ના, એલપીનીસ, મને માફ કર. હું જાણું તું પાછળજ છે બરાબર પાછળ—ને મને એક વિચાર આવ્યો—તો યાદ નેં રહ્યું ?”

“જુદા, લુચ્ચા!” એલપીનીસે રીસ કરી.

“તે તેમાં રડતીતી ?” સ્પાર્ટેક્સ ખૂબ બેરથી હસી પડ્યો—ને એલપીનીસને બેટી પડ્યો.

આ બે ગુલામોના નેતાઓની મસ્તીને નહિ સમજનાર બન્ને ઘોડાઓ કાન ઉંચા કરી બડકી ઉઠ્યા.

“ચાલ, હવે તું મારા ઘોડાને પૂંછડે પૂંછડે.” બોલતી એલપીનીસે ઘોડાને એડ મારી આગળ કર્યો ને બખડી. “તદન જંગલી, કેટલું મોટી હશે છે! કાઈ હશે તો કાઢે!”

પ્રકરણ ૧૧ મું.

તાપણીઓમાં નાચતા ઓળા.

“તાપણીએ તાપ્યા કરો.....લુકેનીયસની તળેટીમાં અરાબર ખીજ એક રાત ગાવ, નાચો, ગુલતાન કરો...પેલા ત્રણેની ટૂકડીઓ સલામત પસાર થઈ ગઈ છે. અમે અન્ને જાતે નક્કી કરી આવ્યાં છીએ.....” એક તાપણી સામે સ્પારટેક્સ બેઠા હતા અને તેની સાથે એલપીનીસ બેઠી હતી. જાનોને વિંટળાઈને ગરશોમ, ક્લીઓન અને ખીન્ન બેઠાં હતાં.

દૂર દૂર તળેટીપર ક્યાં સુધી તાપણીઓની લંગાર સળગતી હતી. કોઈ વાતો કરતાં, કોઈ ગાતાં તો કોઈ નાચતાં ગુલામોનાં ટોળાં ક્ષોભ કરતાં હતાં.

રાત પછીનો દિવસ ઉઝ્યો અને આથમી મથો હતો અને પાછી રાત પડી હતી.

એ રાત પછીની ઉપા ઉગે તે પહેલાં.....પૂર્વ તરફના લુકેની-યસ પર્વતની પાછળથી સુરજ ઉગી નીકળે તે પહેલાં તેની તળેટીની પાછળથી અને આગળથી ગુલામોની કતારો તૂટી પડવાની હતી. તળેટી પરની તાપણીઓ જોતો વેરીનસ ધેરાઈ જવાનો હતો અને તેની છ હજારની લોખંડી લીજીઅનોને બેઠીને ગુલામોને ગુલામો મળવાનાં હતાં.

એમ સ્પારટેક્સે વેરીનસનો વિનાશ જોઈવ્યો હતો.

ત્યારે ક્લીઓનની આંખ પર ઉંઘ આવતી હતી ને ઉડી જતી હતી. ઉંઘમાં ઝૂકતો ત્યારે એને દરિયો દેખાતો હતો. થેરીટાસનાં વહાણ દેખાતાં હતાં.....“થેરીટાસ!” એ આખો કંપી ઉઠ્યો. ઘણા વખતથી બૂલાયલો એનો ચાંચીઓ માસિક એની પાંપણ પર ખડો થયો હતો. અને એ ઝગઝગને ઝગી ઉઠ્યો ત્યારે સામે થેરીટાસ નહતો, સ્પારટેક્સ હતો.

સ્પારટેક્સે એને ઉતાવળો ઇસારો કર્યો, એણે ઉતાવળું બાન એકઠું કરી, ઉભા થઈ ચાલવા માંડ્યું. અને સામેના તંજૂ પર પહોંચ્યા. એલપીનીસ અંજીર કાપતી હતી. જે છરીથી એણે એના માસિકનું ગળું કાપ્યું હતું તે છરીથી અંજીરના કટકા કરી એણે એક વાસ-ણમાં ક્લીઓન તરફ ધર્યાં.

ક્લીઓન એની તરફ ઠંડી નજરથી પલકારો માર્યા વિના જોઈ રહ્યો.

“ક્લીઓન!” સ્પારટેક્સનો ગંભીર અવાજ ગાજી રહ્યો, “મારી આંખ તારા પર દરી છે...હું ન હોઉં તો.....મેં તારે માટે આપણા આગેવાનોને વાત કરી રાખી છે!”

“તમે ક્યાં જવાના છો?” ક્લીઓને જોવી ને તેવી નજર સ્પારટેક્સ પર સ્થાપી.

“જો, આ મારી કુહાડી.....એનાથી મેં ફ્યુરીયસને.....એ

તારાજ હાથમાં શોભશે, ગરશોમ તારો હુકમ પાળશે. જેનીકસમાં વેરઝેર ભજેલાં છે, તેને હુસ્મનો સામે વળેલાં રાખજે.....આજની લડાઈ જરાક મોટી થશે.....એટલે સોંપણુ કરું છું.”

કલીઓન સાંભળી રહ્યો, સ્પારટેક્સ બોલ્યો.

“અને જો, આ.”

કલીઓને ડોક ઉંચકી.

“તે” આજ સુધી સ્ત્રીઓને ધિક્કારી છે. આ એલપીનીસને એકલીને ન ધિક્કારતો.....એને સાચવજે ને તારી સાથે રાખજે.” સ્પારટેક્સનો અવાજ થંભી ગયો અને કલીઓનના માથાપર કુંડાળાં રચી રહ્યો. “બોલ શું બોલે છે ?”

એણે એક નજર સ્પારટેક્સપર નાખી, ખીજી નીચે મોઢે જમીન જોઈ રહેલી એલપીનીસપર નાખી ને જોરથી ડોક હલાવી “ભલે.”

“લે, આ.” સ્પારટેક્સે, મુઠ્ઠા ભરીને અંજીર ધર્યાં ને કલીઓનને આપ્યાં.

કલીઓન કંઈ બોલ્યો નહિ, પણ એ મોટેથી હસી પડ્યો. એના તિણા હાસ્યથી બહાર સૂતેલો ગરશોમ અંદર દોડી આવ્યો.

“કલીઓન, તું કોઈ દિ હસ્યો તો ?” સ્પારટેક્સે હસતાં પૂછ્યું.

“હા, ઘણું વરસ થઈ ગયાં, પછી હું ચોરીટોસ ચાંચીયાનો ગુલામ બન્યો, પછી.....મારી કથા બહુ કારમી છે.....મારી છાતી પર એ ઘંટીના પડ જેવી ગોઠવાઈ હતી, આજે.....એ ભાર ઓછો થયો છે.....એની આંખની કિનારી ચળકી ઉઠી. “આપણો સમય થાય છે.”

“ને તારી વાત અધૂરી રહે છે.”

“મારી વાત.....મારી વાત ગુલામની વાત છે. એ વિતક અને પિડન સામે આપણી પહેલાં પણ, સુમેરીયામાં, ગ્રીસમાં, ઇટાલીમાં આર્યાવર્તમાં ગુલામોએ માથાં ઉંચક્યાં છે એમ વાત છે ને !”

“હા.” સ્પારટેક્સે ડોક હલાવી.

“થોડીવાર તેઓ ટકતા, પોતાના પિડનના વૈરના રહેજ ઉશ્કેરાટમાં માલિકોનાં લોહી રેલવતા, તેમના વાસ અને તેમની સ્ત્રીઓને ખૂંદી નાખતા.....પણ પછી હીમચાપર, શુળિપર કે વક્ષસ્થંભપર અથવા તો જહાજોમાં અગમ દરિયે હાંકી મૂકતા.....ને માનતા કોઇ દેશ આવશે, કોઈ ટાપુ આવશે કોઇ પર્વતમાળા આવશે.....જ્યાં માલિક નહિ હોય, ગુલામ નહિ હોય.....જ્યાં સુરજ આથમતો નહિ હોય... ત્યાં નાઇલના ઘોધ પાસે.....ત્યાં એક્ષેનટીસમાં.....જ્યાં મરેલાં જાય છે.....જ્યાં....”

“એ બધા તરંગોની પેંથે પાર.” સ્પારટેક્સની નજર કલીઓન પર ચોંટી રહી.

“હું પણ તેજ કહું છું. કણ કણ કરીને ટીપે ટીપે ભરીને, એક પર બીજો થર ગોઠવીને આપણી દુનિયા.....આપણે જીવવાની નવી રચના.....”

“કલીઓન.....કલીઓન.....” સ્પારટેક્સે કલીઓનનો જોરથી હાથ ઝાલ્યો, “એક એલપીનીસ હતી.....બીજી મને તારામાં આશ હતી તે સાચી ઠરી.....કલીઓન આપણે ઇટાલીમાં જ નવો દેશ રચશું.....જ્યાં માલિક નહિ હોય.....ગુલામ નહિ હોય.....આપણું જીવન કે કબર ઇટાલીજ ભલે બને.”

એલપીનીસે આ બધો મહારથીઓની વાત ઉચ્ચારી.

“ધ્વેટોએ પથરો નાખ્યો છે.....આપણે એમાંથી આપણો આકાર સરજીએ.....આપણું ટાંકણું ને આપણો ધણ.....”

“જ્યાં સુધી આપણા હાથમાં લોહી વહેશે.....જ્યાં સુધી આપણા હાથમાં હથિયાર ધરવાનું જોમ હશે ત્યાં સુધી.....” એલપીનીસે આગળ ચલાવ્યું.

“હવે ઉઠશો.....મહેરબાનો પેલો તારો ફૂંજવા આવ્યો છે.....”

વચમાં ગરશોમનો અવાજ અથડાયો.

તણ જણે એક સાથે જોયું.

“જા, જા, બુશીના બોલાવ.....ને કલીઓન ઉઠ....આપણે મેદા-
નમાં મળીએ, કૂચ કરવાનો વખત થવા આવ્યો છે.”

કલીઓન ઉઠ્યો અને પૂંઠ ફેરવી.

“કલીઓન, તારાં અંજીર.....”

એલપીનીસે જતા કલીઓનને ખાળ્યો, ને અંજીર ધર્યાં. એની
આંખમાં હેત નીતરી રહ્યું.

કલીઓને અંજીર લીધાં ને અંજીરવાળો હાથ ચૂમ્યો.

“એલપીનીસ, તું ખરેખર સ્ત્રી છે હો!”

સ્પારટેક્સ પ્રેમથી હસ્યો.

“ચૂપ.....” બોલતી એલપીનીસ સ્પારટેક્સનું બકતર લેવા અંદર
ચાલી ગઈ.

“મારાં સાલાં, મને તો કેાઈ અંજીર પણ નોં આપે.” ગરશોમ
પાછી આવેલી એલપીનીસ તરફ બબડ્યો. સ્પારટેક્સ જોરથી હસી
પડ્યો.

“ઓહ, મને માફ.....” બોલતી એલપીનીસે અંજીરના બધા
ટુકડાની મૂઠ ભરી “લે, આજે તો તને મારા હાથેજ ખવાડું.....”
ગરશોમ જોરથી અંજીર ચાવી રહ્યો.

(૨)

સુરજ આથમતાં વેરીનસ રણમાં પડ્યો હતો. રોમન લીજીઅનો
પહેરેલે બકતરે રમદોળાઈ ગઈ હતી. ધાતુબોની ચીસોથી અને માણુ-
સાઈની મિજબાની માણુવા નીકળેલાં બીજાં ગ્રાણીઓના અવાજથી
આખો પ્રદેશ બયાનક ભ્રમ્મિતો હતો.

“આહ ખૂન.....માલિકનાં શાં ખૂન.....!”

ગરશોમ એક મોટી લાંબી તરવારપર ટેકવી રણભૂમિપર નજર

નાખતો ઉભો હતો. એની પાછળ પથરાયેલી ગુલામોની ટૂંકડીઓએ સળગાવેલી તાપણીઓમાં દુનિયા પડઠાથો બનીને ગરશોમના મગજમાં નાચતી હતી.

“ખૂની લોક ને ખૂની ભગવાન!” પાછો એ બબડ્યો. બધાં અક્તર, બધી તરવારો.... બધું—કેવી કુંટાકુંટ !” એ મરેલાંઓ અને મરતાં પરથી હથિયારો અને અક્તરો ઉતારી લેતાં પોતાનાં માણસો તરફ જોઈ રહ્યો. “માલિકોના લોહીમાં મશાલો સળગાવો.” એ ખડખડાટ હસી પડ્યો.

પણ એના હસવામાં કોઈનું તીણું લુખ્ખુ હસવું બળ્યું અને એણે ચમકીને જોયું.

“તારી તરવાર મ્યાન કર અને જા.....ત્યાં, જ્યાં આપણા લોકો મરેલા અને મરતા માલિકોપર તૂટી પડ્યા છે ને તેમને અપમાન પહોંચાડે છે.....”

“માલિકને અપમાન!” ગરશોમે એના જાડ હોઠપર જીભ ફેરવી અને ઉમેયું, “પણ ક્લીઓન.....”

“શું?”

“હું જાઉં છું પણ.....એમકે, દુસ્મનોની હરોળોમાંથી બચી ગયેલી એક ચડુદી છોકરીને મેં મારા તંબૂપર મોકલી આપી છે. એ હવે મારી સાથેજ રહેશે.....કદાચ હું આ લડાઈઓમાં કપાઈ જાઉં તો કોઈવાર મારી પાછળ મારા જેવી આંખોવાળો દિકરો મને યાદ કરે.....તે મારી સાથેજ રહેશે.”

“પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ.....ભલે.” ક્લીઓન જોરથી હસી પડ્યો “તું જા.” ગરશોમ ગયો.

મરતાં અને મરેલા માલિકોપર ગુલામો તિરસ્કાર વરસાવતાં તૂટી પડ્યાં હતાં. માંસ તૂટતાં હતાં, આંતરડાં તાણી કઢાતાં હતાં, હાડકાં તતડતાં હતાં.....

ચિત્કાર સામે ચિકરાળા હાસ્ય ઘસાતાં હતાં. ઘેર રાતની તાપણી-

ઓમાં બધાના ઓળા પડતા હતા. ચીસો અને હસવું બન્ને એક બીજાના તાલ દેતાં હતાં અને તેમાંથી સૂતેલું સમરાંગણુ જૂતાવળ બનીને બેઠું થઈ ચીચીયારી કરતું હતું.

ભયાનક વૈરભાવ હેવાન બન્યો હતો. કોઈનાં પેટ કોચાતાં હતાં, કોઈની ખોપરીનાં તુંબાં સાથે ગેલ થતો હતો, હસવાની ચીસો આકાશ સુધી પહોંચતી હતી.

સૌને યાદ આવતી હતી, જે કોઢમાં એ આજોટતાં હતાં, જે ખાણોમાં એ ખોદતાં હતાં, જે ખેતરપર એ ખોદતાં હતાં, જે ચાણુકો એમનાપર ચમકતી હતી ! એમને એમનાં અપમાન, એમનાં લોહી, એમનાં ચૂંચાયલાં માંસ ઉશ્કેરતાં હતાં, એમની માનવતા ભાનભૂલીને ભયંકર ભમતી હતી.

ત્યારે એક મશાલ આગળ આવતી દેખાઈ, મશાલ પાછળ સ્પારટેક્સનો આકાર દેખાતો ને તેણે એક ખૂમ પાડી.

ચિત્કાર ગણગણાટ થઈ ગયો, ઉન્માદ શાંત થઈને સ્થંભી ગયો. તાપણીના ઓળા જેવો રૂંટેગોસ અંદર ઘૂસતો ગયો અને મશાલને અજવાળે ચારે કોર દેખતો ગયો ને ખૂસો પાડતો ગયો.

“કીક્સસ તું પણ.....” એ અટકીને ઉભો. એની સામે એક આદમી શરમાતો ઉભો હતો, એના હાથ ખખા સુધી લોહીમાં તરખોળ હતા, એના હાથમાંની લાંબી છરીપરથી લોહી ટપકતું હતું.

“છાવણી પર જા.” સ્પારટેક્સ આગળ ચાલ્યો, જેનીક્સ એની તરવારપર રેતી ઘસતો એક મડદા પાસે બેઠો હતો.

“જેનીક્સ ચાલ.....” એ બોલ્યો:

જેનીક્સ ઉભો થયો અને પાછળ ચાલ્યો. બીજી બાજુપર ત્રણ જણુ ઉભા હતા પાછળથી કલીઓન દોડતે ધોડે આવ્યો.

“કલીઓન મારા તંબૂ પર જો એલપીનીસ ધવાઈ છે.”

કલીઓન ચાલ્યો ગયો.

“જેનીક્સ બુશીના બળવ, ગણતરી કરી લઈએ.”

જેનીક્સે બુશીના બરાડયું.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

લીજીઓ લીબેરા.....

“ગેનીસક ગયો ?” એલપીનીસે સ્પારટેક્સ સામે આંખો ઉંચકી. કલીઓન ખંભેને નેઈ રહ્યો.

“મથો, અને આપણે જઈએ છીએ, રાત પડે તે પહેલાં, એની પાછળ... ..”

“ગરશોમ જુશીના કુંકાવ, જા.” બોલતા કલીઓને કપાળ લુછ્યું અને ગળુ ખંખારી પૂછ્યું:

“સ્ટ્રેટેગોસ ! જેનીકસને એકલાને સરદારી આપી મેટાપોન્ટમપર મોકલવાનો શો અર્થ છે ?”

“કારણ કે આપણે હવે કેવળ અચાવ કરવાથી પતશે નહિ, દુશ્મનોનાં મથકોપર આક્રમણ પણ કરવું પડશે.....”

“સ્ટ્રેટેગોસ,” એલપીનીસની આંખો એના હાથમાં ફરતી છરીની ધારપર ચમકી રહી, “સ્પારટેક્સ, તું મારો માનીતો મિત્ર છે કલીઓન આપણો મિત્ર છે પણ આપણને વરેલાં ગુલામોનો સમુદાય આપણા સૌથી મોટો છે, ગેનીક્સ તરફની તારી ઉદારતા.....”

એલતી એલપીનીસની કતરાતી આંખો જે છરીથી એણે વેરી-નસતું ગળું કાપી નાખ્યું હતું તેની તિણિ ધારપર, સ્પારટેક્સપર અને કલીઓનપર ફરી રહી.

“હું ઉદાર હોઈશ, અતિ ઉદાર નથી...જે સમુદાય આપણને વર્યો છે, આપણે જેને વરેલાં છે તેના હિતના ભોગે...” એલતા સ્પારટેક્સની શાંત આંખો જરાક ઉગ્ર થઈ. “ત્યારે એલપીનીસ... અને ત્યારે કલીઓન મને કે ગેનીક્સને મોટા ગણ્યા વિના પેલા સમુદાયને ખાતર ખરપી નાખજો...તમારા જેવાં સાથીદારોના અદલ ન્યાયમાંજ હું વિજયી છું. મેં ગેનીક્સને મોકલ્યો છે. એ મેટાપોન્ટમ પર જીતશે, એના અભિમાનને ખોરાક મલશે, એનો તિરસ્કાર ત્યાં મોકળો મહાલશે...દરમ્યાન આપણે જર્મ પહોંચશું. એની લગામ મારા હાથમાં છે. લગામ વિનાનો એ દોટ દેવા દાવ ખેંચશે તેજ ધડિએ એને સમુદાયને ખાતર ખતમ કરતાં વાર નહિં લાગે.”

“ખરાબર છે.” કલીઓને સંતોષ અતાવ્યો.

“આપણે ઉપડીએને?” એલપીનીસ સ્પારટેક્સ પાસે આવી તેના ખભે માથું ટેકવી ઉભી રહી.

ધૂમ્મસનાં પડળ ચીરીને વહેલી સવારની ટાઢને ડારતી સ્પારટેક્સ, કલીઓન અને એલપીનીસની ટુકડીઓ મેટાપોન્ટમ તરફ દોડતી હતી.

મેટાપોન્ટમની દિશામાં આછા અંધારામાં આકાશ રતાશ મારતું હતું.

“રૂટેગોસ ! એ કઈ દિશા ?” એલપીનીસે લગામ ખેંચી.

“પશ્ચિમ.” સ્પારટેક્સ જોઈ રહ્યો.

“તો લાલી કેમ ?”

“આપણી લીજીઓ-લીબેરાના વિજય પછી સુરજ પશ્ચિમમાં ઉગવા માંડ્યો છે.” સ્પારટેક્સ હસ્યો, “આપણે પાપા નજીક પહોંચ્યા છીએ.”

“પણ હું પૂછું તે બોલને.”

“તેજ કહું છું. તું અને કલીઓન તમારી દુકડીઓ સાથે પાપાની ટેકરીઓમાં પડાવ નાખો, હું એકલો જાઉં છું. જેનીકેસે મેટાપોન્ટમ લીધું છે, લુટયું છે, સ્ત્રીઓને કેદ કરી હશે, બાળકોને સંહાર્યાં હશે, મેટાપોન્ટમ સળગે છે. એની આગ એ જરમન વિજેતા જેતો હશે ને રાચતો હશે.”

“મેટાપોન્ટમ સળગે છે ?”

“હા.” બોલતા સ્પારટેક્સે બુશીના પુંકયું અને આગળ ચાલતી કલીઓનની દુકડીઓ ટેકરીઓમાં અટકી ઉભી.

“સાંજ સુધીમાં, હું મેટાપોન્ટમમાં જુડીથને મૂકી જેનીકેસ સાથે ટેકરીઓમાં આવી પહોંચીશ. તું અને કલીઓન રાહ જોજો,”

“જલ્દે, એકલો જેનીકેસ બધી સ્ત્રીઓને પોતાની દુકડીઓમાં ન વહેંચી દે હોંકે, અહીં પણ લઇ આવે...”

“ના આપણે બીજી રીત કરીશું. પકડાયલી બધી માલિકીઓને આપણે આપણી હરોળોમાં ફેરવશું. જેને જે મને તેને સ્ત્રી પોતે પસંદ કરી લે અને પછી બધી આપણા જેવી જ આઝાદ.....” એણે આનંદમાં આંખો ઠેરવી અને આજ રાતના આપણે પાપાની ટેકરીઓમાં મોટી મિજબાની માણશું. આપણી આઝાદ દુકડીઓના વાવટામાં સાપનું-નાગનું નિશાન ફરકાવશું ને ગરશોમ ગાય છે તે સંગ્રામ ગીત આપણી એકવીસ હજારની સેના એક સાથે ગાશે.”

“તું આવી પહોંચીને ?”

“દહાડો ફૂંતોનો” સ્પારટેક્સે એની એક દુકડી સાથે રસ્તો અદ્યો.

(૨)

પાપાની ટેકરીઓમાં વહેલી રાતની મશાલો સળગી હતી. તાપણીઓની એક મોટી લંગાર ચેતી હતી. અરાબર વચમાં નાગના નિશાનવાળો મોટો ઝંડો ઉડતો હતો. આઝાદ દુકડીઓની કતારો અર્ધ ચંદ્રાકારમાં ગોઠવાતી હતી.

ઈટાલીના ઈતિહાસમાં, દુનિયાની કથામાં, જનતાનું આ જય-ગાન પહેલીવાર બોલતું હતું.

વચમાં મોટો ઢોલ હતો.

એ જણુ ઢોલપર મચી પડ્યા હતા. એક ધણેણાડી ઈટાલીની ધરતીને ધમધમાવતી દૂરદૂર પથરાતી હતી.

પછી કેડપર એક તરવાર લટકતી રાખી બીજી જમણા હાથમાં ઉંચકી ગરશોમ વાવટાની અરાબર નીચે આવી ઉભો.

એકવીસ હજાર નરનારીઓ ઝંડાની આસપાસ અર્ધગોળમાં ગોઠવાયાં હતાં.

ઢોલનો ઢમકો સૌને ધરતીમાંથી નીકળી માથામાં પથરાતો લાગતો હતો.

ગરશોમ ગરજે ને એકવીસ હજારમાં સ્ત્રીઓવાળાના એક બીજની અગલમાં પરોવાયલાં હાથનાં તોરણ ઝૂંકી પડવાનાં હતાં.

ગરશોમ ગાઇ પડે અને એકવીસ હજારની લચકાતી કેડો આમથી તેમ અર્ધગોળમાં ઘૂમવાની હતી.

ગરશોમ ગાય અને એનું ગાણું એકવીસ હજારના ગળામાં ધરતીનો ગૂંજરવ અને ધૂરકી ઉઠવાનું હતું.

અને ગરશોમ ગરજ્યા:

“લીજોઓ, લીખેરા.....

લીજોઓ લીખેરા.

દુઃખ લગારા.....

દીન લીખારા.

આગ ઉઠારા.....

નખ-શીખ, જલારા.

જલતે જલા, બેડી તોડા,

દંગ ખેલાયા.....

જંગ ઝૂકાયા.

જલતે જલા, બેડી તોડા

તૂમને ખૂલાયા.....

હમને ખૂલાયા

લીજીઓ, લીબેરા.....

લીજીઓ લીબેરા

ફૂચ કરાયા.....

ફૂચ કરાલા

કતાર કેડે, કતાર કેરા,

તાર લગાયા.....

એક તાન લગાયા.

લાલ ઝંડે, નાગ ઝૂલે,

ફૂણા ફુંકાયા.....

જોર ઝૂકાયા

અખ જોર ઝૂકાયા.....

ધોમ ધીખાયા.

તૂમળી ચલો, હમળી ચલો,

દુનિઆ રચાયા.....

નથી દુનિયા રચાયા.

લીજીઓ લીબેરા.....

લીજીઓ લીબેરા.

ફૂચ કરાયા.....

ફૂચ કરાલા,

અને પાપાની ટેકરીઓ ધરતીપર ફુટી નીકળ્યા પછી પહેલીવાર
પડધા પાડતી બોલી ઉઠી હતી,

પ્રકરણ ૧૩ મું.

વાત વાતી હતી.

પવનની પાંખપર એસીને ઇટાલીના માલિકોના મહા-લયોમાં, ખાણોમાં, ખેતરોમાં, કારખાનાંમાં ને જ્યાં ને ત્યાં એક રાતે રોમના એક માલિકના આવાસમાંથી નીકળી નાકેલા ઝેડીએટર સ્પાર્ટેક્સની આસપાસ તરેહ તરેહની વાતો ફૂંકાતી હતી.

એ વાતો માલિકોની લોખંડી લીજઅનોનાં અક્તરપર ઘસાતી હતી ને એ લોખંડી લંગારો ચમકી ઉઠતી હતી.

માલિકોના મહાલયના યુરજપર ચઢીને બોલતી હતી અને અંદરનાં એશઆરામી કાળજાં ઘસકી ઉઠતાં હતાં.

એવા એડીએટર સ્પારટેક્સનું નામ બોલી માલિકણો, એમના બચુ-બચીઓનાં પારણાંપર ટપલાં મારતી હતી.

છટાલીનાં નગરપર સ્પારટેક્સની હોક ગાળતી હતી. છટાલીને ચોટે ચક્ષે અખખારી મોંઢાં સ્પારટેક્સના આવડા મોઢા ને એથી ય મોઢા સમાચાર સંભળાવતાં હતાં.

“કહે છે કે એને મેલડી માતાનું વરદાન છે, કહે છે કે એને જેહોવાહ ભેરવની આણ છે ને...એને,...ને એ ગુલામોનો ચૂંટાયેલો સરદાર વિકરાળ એવો રાક્ષસ છે, એક હાથમાં કુહાડી ને બીજા હાથમાં તરવાર લઇને ઘૂમે છે...એના મોંઢામાં બળતી મસાલ હોય છે, એના ઘોડાને સાપની લગામ હોય છે...એની સાથે એક નારી છે...ચામુંડી. બંનેને રીંછ જેવું એક બાળક છે, બંને સાથે અસ-વારી કરે છે...એ ચામુંડીના માથાપર સળગતી સઘડી હોય છે. બંને એક એક ઘોડો રાંધે છે ને ખાઈ જાય છે,...એને એ ગુલામોનો સરદાર પકડાયેલી કુમારિકાઓપર બળાટકાર કરે છે.”

“...એને કહે છે કે એ સાગરકાંઠે જઈને ત્રીસપર ઉતરવાનો છે. ત્રીસને જીતી, ત્રીસનો કાફલો લઈને રોમપર ચઢાઈ કરવાનો છે,.....” લોકવાયકા કહે તેમ વાતી, માલિકોનાં નગરના ચોરે-ચોટે વિચરતી હતી.

એવી વાતો માલિકોના મનમાં ધ્રારકો પાડતી હતી, ગુલામોના દિલમાં ગળજ હિમ્મત જગવતી હતી.

છટાલીનાં ગુલામોનાં ટોળાં હજુ પેલા સ્પારટેક્સને સોધતાં હિન્-રત કર્યે જ જતાં હતાં.

દુપુઆ ને મેટાપોન્ટમ, એ બે ગુલામોનાં મથક ગણાતાં હતાં. હવે પાપા પર્વતની ટેકરીઓમાં ગુલામનમર વસ્યું હતું અને એની આસપાસ આઝાદ દુકડીઓની ત્રાડ સંભળાતી હતી.

એ નગર-છાવણીમાં અજરો બન્યાં હતાં, કેહારો બરખા હતા, રસોડાં ચાલતાં હતાં, સંસાર મંડાતા હતા, યુશીના ફૂંકાળાં હતાં.

(૨)

કોસ્ટીનસના કાનમાં ય વાત વાતી હતી. સાગરનો કિનારો હતો, જળરો તારો કોસ્ટીનસ તરીતરીને ચાક્યો હતો. ચાકીને રેતીમાં આડો થયો હતો. એના કાનમાં સાગરની લહેરો ગાતી હતી. એના શરીર પર દોડતા આવતા શિયાળાની ઠંડ મીઠુંમીઠું કરડતી હતી.

એને યાદ આવતી હતી. એને સૌથી પહેલાં પેલો પોતાનો જ દૂરનો સગો હીકેટા...પેલો સ્પાર્ટેક્સને જઈને મળેલો એવકા, માનવ-પ્રેમી ઇજનેર હીકેટા યાદ આવતો હતો.

“એણે દુનિયા દેખી તે જૂલ કરી...એ દૂરદૂરના દેશોમાં ભટક્યો તે જૂલ કરી, એણે દેવદેવીઓનો આવીને અપરાધ કર્યો, એણે ગુલામોનો પક્ષ કર્યો...એનું પતન થવા માંડ્યું હતું. ...ન્યાં અમાધ જંગલો છે, તેની પેલેપાર જઈને એણે લોકો જોયા છે, જે ગુલામ નથી, માલિક નથી, ન્યાં સરકાર નથી, લડાઈઓ નથી...માજો મુરખ...એનું તે હોય ! ...રોમમાં ધણાંય એને માનવા લાગ્યાં... એનું પતન શરૂ થયું હતું...એય નાડો, એક રાતનો એ ય એની સુધરેલી બેનને લઈને ગુલામોની છાવણીમાં જઈ બરાથો...એના પતનની કંઈ અવધિ...આજે એની જ બેન સાથે સંસાર માંડી બેઠો છે...પણ ઇજનેર જળરો હોં !”

એની વિચારમાળા આગળ લંઘાઈ:

“...એણે જ નિરમાવ્યો ને મારો પેલેટાઈનપરનો આરામગાહ... શિયાળો તો દોડતો આવી લાગ્યો છે...ને આવી પહોંચશે, પેલેટાઈન-માંથી મારી વહાલી શેવીનીયા... મારા ગરમ ઝગ્ગા લઈને.”

“...પછી...પછી હું જો અહિંજ હોઈશ તો મારી શેવીનીયાને લઈને આજ રેતીમાં આજોટીશ...આજ દરિયામાં ક્રિડા કરીશ ને હું ને મારી શેવીનીયા...ચેરીટાસનાં જહાજોમાંથી ભાગી આવી... કુલખીયસને છાંડી દીધો...તે મારેજ માટેને ?”

બેવીનીયાના તરંગે ચઢેલો રોમન સરદાર વિચારમાં ને વિચારમાં ઉઠે ઉતરી ગયો. એના કપાળપર નસો તરી આવી, એનું હૃદય જોરથી ધબકી રહ્યું, એના હાથપગ ઢીલા બન્યા, એના તંતુઓ તંગ થયા.

“...એ તો મને ડરાવવા. પેલા વેરીનસે વાત વહેતી મૂકી કે બેવીનીયા બ્યાં જાય છે તેનું મરણ થાય છે,...ચોરીટસનું થયું... ફુલખીયસનું થયું તેથી શું? એ હેલન જેવી શાથી થઈ! એમાં એનો શો વાંક હતો વાર?”

“...હું તો ત્રણ ત્રણ માસ એની સાથે જ રહ્યો છું. એનો અવાજ સાંભળતાં સૂતો છું, એના ટહુકે ઉઠ્યો છું. હું તો કંઈ નથી મરી ગયો? આ ગુલામોનો શિકાર જે જલદી પૂરો થઈ જાય...સ્પાર્ટેક્સ અને એની એલપીનીસ કેદ પકડાઈ જાય...તો પછી હું અને બેવીનીયા...અને જગત આખું જખ મારે છે... બંનેને અમારા સ્નાનાગારનાં ગુલામ બનાવીને રાખું, એલપીનીસ, બેવીનીયાને નવડાવે ને ચોટલો ગૂંથે અને મને સ્પાર્ટેક્સ.....” કેસીનસની આંખો સુખના તરંગમાં લળી ગઈ, એની અંદરની આંખો દેદીપ્યમાન દીવાસ્થાનો દેખતી થઈ...જગત આખું જખ મારી રહ્યું, ...પણ ત્યારે કાઈ કાળમુખા સીરીયને દોડતા આવી રાડ નાખી:

“નામદાર....કેસીનસ....છાવણીપર હલો થયો છે.”

પ્રકરણ ૧૪ મું.

આ ગે ફૂંચ.

કોસીનસને એનું સ્વપ્ન રેતીમાં વેરાઈ જતું જણાયું. એ સફાળો ઉભો થઈ ગયો અને ઉતાવળો કિનારાથી થોડે દૂર આંધલા ઘોડા તરફ દોડ્યો. એના ચહેરાપર આ આશ્ચિંતા સમાચારથી ભય અને નિરાશા પથરાઈ ગયાં.

“મારી દશમી દુકડી ?” એણે ઘોડાપર છલંગ મારતાં જૂમ પાડી.

“આપની રાહ જૂવે છે, નામદાર.”

એણે દોડતે થોડે ભયંકર ઝપાઝપીમાં યંત્ર જેવી ચપળતાથી અચાચ કરતી દશમી સીંચનના નીચા કદના, ખૂબરા રંગના પહેલ-

વાનો દીકા અને એને આશા આવી. એણે મારી મુક્યું.

હજુય ઉગતા સુરજનો તાપ લાલાશ મારતો હતો. હજુ છાવ-
ણીની વચમાં રોમન માલિકોનો વાવટો ફરકતો હતો. વાવટાની
આસપાસ કોસીનસની ખાસ દુકડી ગોઠવાઈને લડતી હતી.

અને એક સામટાં જુશીના યરાડયાં. એક બયાનક મોજા જેવી
ગુલામોની ઘોડેસ્વાર દુકડીએ વાવટાને નજરમાં રાખી છલાંગ મારી.
એ ઉડતી દુકડીની આગળ એક જંગી કદનો આદમી બંને હાથે
કુહાડીથી બકતરો ચિરતો હતો. એના ધાએ ધાએ લોહીની છોળો
ઉછળતી હતી, બકતરો બખડતાં હતાં, ખોપરીઓ ફાટતી હતી.

“કિકસસ, કિકસસ....એ કોણ છે?” કોસીનસ એક પળવાર
લગામ ખેંચી રહ્યો.

બીજી પળે પેલી દુકડી વાવટા નજીક આવી પહોંચી. પેલી
કુહાડી ઉચકાઈ, વાવટો અને તેની સાથે એક ખોપરી કપાઈ ગયાં.
વાવટો તૂટી પડ્યો. માલિકોએ બમણા જોરથી ધસારાને ખાળ્યો.

“એજ....એજ એ ગુલામોનો સરદાર....” કિકસસ બતાવી રહ્યો.

“અને પેલો! પેલો દીંગણો?”

“આજની લડાઈનો એ સરદાર દેખાય છે, ...એ જુડીથ નામનો
છે, ...ભારે પડે તેવો છે.”

“જમણી બાજુ એ મોખરે છે.....”

“જી, નામદાર, અને એની પછીની હરોળ જર્મન ગુલામોના
નાયક ગેનીક્સની છે.”

સ્પારટેક્સની દુકડી મડદાંપર માર્ગ કરતી ધસી આવતી હતી.

સ્પારટેક્સે લોહી નીમળતી ધાર એક પળવાર ધરી રાખી, અને
એની પડખેના ઘોડેસ્વાર તરફ નમ્યો, “મરશોમ તું જા, ...જમણી
તરફ જંગ જમશે, કોસીનસ ફરે છે.....ગેનીક્સની બાજુમાં રહેજે.”

“પણ.....” મરશોમ જોઈ રહ્યો.

“ગેનીક્સને સંભાળ, એનાપર નજર રાખ, એ અણિની પજે જો...તો બાજી અગડી જશે...તું જા, તને એવું લાગે કે ગેનીક્સને તારી તરવારથી...અને સરફારી લેજે...જા, જરૂરી...”

ગરશામ એની ટુકડી સાથે ચાલ્યો ગયો. અને કાસીનસપર જમણી બાજુથી ધસારો આવ્યો.

સામેથી સ્પારટેક્સ ધસતોજ હતો. ઉઘાડા મોંઢાં કરીને લાંફતાં ગુલામોને જોઈ કાસીનસની લીજીયનો ઘડીબર થંભી ગઈ.

બીજી બાજુ સ્પારટેક્સ અને જુડીથની અંતે બાજુથી યુશીના બોલ્યાં અને માલિકોપર ગુલામો ઉડ્યા. લડાઈની ભયાનક ઝપાઝપીમાં જીવન ઝંખવાઈને ઉભૂં હોય તેવું દેખાયું.

“આપણી સામે માલિકો છે...મારી નાખો”, જુડીથે જોર ક્યું અને ઝંખલાવ્યું. એની પાછળ સાપનું નિશાન ફરકાવતા વાવટા ઝૂકી પડ્યા. એ એના ઘોડાના જીવન પર ઉભો થઈ ગયો હતો, એની ફૂંકે અનેક સાપ ફૂંકાડા દેતા હતા.

માલિકોની મહાસેનાપર એક ભયાનક ધિક્કાર વરસી પડ્યો. માલિકોથી પકડાઈને ચિત્કાર બોલતા રસ્તાપર ધસડાતી માનવતાનો, ચૌટેચકલે હરરાજ બોલાયકી નખમાનવતાનો, એ ધિક્કાર ભયાનક હતો. અખંડ વરસેલી અનેક ચાતનાઓ અને પિડનો, પશુઓની જેમ ગુલામ નર-નારીઓની લંગારોને માલિકની મજુરી માટે કરાવવામાં આવતી પ્રજોત્પત્તિઓની પૈશ્વાચિકતાની માલિકપ્રતિમા એ ધિક્કાર નીચે ચગદાઈ રહી.

ડાબી બાજુથી કાસીનસની છાવણી સળગી ઉઠી. કાસીનસની સામે બેજણ કુદી આવ્યા. પહેલાંએ કાસીનસની સામે તરવારનો ધા કર્યો પણ તે કાસીનસની ઢાલપર ઝીલાઈ રહ્યો અને ધા કરનારનું માથા વિનાનું શરીર ઢળી પડ્યું. તરતજ બીજાએ ઉછાળો માર્યો. એણે કાસીનસની તરવારને બેચાર ચૂકાવી અને કુદ્યો.

એના હાથમાં લોખંડની ધારથી જડેલી લાકડાની સાંઝ હતી. એની સાંઝ હવામાં તોળાઇ રહી અને પછી વધૂટી ત્યારે કોસીનસનું શરીર લઇને નીચે પડતી હતી. કોસીનસે પોતાની લોહીલૂહાણુ જાત પોતાની જ આંખમાંથી દીડી.

પછી એણે પડ્યાં પડ્યાં, અનેક અજવાળાં નાચતાં દેખ્યાં, અનેક અવાજો સંભળાતા અફળાયા. એને બધું દરિયા તરફ ધસ-ગતું હોય તેમ લાગ્યું. એને શિસિલી સાંભર્યું, અને એણે એક ચીસ પાડી. એના હાથમાં કંઈક સુંવાળું સુંવાળું આવ્યું. એ એનું પોતાનું જ આંતરડું છે એમ એને લાગ્યું અને એણે પાસું ફેરવ્યું.

(૨)

“આપણે આખી છાવણી સળગાવી મૂકશું?” જેનીકસે આવીને સ્પારટેક્સને પૂછ્યું.

“ના.” સ્પારટેક્સે ગંભીર થઇને કહ્યું, “આપણા કેદીઓની ગણતરી કરો. આપણી લૂંટ ને સામ્રાજ્યની વ્યવસ્થા કરો, આપણાં વ્યાયક્ષની સારવાર... ..જેનીકસ, તું અને જુડીથ, જરાવાર આરામ કરો...એલપીનીસ એની દુકાની સાથે ઉપડી જાય છે જ્યાં કલ્હી-ઓન પડયો છે ત્યાં...એ એનાં તાળાં માણસો સાથે પીસટમપર હલ્લો કરે છે...આપણે આગળ કૂચ કરીએ છીએ...કોસીનસનું માથું લઈ આવો... ..”

પ્રકરણ ૧૫ મું.

ગુલામોની સેના હતી

કોઈ ગાતાં હતાં, કોઈ નાચતાં ચાલતાં હતાં, આગળ વૃંધવતો નાગ ફફડતો વાવટો ફરકતો હતો.

અને સૌથી આગળ ઘોડેસ્વાર ટુકડીઓ આગળ વધતી હતી. દરેક સ્વાર પાસે ફરશી, તરવાર ને ઢાલ હતાં. પાછળ ગોફલુવાળી ટુકડીઓ હતી અને દરેક પાસે મોટા છરા અને તિરકામઠાં હતાં, તેની પાછળ ગધેડાંપર લાદેલા સામાનની ભારવાહી લંગારો હતી ને લંગારોની પાછળ ખચ્ચરપર બેઠેલી આળકોવાળી લડનારી સ્ત્રીઓ હતી, છેલ્લી હરોળો પગપાળી ટુકડીઓની હતી અને તેની પાછળ

ઘોડેસ્વાર ટુકડીની વચમાં ઘવાયલાંની ખાટલીઓ હતી. એ સૌની પાછળ ઉઘાડી તરવારવાળા ઘોડેસ્વાર ચોકીદારોની વચમાં યુદ્ધના કેદીઓ ચાલતા હતા. બધા ચીથરેલાલ ને લોહીઆળ કપડાંથી વીંટેલા શરીરવાળા હતા, સ્ત્રીઓ પણ હતી.

આખી સેનાની ચારે દિશામાં દશ માંધલિ સુધી, ગુલામોના જસુસો છૂપા પથરાયલા છૂટકછૂટક સ્વારી કરતા હતા. જતાયલાં મથકોપર ચોકીઓ ગોઠવી આ સેના દક્ષિણમાં આગળ વધતી હતી.

થોડીથોડીવારે મોખરેથી ‘સબ સલામત’નું બુશીના કુંડાતું હતું અને પછી વચમાંથી એકસાથે અગીઆર બુશીના કુંડાતાં હતાં. પછી તરતજ યંત્રવત્ એક હોકારો આખી સેનામાંથી ઉઠતો હતો અને દૂરદૂર જંગલોને વટાવતો, પથરોમાં પછડાતો, કુંમરા કૂદી જતો... જાણે આખા ઇટાલીપર રેલાતો હતો. “લીજીઓ લીમેરા...લીજીઓ લીમેરા...હો...હો ...હો.....લીજીઓ...”

એ તાલ સાથે યુદ્ધના કેદીઓના હોઠ પણ ખૂલી જતા હતા. સૌને સમજતું હતું કે ગુલામોની પણ સેના બની છે. સૌની આંખ સામે સ્પારટેક્સની પ્રચંડ પ્રતિમા આકાર ધરતી હતી.

“રટ્ટેગોસ સ્પારટેક્સ...એક વખતનો ગુલામ...” સ્પારટેક્સ અને એલપીનીસ આખી સેનામાં ફરતાં રહેતાં. બંને સેનામય બની ગયાં હતાં.

“નવી દુનિયાનો ચાકડો ફેરવવો હોય તો તેને ધરીપર ગોઠવવો જોઈએના...હું કહું છું કે એ ધરી...રોમ છે...જ્યાં સુધી રોમ જતાયું નથી ત્યાં સુધી માલિકી મરણ પામી નથી...જ્યાં સુધી રોમપર આપણો લાઝજ’ડો...ત્યાં સુધી ત્રીસનાં ગુલામોને છોડાવવાની વાત.....”

“રોમ પણ જતાશે...રોમપર...જતાયલા રોમપર માલિકીની કબરોનો ગગનચુંબી મિનારો ચણાશે. મિનારાના માથાપર આખા

ઘટાલીને દેખાય તેવો લાલ ઝંડો..." કલીઓનની આંખમાં કલ્પના નાચી રહી.

"એ શું કહ્યું?" પાછળ ચાલતા ગેનીકસે ઘોડાને એડમારી કુદાવ્યો.

"કે આપણું છેલ્લું નિશાન રોમ છે....."

"રોમ ! ....." ગેનીકસે મુછો ચાવવા માંડી.

"રોમ નહિ, દરિયા કિનારો લીધા પછી...આપણે ત્રીસપર... રોમ તો આપમેળે સૂકાઈ જશે...ગરશોમ પણ કહેતોતો કે રોમ જીતાય નહિ...કોઈથી જીતાય નહિ, માલિકોનાં દેવદેવીઓનું નગર, એને વરદાન છે....."

"દેવદેવીઓનું નગર...એને વરદાન છે !" કલીઓને દાંત કક-કાવ્યા. સ્પારટેક્સ કંઈ બોલ્યો નહિ.

"એને વરદાન છે, એ માલિકોની અધી બ્રૂન્ડોને વરદાન હતાં, ઘણાં વરદાન હતાં, આપણે એમનાં વરદાનોને, આપણી ફરશીની ધારપર, કુહાડીના ધાપર, ગોદણુ અને આણના વીંધપર, આપણી તરવારની અણિપર છૂંદી નાખ્યાં છે..." કલીઓન પાછો ખેંચ્યો.

"આજ દશજ મહિનામાં આપણે માલિકોની કતારો સામે કતારો ગોઠવી છે, માલિકના ધા સામે ધા વીંઝ્યો છે, માલિકનાં વરદાનવાળાં અક્તરો ને ટોપ ચીરી નાખ્યાં છે, માલિકનાં દેવદેવી-ઓના પહાણના ચૂરા બોલાવ્યા છે, માલિકનાં ત્રણ નગરની કિલ્લે-બંધીઓપર આપણાં નિશાન ફરકાવ્યાં છે...આપણી ગુલામીની સાથેસાથ આપણા મગજમાંથી ગુલામીની દુનિયાના ખ્યાલ પણ બૂલવા પડશે...જેવા સંહાર આપણે બહાર કરવો પડે છે તેવો જ સંહાર આપણે આપણી અંદર હરોળ કરવો પડશે, આપણા માથા-માંથી જીતી દુનિયાના ખ્યાલનાં જડીયાં ચૂંટી નાખવાં પડશે." સ્પારટેક્સ બોલ્યો.

"એ જડીયાં...માથાના વાળ જેવાં ચૂંટાયાં સહેલાં નથી, રેટ્ટે-

ગોસ.....” સ્પારટેક્સની ડાબી આંગુએ ચાલતી એલપીનીસનો અવાજ આવ્યો.

“અરામર છે...અને આપણે માનીએ છીએ તે અધું જડીયાં નોંચ હોય... ..”

“ને હોય પણ ખરાં...” એલપીનીસ હતી.

“જો ઘસાઈ જાય તો ફીક છે...જડીયાં જો જડીયાં જ હોય ને નવી દુનિયાના મારગમાં આડે આવતાં હોય તો...તેને ચૂંટી નાખવાંય પડે...જ્યારે નવી દુનિયાની આઝાદ દુકડીઓ ફૂચ કરતી હોય ત્યારે...જડીયાં ઘસાઈ જાય ત્યાં સુધી ખેસી પડાતું નથી... ફૂચ અટકાતી નથી...જડીયાં જાંખરાં ચૂંટી કાઢતાં શોહી ઝરે ખરું...પણ એજ ઉપાય હોય છે... ..”

“ગળે ઉતરે છે ગેનીક્સ ?”

“ગળે તો ઉતરે છે, પેટ સુધી પહોંચે છે, પણ હજમ થતી નથી...મને એક્લાને નહિં, આપણી સેનામાં એવા ઘણા છે... ..”

“ને આપણી ફરજ છે કે આપણે તેમને ... ..”

“રેટ્ટેગોસ !” સ્પારટેક્સ પૂછું કરે તે પહેલાં એલપીનીસની ચીસ સંભળાઈ. એલપીનીસ ઘોડાને અટકાવી થંભી ગઈ હતી, અને જીનપર વેદનાને દાખતી, અંજો પગ એકબાજુ લટકાવી હોઠ કરડતી હતી.

સ્પારટેક્સે ઘોડાને ફેરવ્યો. કલીઓન અને ગેનીક્સ પાછળ ચાલ્યા.

“મારું બકતર કાઢી લે, ...મારું બકતર.” એલપીનીસ ઘોડા પરથી ઉતરી પડી.

સ્પારટેક્સ બકતર ઉતારી રહ્યો.

“મને ભયંકર પિડા થાય છે, સ્પારટેક્સ, ...મને પ્રસવ થાય છે...મેંય જૂલ કરી, મને આવી બચર નહોતી...મને ખૂબ દુઃખ થાય છે.” એલપીનીસ ખેસી પડી.

“ગમે તેટલું ડહાપણ હોય તોય...કારણ કે તું સ્ત્રી છે.” ગેનીક્સ મનમાં બબડ્યો.

ઢગલો થઈને ખેસી પડેલી સ્ત્રી તરફ એક પળવાર ત્રણે જણ જોઈ રહ્યા.

“સ્પાર્ટેક્સ, કલીઓન...મને ભલે વેદના થાય, મને મૂકીને જવ ...મારા બાળકને મારે તરછોડવું નથી...મારા માલિકની આટલાં વરસ ગુલામી કર્યા છતાં મેં તેનું એકે બાળક થવા નથી દીધું... મારી અંદરની આમને જલતી રાખી તેનાં બધાં બીજને બાળી નાખ્યાં છે...પણ આટલો વખત...તમે આગળ જવ.”

“આપણી સેનાને અટકવાનો હુકમ આપું...” ગેનીક્સ જોઈ રહ્યો.

“ના, ગેનીક્સ...હું અને કલીઓન પણ આપણી લડાઈના અવા- જોમાં ભૂલી ગયા હતા કે એના બકતર નીચે એલપીનીસ સ્ત્રી છે... એને સ્ત્રીની છૂટ ભલે મળે, એલપીનીસ અટકશે...આપણે આગળ કુચ કરીએ છીએ.”

“અહીં પાસેજ આપણી એક ચોટ્ટી છે...હું જાઉં...આપણી ગરશોમની સ્ત્રીને એની સાથે રાખું અને...”

“બસ, બસ, જા બોલાવ...એટલી પૂરતી છે” સ્પાર્ટેક્સ ઘોડા- પરથી ઉતરી એલપીનીસ પાસે એઠો.

થોડીવારે એલપીનીસ ઢળી પડી. એની આંખે અંધારાં આવ્યાં એને એક ઘડી, અનેક કલાકો જેટલી લાંબી લાગી. એના પેટમાં જાણે અનેક યુગ્મોથી ઉંઘવા પડેલું જીવન જાગી ઉઠ્યું હતું. એણે આંખો ફાડી સામે એઠેલા સ્પાર્ટેક્સ સામે જોયું. એના ગાલપર આંસુની ધાર ટપટપ જતી હતી. એને આખે શરીરે પરસેવો થઈ ગયો હતો...રૂંટેગોસ, એણે આંખો ચમકાવી કહ્યું: “મને હવે દીક છે...પ્રસવ થઈ ગયો...ગેનીક્સ તું આડો થા...”

“રૂંટેગોસ...” એ ધીમેથી બોલી રહી: “મારાં કપડાંના પડદાની નીચે તારું—મારું બાળક...તારી છરી કાઢીને, મારી સાથેની એની દોરી ધીમેથી કાપી નાખ...ધીમેથી” સ્પાર્ટેક્સે એલપીનીસમાં માતા દેખી.

સ્પારટેક્સે કપડાના પડદા પાછળથી આળક કાઢ્યું ને એલપીનીસના હાથમાં મૂક્યું.

અંત્રે એક પળવાર શરમાયાં, ખીછ પળે આળકની જેમ હસી પડ્યાં.....

“જેનીક્સ, જો તો.....” અત્યાર સુધી આડું કરી ઉભેલા જેનીક્સને સ્પારટેક્સે જૂમ પાડી.

ઘોડાને ઉભો રાખી, જેનીક્સ દોડતો આવ્યો ને જોઈ રહ્યો. “છોકરો છે, છોકરો” એણે શોધ કરી.

“મારા જેવો છે” એલપીનીસે જૂમ પાડી.

“ના, મારા જેવો.....પાછળ પડી જાય કે એકબે રહી જાય તોય રોધ પડે એવો નથી.” સ્પારટેક્સે એલપીનીસના ગાલપર ટપલી મારી, “આ આવે....” કહીએાન એક ઘોડેસ્વાર બાઈ અને એક સૈનિક સાથે આવતો હતો. બાઈ પાસે એક પોટકી હતી.

“કહીએાન દેખ.....” સ્પારટેક્સે જૂમ પાડી, કહીએાન અને પેલાં બેજાણ પાસે આવીને દેખી રહ્યાં, એલપીનીસના હાથમાં આળક રડતું હતું.

“આ પોટકીમાં શું છે?” એલપીનીસે બાઈને પૂછ્યું.

“એણે અંધાવ્યાં.....સુવાવડનો સામાન..”

“વાહરે.....સ્ત્રીજાતને ધિક્કારનારો આવા અંધો લાગે છે.” એલપીનીસ હસી પડી.

“આ અંત્રે જાણ પાસેની ચોટકીમાં.....” કહીએાન કહેતો હતો.

“અને આપણે જાણ્યો.” સ્પારટેક્સે ઉડીને ઘોડાની ગલામ ખેંચી.

“હા.” એલપીનીસે ડોક હલાવી અને ઉમેર્યું:

“સ્ટ્રેટેગીસ, હું આવી પહોંચું ને... ..ત્યાં સુધી જાળવીને લાડજો.”

ત્રણે ઘોડેસ્વાર થોડીવારમાં જ દૂર નીકળી ગયા. પાછળ રહે નારાં ત્રણ જાણ દૂરદૂર જોઈ રહ્યાં.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

પથરાતા પડછાયા.

એક કરાડમાં બે જણ સુતા હતા. બેમાંનો એક મોટા માથાવાળો, લાલ વાળવાળો ને જાડા પગવાળો હતો તે લાંબો થઈને સૂતો હતો અને ઘસઘસાટ ઉંઘતો હતો. બીજો પાતળો, ઉંચો અને લાંબા નાકવાળો તથા અણિદાર આંખોવાળો હતો, તથા નમતો બેઠો હતો અને ચારેબાજુ અધારામાં આંખો ફેરવતો, ઝીણામાં ઝીણો અવાજ સાંભળવા કાન માંડતો હતો. પેલા ઉંઘતાને એ થોડી થોડી વારે ઠંઠાળતો હતો અને કહેતો હતો:

“કેવો ઘેરે છે ! જરાક અવાજ ઓછો કર નહિ તો માલિક સાંભળશે.”

પછી પેલો ઉંઘતો ઉઠ્યો અને મોંઢાપર જોરથી હાથ ધસતો જોઈ રહ્યો. ઉઠનારના એક ગાલપર ગુલામી દશાનો ઝામ હજુ જોવા ને તેવો તાજો દેખાતો હતો.

“થોડું ખાઈ લઈએ, કેસ્ટલસ ! અને પછી નીકળીએ, અંધારૂ થવા આવ્યું છે કેમ !”

“આજે તો આખો દિવસ પીસોની છાવણીમાં ધમાલ વધતી રહી છે. નહું લશ્કર લઈને થોરેનીયસ આવી પહોંચ્યો લાગે છે. ગઇ કાલે પકડાયલા રકાઉટે ખર આપ્યા પણ અધૂરા.....આજ રાતનો કોઈ માલિક બચ્યો હાથ ચઢી જાય તો ખર લઈને દોડી જઈએ.”

“હા, હવે બહારજ નીકળીએ ને લપાતા છૂપાતા.....”

“તૈયાર થા, ને તારી આંખમાંની ઉંઘને મસળી નાખ.”

કેસ્ટલસ ઉભો થઇ ગયો ને સાંભળી રહ્યો: “કોઈ વાત કરે છે !”

(૨)

પીસ્ટલમથી આગળ એક સો માઇલ સુધી દક્ષિણમાં ગુલામોની સેના આગળ વધી ગઈ હતી. સ્પારટેક્સ બધા નાયકો સાથે દરરોજ મસલત કરતો હતો ને વ્યૂહ રચતો હતો.

“દરિયા કિનારા તરફની ટેકરીઓ અને કરાડોમાં પીસોનું લશ્કર ગોઠવાય છે. તે ત્યાં જમા રહેશે, ને પીસો ત્યાંજ રહેશે.” સ્પારટેક્સની છાવણીમાં એક જનસુસ સમાચાર આપતો હતો.

“અને કેસ્ટલસ ક્યાં ?”

“કેસ્ટલસ આવી પહોંચતો હશે. વધારે સમાચાર મેળવવા રોકાયો છે ને મને રવાના કર્યો.”

બીજા દિવસની મધરાતે કેસ્ટલસ આવ્યો અને સ્પારટેક્સને જગાડીને સમાચાર આપ્યા.

“થોરેનીયસ સત્તરમી કતાર લઈને આવી પહોંચ્યો છે. કેવળ

પશુ છે પશુ. પીએ છે, સ્ત્રીઓ સાથે ગેલ કરે છે, ખડખડાટ હસી પડે છે, જાંઘ જોડેથી થાપડે છે અને આખલાની જેમ ગર્જના કરે છે, રાક્ષસી કદવાળો દેખાય છે, મોટી તરવાર એ ફેરવે છે.”

“સત્તરમી કતારનો એ સરદાર છે ?”

“હા, પીસો પછીનો એ પહેલો સરદાર. પીસો દરિયા કિનારે જ છૂપાઈ રહ્યો છે. થોરેનીયસ અને એના હાથ નીચેના ખીજા બે છે એક નોલાં અને ખીજો ઝોલા. સત્તરમી કતાર ત્રણ ભાગમાં વહેંચાઈને કૂચ કરે છે. ત્રણ લશ્કર ત્રણ રસ્તે કૂચ કરે છે, બધા રસ્તા આપણા તરફ દક્ષિણમાં આવે છે. મૂખ્ય હલ્લો થોરેનીયસ કરશે, નોલા અને ઝોલા બન્ને જાણુથી આવી પહોંચશે. હારીએ તો નાસીએ ત્યારે દરિયા કિનારા સિવાય ખીજો માર્ગ ન રહે અને ત્યાં ઉંબરામાં મહાસેનાની પીસો બેઠો છે.”

“ત્રણે પાસે કેટલાં હશે ?”

“થોરેનીયસ પાસે દશ હજાર અને એની બે પાંખો બન્ને હજારની. થોરેનીયસ આપણાપર હલો કરે ત્યારે એની પાંખો વચ્ચે એને એક કલાકનું અંતર રહે એવી ગણતરી છે તથા વધારાનું લશ્કર પીસો મોકલ્યા કરે. એની પાસે ખીજા પંદર હજાર ઘોડેસ્વારો અને એક હજાર ગોદાળીયા ને તિરંદાજ તૈયાર છે.”

“આ લડાઈ ભયંકર બનવાની.” સ્પાર્ટેક્સની આંખમાં સાપ નાચી રહ્યો.

“થોરેનીયસનો રસ્તો કયો ?”

“પાપા પર્વતમાળની હારે હારે.”

“આપણે આવ્યા એજ રસ્તે.”

“હા.”

“અને એલખીનીસને મૂકી છે એજ રસ્તાપર ?” સ્પાર્ટેક્સના મહેરાપર ચિંતા પથરાઈ ગઈ.

“હા, પણ એ ચોકીથી આઠ માઇલ દૂરથી એનો રસ્તો આપણી પાછળ ફંટાઈ જશે ને લાંબો થશે.”

“પણ ચોકી ને આપણી વચમાં તો...” સ્પારટેક્સ તાકી રહ્યો.

“ચોકી બરાબર પીસટમ ને આપણી વચમાં છે. અને આગળ પચાસ માઇલ.”

“અને પેલો આગળ વધે છે.....થોરેનીયસ.”

“હા.”

સ્પારટેક્સ ઉંડી ચિંતામાં ગરકાવ થઈ ગયો.

“કોઈ જાણે તો.....એલપીનીસને.....” કેસટસ બોલ્યો.

“કોઈ કોણ જાણે! અને સાથે એકજગર પણ લીધા વિના જાણે તો થાય પણ શું? આપણા પર ત્રણ તરફથી હુલા આવે છે ત્યારે... કોઈ નહિ જાણે.....જે થાય તે થા.....”

કેસટસ સ્પારટેક્સની આંખમાં બંધકર દુઃખ અને નિશ્ચય જોઈ રહ્યો.

“તું જા, અને આપણા બધા નાયકોને ભેગા કર, આપણે માલિકોનાં ત્રણ લશ્કરોને ત્રણ મોખરા પર છૂટાં છૂટાં મ્હાત કરવાં પડશે, એકઠાં થાય તે પહેલાં. અને હીકેટાને એકદમ મોકલી, આપણા વ્યૂહ દોરવા પડશે. જા જલ્દી.”

કેસટસ જવા દ્યો. સ્પારટેક્સ બોલ્યો હતો.

“થોરેનીયસ સામે બાર હજાર લાઈને હુંજ.....”

નાયકોની સભા મળી અને છૂટી પડી.

સવાર પહેલાં ઉપડી જવા માટે બધા તૈયારી કરતા હતા.

“ગરશોમ મારો ઘોડો!” સ્પારટેક્સને ઉંઘ નહોતી આવતી એલપીનીસના વિચારે એના મગજમાં કદી નહિ થએલો એવો યડકાર જન્મ્યા હતા.

ગરશોમ મહાસેનાનીનો ઘોળો ઘોડો લઈને તૈયાર ઉભો.

બકતરમાં સજ્જ થએલો નવી દુનિયા રચવાના કોડવાળો ગુલા-

મેનો સેનાની આજે અતિમહાન લાગતો હતો. એ અહાર નીકળ્યો અને ઘોડાપર ગોઠવેલી મોટી ફરસી તથા વધારાની લાંબી તરવાર તપાસી જોઈ, પછી એણે એક આવડામાં પગ ભરાવ્યો ને છલંગ મારી. એના માથામાં એનો અવાજ ભયંકર ફોલાહલ મચાવી રહ્યો.

“એલપીનીસ માટે કોઈ નહિં જાય.....જે થાય તે થા..”

અને એના જે હજાર અહાદ્વરોના કૂચના અવાજમાં અને ઉડતી ધૂળમાં ગુલામેનો સેનાની એલપીનીસને ભૂલી ગયો. એની આંખ સામે થોરેનીયસ દેખાતો હતો અને એની સાથે કૂચ કરતો ગરશોમ ઉંડા વિચારમાં ગરકાવ હતો.

“નોલાને જુડીથ ઝડપશે, ઝોલાને ગેનીક્સ ઝાપટશે ને કલીઓન એના દશ હજારને પીસોની પીઠપર દોડાવશે અને સ્પારટેક્સ!” એ ભયંકર, શાંત અને સુંદર સેનાનીને એની પડખેથી જોઈ રહ્યો. એની કિંમત આંકવાનું એ ભૂલી ગયો. એના હોઠ ફફડ્યા: “જોહોવાહ.... જંગલનો, ઝંઝાવાતનો, પડતી વિજળીનો, ફાટતા જ્વાળામુખીનો ભગવાન.....એના આવડામાં ને મારી અને તરવારમાં.” એણે ચાલતે ઘોડે આંખો મીંચી એક પળવાર ધ્યાન ધરી લીધું.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

મરણની ગુફા.

“આપણે ચોકીની પાસે આવતા જઈએ છીએ.”
ગરશોમ ચોકાચી ખીતો હોય તેમ બોલતો હતો.

“કેટલી દૂર.....” સ્પારટેક્સની આંખ હવામાં લોહી દેખતી હતી.

“લગભગ.....એકાદ માઈલ.”

બન્ને એક પળવાર ચૂપચાપ ચાલ્યા. ભયાનક શાંતિમાં સ્પાર-
ટેક્સનો અવાજ અથડાયો. “ગરશોમ ભુશીના બળવ આપણા આખા
લશ્કરને અટકાવી દે. આપણે એકલા જઈ આવીએ.”

ગરશોમે સેનાપતિનું હરમાન ગાલ ફૂલાવીને ફૂંક્યું.

“એ શું સંભળાય છે !” સ્પારટેક્સે ચમકીને લગામ ખેંચી.

“એ તો ઘોષ છે, પાસે ખડકમાંથી પડે છે.”

“મેં જાણ્યું એલપીનીસે ચીસ પાડી.” સ્પારટેક્સ ભયંકર હસ્યો.

“અને પેલું.....!” એની આંખ સામે એક ગોટલુભર પડેલું શય દેખાયું. પાછો સ્પારટેક્સ અટક્યો. ગરશોમ ઘોડાપરથી ફૂંદો અને શયપર બેઠેલી માખીઓ ઉડાડતો શયનું મોઢું જોઈ રહ્યો.

“આપણે આદમી છે.....પેલો ખીચીનીયન.”

“આયોલા ?” સ્પારટેક્સે ખૂમ પાડી, “એલપીનીસની રખવાળી કરવા મૂક્યો તો તે ?”

“તેજ આયોલા.” ગરશોમનો અવાજ ભારે થઈ ગયો.

સ્પારટેક્સે એડ મારી, ઘોડો દોડાવ્યો. ગરશોમે પણ લગામ ખેંચી. બન્નેના મગજ પર જાણે ઘંટીનાં પડ ગોઠવાઈ ગયાં.

“એની.....આયોલાની પીઠમાં પીલમથી પાડેલું મોટું કાણું છે, ખરું ના ?”

પાછો સ્પારટેક્સ ખેંચ્યો.

“હા.” ગરશોમે ગળુ ખંખાર્યું. “પેલી દેખાય ચાકી.....” અને અહાવરો જોઈ રહ્યો.

“થોરેનીયસ અહિંથી જ પસાર થયો છે....” પાછો સ્પારટેક્સ જાગ્યો અને પછી ભયંકર હસી પડ્યો. ગરશોમ સેનાની તરફ અજાણ્યપીથી જોઈ રહ્યો.

“ગઈ કાલે આપણે થોરેનીયસને ભીડાવ્યો, ગઈ રાતના આપણે એનાં ત્રણ હજારને ઉંડી કરાડમાં ગમડાવી દીધાં ને ત્યારે આપણે તેને મરણની ગુફા કહીને હસતા હતા. મને તે ગુફા બિહામણી લાગતી હતી, તેથી પણ આ ચોક્કી.....ત્યાં આપણે જઈ રહ્યા છીએ.... તે વધારે બિહામણી લાગે છે.”

“પેલી દેખાય.....” ગરશોમે ચારે બાજુ કરતા કોટવાળું

પથરનું મકાન બતાવ્યું. “પહેલાં અહિં ચારસો ગુલામનો માલિક જમીનદાર રહેતો હતો.” મકાનને દરવાજો અને ઘોડેસ્વાર અટક્યા અને ઉતર્યા, દરવાજો ખૂલ્યો હતો.

રસોડામાંથી ધૂમાડાની સેર નીકળતી ન હોતી, અંદર કોઈ પગ-રવ સંભળાતો ન હોતો.

અન્ને જણે અંદર ગયા વિના અંદરનો પાર પામી લીધો.

આંગણમાં ચારસનાં પુતળાં એક કુવારાની આસપાસ ઉભાં હતાં. હરમીસનો દિકરો, એક જલ આસરા સાથે ચારસમાં ક્રિડા કરતો હતો.

સ્પારટેક્સનો એ બધાં ભયંકર ઉપહાસ કરતાં હોય તેમ એને લાગ્યું.

અને એણે ચારણને લાત મારી.

ચારણું ભયંકર શાંતિમાંથી અવાજ ચીરતું ઉઘડી ગયું, અને અન્ને જણે અંદર પેદા.

સ્પારટેક્સે એક મોટી જૂમ પાડી. એના બાળકનો રડવાનો અવાજ સંભળવા કાન દીધા.

એના કાનમાં એનોજ અવાજ ભયાનક પડ્યો અને પેડો, એ પહેલીવાર વિંધાયો.

“ગરશોમ તારી.....પણ” મલાસેનાનીના ગાલપર આંસુની ધાર વહેતી હતી.

“ગરશોમની ભયાનક નજરમાં આમ વરસી રહી. એણે દરેક ઓરડાનો ખૂણેખૂણે શોધી નાખ્યો.

તે સ્પારટેક્સ પાસે આવી મોટું માથું હલાવ્યું.

“પાછા ચાલો, સ્ટ્રેટેગીસ, એલપીનીસ ગઈ.....”

“પણ એણે મરતાં મરતાં.....એનો છેવટનો અવાજ.....!”

સ્પારટેક્સ બાળકની જેમ જોઈ રહ્યો.

“આપણને કોઈ સંભળાવશે નહિ.” એણે પાછું માથું હલાવ્યું.

“હું સંભળાવીશ.....નહિં તો હું જીવ થું કામ ઝાલી રહું...? મને ખાત્રી હતી સ્પારટેક્સ આવશે ને.....”

“તું કોણ.....?” સ્પારટેક્સ ઉભો હતો તે ઓરડાના અંધારા ખૂણામાં થોડાંક કપડાંમાં લપેટાયેલું એક જીવન સળવળતું હતું; અને એનો ધવાયેલો હાથ ચાટતું બેઠું થતું હતું.....

“તું.....તું કોણ.....?” પોતાની જાણે પોતાના ત્રા ચાટતી આકૃતિ તરફ સ્પારટેક્સ દોડ્યો.

“હું તારો જૂનો ચોકીદાર, એમલું...મારું આખું શરીર ધવાઈ ગયું છે...મેં એલપીનીસને જોઈ હતી....કહેતી હતી....મારા સ્પારટેક્સને માથે હાથ ફેરવનાર કોઈ.....ઘાતું ગરમ રહે છે.” પેલી આકૃતિ શ્વાસ ખાવા અટકી—

“ને...પછી...તું પાછો જા, સ્ટ્રેટેગોસ.....” એક ભયાનક હસવાનો અવાજ એના કાનમાં તેલ રેડી રહ્યો, “પચીસ પચારીઓમાં એ ચુંચાઈ ગઈ.”

“અને?” ગરજોમે ચીસ પાડી.

“તે પણ...” પેલો અવાજ બોલ્યો અને હસ્યો, “માલિકોની વિલાસની બૂખ....કેવી ભયંકર....” બોલતો એ થાકી ગયો ને પાછો ત્રા ચાટવા નીચો વળ્યો પણ લથડી પડ્યો. અવાજ મરણ પામ્યો હતો.

અને જણુ આરસમાં કોતરાયા હોય એવા ઠરી ગયા. બન્નેના કાનમાં પેલો મરણનો હોય એવો અવાજ હજી ચડકતો હતો, “તું પાછો, જા, સ્ટ્રેટેગોસ.....”

પ્રકરણ ૧૮ મું.

લેવીનીઆ.

“ધાર્યા કરતાં વધારે વખત ગયો છે, હવે આટોપી લો.”
કલીઓન એમીલ તરફ ફરીને એના તંબુમાં બોલતો હતો.

“પણ કામ સધાઈ ગયું ને! પશ્ચિમ તરફ આટલા આગળ વધીને દરિયા સાથે સમાંતર દોડતો ઉત્તરથી જતા વેપારીઓનો માર્ગ આપણે જીત્યો છે.”

“હા, પણ પીસો ત્યાંથી ખસે તે પહેલાં જ....તું તૈયારી કરાવ આપણે આજ સાંજે જ ઉપડી જવું જોઈએ અને સાંજ તો આ દેખાય.” કલીઓન તંબુના પારણામાંથી આથમતા સુરજ તરફ તાકીરણી.

“ને આ કોણ આવે છે!” એને દૂરથી આવતું એક ટોળું દેખાયું. ટોળાની આગળ એક ઘોડેસ્વાર દોડતો આવતો હતો. કલી-એને એને ઓળખ્યો અને એની અગ્નયળીનો પાર ન રહ્યો, એણે ખૂમ પાડી: “ગરશોમ એકાએક!”

એમીલ પણ આશ્ચર્યથી નેઠ્ઠી રહ્યો.

થોડીવારે ગરશોમ આવી પહોંચ્યો. “હું આવ્યો છું ને જાઉં છું.” એ હાંકતો બોલ્યો:

“જવા આવ્યો છે, મુરખ?” કલીએન હસ્યો. “વાત તો કર, તું કેમ.....!”

“એ સદેશ લાવ્યો છું.” પાછો ગરશોમ ઘોડાપરથીજ ઉતાવળો બોલ્યો:

“બોલી નાખ.” કલીએન નેઠ્ઠી રહ્યો.

“થોરેનીચસ મરાયો છે, એની સેનામાં બે હજારજ નાસી ગયા હશે, બધા મરાયા છે, સ્પારટેક્સ કિનારે કિનારે ફૂચ કરે છે, પીસો પર એય આવી લાગશે, તમે એકદમ નીકળો, અને બીજું” એ શ્વાસ ખાવા થંભ્યો.

“જુડીથ પાપાપર્વતની છેલ્લી ટુંકપર ઘેરાઈ ગયા છે. નાસવાનોય માર્ગ નથી, એની કતાર કપાતી જાય છે....હું જઈ પહોંચું છું, એની કુમકે, એક હજાર સાથે.....”

“તે ક્યાં છે? એક હજાર.”

“ફૂચ કરે છે, હું જઈ પહોંચું છું.” એણે લગામ ખેંચી.

“બીજું કંઈ?”

“બીજું.....!” એ એક પણ અટક્યો. “બીજું કંઈ નહિ... એલખીનીસ અને એનું બાળક અને મારી.....બધાંય” એની છાતી ભરાઈ આવી.

“હે!” કલીએને આઘાત અનુભવ્યો. ગુલામ અન્યા પછી પહેલી વાર એનું દિલ સ્ત્રી માટે દ્રવી ઉઠ્યું.

“પેલા પાછળ આવે છે, વેપારીઓના માલ ભરેલી વણઝારોને ઘેરતા અને એક સ્ત્રીને પણ લઈ આવે છે દોરથી આંધીને ઘસડતા... હું જાઉં છું.” બોલતાં એણે ઘોડાને એડ મારી.

થોડીવારે કલીઓનના તંબુ પાસે પેલું ટોળું આવી પહોંચ્યું. ટોળાના દરેક જણે વેપારીઓની મશકો કાઢીને દારૂ પીધો હતો, અને દરેકમાં આવીને મોટેથી વાતો કરતા આવતા હતા.

“એમીલ, જા એમને કહે કે જે લૂંટાયું હોય તેની વ્યવસ્થા કરે, વેપારીઓને કેદ કરી આપણા આ રસ્તાપરના મુખીને સોંપી રાખે, અને પકડાયેલી સ્ત્રીને.....મારે સ્ત્રીનું કામ નથી, જા.”

એમીલ ચાલ્યો ગયો.

અને થોડીવારે સળમતી મશાલ લઈ કલીઓનના તંબુપર આવ્યો.

“કાણુ એમીલ ! અધી કૃત્ય કરવાની તૈયારી થઈ ગઈ?” કલીઓને અવાજ આગળથી અંદરથીજ પૂછ્યું:

“થઈ ગઈ.....અને...” બોલતો એમીલ અંદર દાખલ થયો. એની પાછળ મશાલની નાચતી ન્યોતમાં નાચતા પડછાયાવાળી એક સ્ત્રી ઉભી હતી.

“અહિં કેમ આણી ?” કલીઓને પૂછ્યું.

“કહે છે કે હું તમારા સરદાર વિના કંઈ સાથે વાત કરીશ નહિ.”

“બોલ વાત કર,” કલીઓન મશાલ નીચે આવી ઉભો. સ્ત્રી એક ડગલું આગળ આવી. એલપીનીસને જોયા પછી બીજી વાર એણે સ્ત્રીની રમ્યમૂર્તિ નજર આગળ ખડકાયેલી દીડી, અને બીજી વાર એણે રોમાંચ અનુભવ્યો. સામે ઉભેલી સ્ત્રીનું રોમન શરીર પડછંદ પ્રતિભા પાડતું, અંગેઅંગમાંથી મોહકતા વરસાવી રહ્યું.

“રોમન છો?”

સ્ત્રીએ મગરૂરીમાં ડોક હલાવી, અને એની ઉંચી ડોક પાછી ઉંચકી લઈ ભમરને સમતોલ કરી, વિશાળ આંખો જરાક વધારે

વિશાળ કરી શાંત હિલી રહી. કલીઓને મહાત થવાનું અપમાન લાગ્યું.

“તને બીક નથી લાગતી, અમે તને.....” કલીઓને કરડા-કીમાં પૂછ્યું.

“ના, કારણ કે,..... હું કોસીનસની સખી છું અને તે મરાયા પછી મને એકજ મન છે, સ્પારટેક્સને મળવાનું, તમે તે છો?”

“ના, તારું નામ?” કલીઓને હોઠ દાખી પૂછ્યું:

“લેવીનીયા.”

“સ્પારટેક્સને તારું કામ નથી.” કલીઓને ઠંડી નજર નાખી કહ્યું:

“પણ મારે એનું છે.” પાછી પેલી સ્ત્રી દમામથી બોલી. કલીઓને પરાભવ અનુભવ્યો.

“અમારે સ્ત્રીઓનું કામ નથી, તને અહિંજ અમારી ચોક્કીપર...”

“તો હું જીવીશ નહિ.” સ્ત્રી ભયંકર હસી, “અને રોમની માલિકોની સરકારની માહિતિઓ તમને મળશે નહિ.”

“તું જાણે છે?”

“ધણું.....હું રોમની દરબારણુ.....”

“ભલે મારી સાથે.....” કલીઓને બળડ્યો.

“ક્યાં?”

“જ્યાં પીસો પથારી પાથરીને પડ્યો છે,.....દરિયા કિનારે.”

“પણ.....”

“સ્પારટેક્સ પણ લાંબા આવે છે.”

“મને છૂટી કરશો?”

“એમીલ એને છૂટી કર.” કલીઓને હુકમ કર્યો.

લેવીનીયા છૂટી થઈને હિલી અને બોલી.

“અને તમારી સાથેજ મને ઘોડો આપશો?”

“હા.”

“અને રસ્તે હું તમારી સાથે રોમન સરકારના વ્યૂહની કશી જ વાત કરીશ નહિ.” પાછી લેવીનીયા બોલી:

“કેમ?” કલીઓને આંખો ઉંચકી.

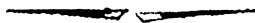
“કારણકે સ્પાર્ટેક્સ વિના તે કોઇને નહિ કહેવાનો મારો નિશ્ચય છે.”

“બલે.” અને કલીઓને એમીલને કહ્યું:

“એમીલ કૃત્ય કરવાનું ફરમાન કુંક અને મારા ઘોડા સાથે એક લેવીનીયા માટે.....”

કલીઓનની છાવણીમાં ખુશીના ફૂંકાયું. તૈયાર ટૂંકડીઓએ લગામો ખેંચી.

મોખરે કલીઓન અને એમીલ સાથે પેટ્રી સ્ત્રી પણ કૃત્ય કરવાની હતી.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

જૂનાં મિત્રોનું મિલન.

પૂર્વદિશા તરફ ગરશોમ એના એક હજાર લડવૈયા સાથે ઉતાવળી દૂર કરતો હતો. જુડીથના વિચારે એને ભયભીત ને મરણીયો કરી મૂક્યો હતો. એને એના ભાઈ અને પોતાની વચ્ચે પડેલા અંતરને એક દૂદકે દૂદી જવાનું હતું. એ એકજ વાર અટક્યો હતો અને આખી કતારને પોતાની ઢાલપર માથું ટેકવી ચાર કલાક જ ઉંઘવાની રજા આપી હતી. શિયાળો શરૂ થઈ ગયો હતો તોય તાપણી સળગાવી શકાય તેમ હતું નહિ; કારણકે થોરેનીયસના નાશ પછી નાકેલા એ હજાર રોમન સિપાઈઓનું કોઈ ટોળું દેખી જાય તેની

એને ખીક હતી. જુડીથને બચાવવા મળેલા એક હજારમાંથી એને એક પણ ગુમાવવું નહોતું.

અને દક્ષિણ તરફ કલીઓનની જંગી સેના આગળ વધતી હતી અને મધરાત પછી મુકામ નાખી આરામ કરવા પડી હતી. ત્યારે કલીઓન એના તંબૂ પાછળ થતા કોલાહલથી ઝંખકી ઉઠ્યો. એક બે સળગતી મશાલોમાં એણે આઠ દશ આદમીઓને એક સ્ત્રીપર હુમલો કરતા દેખ્યા.

સ્ત્રીના ગળાની આસપાસ એક હાથ વિંટળાઈ વળ્યો હતો અને ખીબ બે જણ એને નીચે નાખવાને જોર કરતા હતા.

કલીઓન બહાર નીકળીને અટકીને જોઈ રહ્યો.

“કલીઓન, કલીઓન.....” પડતી સ્ત્રીએ બે જૂઓ પાડી. કલીઓનના મગજમાં અવાજ ઓળખીતો તો લાગ્યો, કલીઓને છલંગ મારી અને જૂમ પાડી, “થોભો.”

અચાનક આવી પડેલી આ અડચણથી પેલા ટોળામાં એક મુખ્ય જોડો માણસ થંભીને ભમર સંકોચી, દાઢીપર હાથ ફેરવતો જોઈ રહ્યો.

કલીઓન આવી પડેલો હતો. પેલી સ્ત્રી ઉભી થઈ ગઈ હતી, “એને છોડો.” કલીઓને હુકમ કર્યો.

મશાલના અજવાળામાં પેલી જુવાન સ્ત્રીએ કલીઓનને ઓળખ્યો અને હવામાં ઉડતી હોય તેમ દોડીને કલીઓનને વળગી પડી, “કલીઓન, કલીઓન.....”

કલીઓને એનું મોઢું બંને હાથે ધર્યું ને ઓળખ્યું. એની આંખમાં અચાનક હિંમત આવી ગયો, એણે મોટી આંખો કરી જૂમ પાડી, “પોરા!”

“હા.” ઝોકરીએ કલીઓનની બાથમાંથી છૂટી જઈ ઉમળકાથી ટાક હલાવી કલીઓનના બંને હાથ પકડી લીધા, આ ખેલ દેખી

પેલા આઠે જણાએ ચાલવા માંડ્યું હતું.

“ક્યાંથી આવી?”

“નુસેરીયાથી.”

“માલિક.....!” કલીઓનને છેલ્લે માલિક સાંભર્યો, “એકેન?”

“આ છરીથી છેદી નાખ્યો.....પથારીમાં જ.....ગઈ રાતના મારો વારો હતો.....” પોરાએ અંદરથી છરી કાઢી, “એના રસોડાની છરી છે...હું પછી રસોડામાંય હતી.”

પોરા કલીઓન તરફ તાકી રહી. એનો ગૌર દેહ, કાળી બમર આંખો, વિખરાયલા વાળ, ધબકતી છાતી, કીંગણો પણ બેરાવર આંધો...” કલીઓન ધારી ધારીને બેઠા રહ્યો.

“પોરા...પોરા પણ તું અહિં કેમ આવી...હું તને...” કલીઓનની આંખમાં દુઃખ હતું.

“...તેથી શું? તારા રોમેરોમ ઉત્તેજના ભરી છે, હું તને જગાડવા આવી છું, તારા માલિકા સામેના ઘામાં ધાર અનવા આવી છું, કલીઓન” પોરા કલીઓનના અન્ને હાથ પર બેર કરી એને હજાર નજરથી ચોંટી રહી, “મેં તારી સાથે પ્યાર કર્યો ને માલિકે તને...એ તું જુલો જા, મારે મન તું સંપૂર્ણ છે... ..”

“અને ખરમીશ?” કલીઓનમાં જુની મમતા જાગતી હતી.

“ખરમીશ... ..?” પોરાની આંખની પાંપણો ભિન્નધ; ખરમીશ ખપી ગઈ... ..એની સાથે અધાં મળીને એકાવનને નુસેરીયાના કિલ્લા બહાર વધરથંબપર... ..”

“કેમ?”

“કારણ કે તે અધાં બળવો કરવાનું કાવતરું કરતાં હતાં એમ એકેનને વહેમ ગયો હતો.”

કલીઓનની આંખો એની અંકેનની યાદમાં ટપકી પડી.

“નુસેરીયામાં કેટલી છે, માલિકોની ટૂંકડીઓ?” કલીઓને ગળુ ખંખારી પૂછ્યું:

“અગીઆર, દરેક એક સેંકડાની, ને કિલ્લેખંધા કરી છે, હું તો પાછલી આરીથી નીકળી નાકી ને પાંત્રીસે માઈલ એક શ્વાસે.... રાતોરાત.”

“પીસોને પૂરો કરીએ પછી વાત.” કલીઓન જુઓ, “જો પેલો મારો તંખૂ અંદર જ ને આરામ કર, હું છાવણીમાં લટાર મારી આવું, એક ઝોક નેટલા વખત પછી પેલો તારો ફૂંખે કે તરતજ વખત થશે ફૂંચ કરવાનો.”

“વહેલો આવજો.” બોલતી પોરા ચાલતી થઈ.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

રણુવગડાના રાતારંગ

જુડીથ એક શિક્ષાપર બેઠો હતો. એના પગ નીચે લીલોતરી પથરાઈ હતી, ખીણમાંની ટેકરીઓ એક ખીણ પર ડોકાતી હતી, તબેટીપર એની આંખો કંઈ શોધતી હોય તેવી કરી હતી.

એની પાછળ ગેરગેનસ પર્વતની ટુંક કોઈ ભયાનક પ્રતિમા ડોક નમાંવીને દેખતી હોય તેવી લટકતી હતી. તેની પાછળ એ ટુંકની પીઠ સીધી દિવાલ જેવી નીચે ઉતરી જતી હતી. એની સામે દરિયો શાંત અવાજ કરતો હતો, જુડીથના કાનમાં અનેક અવાજ ઉભરાતા હતા. એ તેને ક્યાવવા દરિયાના અવાજપર આંખ ડેરવતો હતો.

એ અચાનક ચમકી ઉઠ્યો, એને એવું કાઠવાર નડેતું થયું. એની પાછળ એણે પગરવ સાંભળ્યો હોય એવું લાગ્યું. એણે એલ-પીનીસના સમાચાર સાંભળ્યા હતા, એને એલ-પીનીસનું જૂત વાદ આવ્યું. એક પળવાર એણે પાછળ જોવાની હિંમત ન કરી. હજુ એડ્રિએટીક નહિ થયેલા એવા સાગરપાર એણે નજરનો ટેંકા દઈ પાછા ફરીને જોયું. એક ખીસકોલી મોઢું ઉંચકીને એને જોઈ રહી હતી. એ શરમાયો, અને એણે નીચેથી ઉપર ચઢતા એક ઝસુસને દીડો.

“કાસદ.” એ મનમાં બબડ્યો. ઉપર ચઢતો આદમી એવી ઝડપથી ચઢતો હતો કે એને સામે દોડી જવાનું મન થયું પણ એ ખેંસી રહ્યો.

“આપણે ઘેરાઈ ગયા છીએ.” પેલાએ જૂમ પાડીને સમાચાર તાક્યા.

“કેવી રીતે?” જુડીથ ઉભો થઈ ગયો.

“સામે સાગર છે, પાછળ અંધારું પાતાળ છે, જમણેથી નોલા એક હજાર લખને અને ડાબે પીસેએ ખીંજ ચાર હજાર લખને...”

“લખને શું?”

“આવી પહોંચ્યા છે. મેં મારી આંખે એમનાં માણસોને ગોઠવાતાં દીઠાં ને દોડ્યો આવ્યો છું.”

“તો આપણી હરોળો ઉપર ચઢે એ જ ડાકને?” જુડીથ એક પળવાર ચુંચવાઈ ગયો ને બબડ્યો. “નીચે ઉતરશું તો પાંચ હજાર પંદરસોને બધી આગુથી કાપી નાખશે, ઉપર રહીશું તો બેજ આગુથી લદલા આળવાં પડશે ને.....”

બોલતાં એણે જોરથી યુશીના કુંકવા માંડ્યું.

થોડીજ વારમાં એની કુકડીઓ ઉપર ફરતી દેખાઈ, એ થોડોક નીચે ઉતર્યો ને ગોઠવી રહ્યો.

“કીકસસ, તું જા, કેસટસ તું જા, જુદા જુદા રસ્તે લપાતા

છૂપાતા ચાલ્યા જવ, સ્પારટેક્સને ખખર આપો, જે ગરશામ આવી પહોંચે તો.....રાત અંધારી છે એટલે ઠીક છે...સાંજ સુધી ટકી રહેવાશે.”

જે જાણુ જવા માટે ચાલ્યા ગયા અને નીચેથી હલો લાવતાં દુસ્મનોનાં રણુશીંગાં કુંકાયાં.

“આપણે ઉત્તર બાબુજી વધારે જાળવવી જોઈશે, ત્યાંથી હલો મોટો આવશે.” જુડીથ ઉતાવળો આંક કાઢી રહ્યો. માલિકોની લોખંડી હરોળો સૌને નજરે પડી.”

“ઘોડેસ્વારો ઉત્તર તરફથી આવશે.....ને આપણાં ઘોડાં ઉતરતા લાગે હલો નહિં ઝીલી શકે.” એ ચિંતા કરતો જોઈ રહ્યો. ઉત્તર તરફની દુસ્મન હરોળો જોરથી આગળ વધતી હતી.

એણે નીચેથી ધૂમાડાના ગોટા આવતા દેખ્યા, અને તળેટીમાં આગના ભડકા દેખાયા.

“જેયા આપણા તંખૂ સળગે છે, હવે આપણે કશુંજ ગુમાવવાનું નથી.....આપણે આજે એવા લડીએ કે આપણી કબરના રસ્તા-પરથી, આપણો સ્પારટેક્સ નવી દુનિયા રચવા કૃત્ય કરી શકે.” પાછો એ અટક્યો અને જોઈ રહ્યો. એક ભયંકર ત્રાડ એના જવાબમાં આગળ વધતી દુસ્મન હરોળોને ઘડીભર થંભાવી રહી.

અને તરતજ ઘોડાંક બાણ એમનાપર ઉડતાં આવ્યાં થોડીક ચીસો પડી ને થોડાક લગી પડ્યા.

“આપણી તરવારો ઘોડેસ્વારની પહેલી હરોળને પહોંચી નહિં શકે, ઉત્તર તરફની પાંચસોની પહેલી હરોળ ઘોડાનાં પેટપર એક સાથે ઘા કરે ઘોડેસ્વારને નહિં, પછી ઘોડાં ગમડશે એટલે આપણો બીજો ઘા તૂટી પડે, એટલે પહેલી હરોળ તરવાર તાકી ગોઠણુભર...”

પાંચસો લડવૈયા ઘોડેસ્વારોનો પહેલો હલો જીતવા ગોઠણુભર થઈ ગયા.

“એની પાછળની હરોળ, વચમાં એક છલંગની જગા છોડી જમીન સાથે સૂઈ રહે અને હુકમ મળતાં ચક્કરગોળ પટા ખેલતી ફૂદી પડે.....ખીજી હરોળ અઢીસોની જ છે પણ તેમણે તરવારનાં એવાં કુંડાળાં રચવાનાં છે કે તેમાં અઢીસો આવીસોનો દાખ ઝીલે...”

વ્યૂહ ગોઠવાઈ ગયો, અને હલ્લો આવી પહોંચ્યો. ત્યારે સુરજ ગેરગેનસ પર્વતની પાછળ પાતાળી કરાડમાં ઉતરી પડ્યો હતો.

જુડીથ એના ઘોડાપરથી ત્રાડેતો અને હરોળોની વચમાં દોડતો હતો.

અને હલ્લો આવ્યો.

ગોઠણબર તરવારો એક તાનથી તાકી રહી અને પછી ભયાનક ચિત્કાર સાથે ઘોડાઓનાં પેટ ચિરાઈ ગયાં. માલિકોએ કદી નહિં જોએલા એવા ઝનૂનથી પાંચસો ગુલામોની પહેત્રી કતાર ભરતા ઘોડા પર ચઢી ચઢીને લડી રહી. પહેલો હલ્લો વિંધાઈ ગયો હતો, પહેલો પાછળ ખીજો હલ્લો આવ્યો અને જુશીના કુંડાયું. મોખરે જુડીથ હતો. અઢીસો શરીરો ફૂદી ઉઠ્યાં ને તરવારનાં કુંડાળાં રચતાં તૂટી પડ્યાં. દુસ્મનની ખીજી હરોળ વિખરાઈ ગઈને તળેટી સુધી ઉતરી ગઈ.

તરતજ માલિકોની ઉતરતી સેનાપર ઉપરથી આણે ને ગોઠણોના અવાજ ગૂંજી ઉઠ્યા. ઉપરથી ઉડતાં આણ નીચે સાડાસાતસોમાંથી યસો માટીડા વિજળી થઈને ચઢતા હતા, મોખરે જુડીથ હતો. એનું યક્તર ચીરાઈ ગયું હતું. એના માથાપરનો ટોપ પડી ગયો હતો. એની તરવારની અણિ ભાગી ગઈ હતી. એ માથાથી પગ સુધી લોહી ટપકતો હતો.

પર્વતની ચારેકોર અંધારૂં પથરાઈ ગયું હતું. ભયંકર શાંતિમાં એકલો મહાસાગર રમશાનસંગીત ગાતો હતો.

જુડીથે જીવતાંની ગણતરી કરાવી. એક હજાર જેટલા ઝડવૈયા હજુ યાકી હતા. “મળરકા સુધી ઘસઘસાટ ઉંઘો.” જુડીથ એક હજારની વચમાં બેઠો હતો. એક રાતમાં ઘવાયલા સાગ્ર થઈ ગય.

રાત પૂરી થશે ને બીજો હલો આવશે...ત્યાં સુધી સૌ આરામ કરે.”

પાછો એકથો જુડીથ મોડી રાત સુધી એક શિલાપર બેઠો બેઠો, અંધારા સાગરપર નિરાશ નજર નાખી રહ્યો. એને સાગરપર અનેક આકાર નાંચતા દેખાયા, સૌની વચમાં એલપીનીસ હતી...એ એનાથી જુલાતીજ નહોતી. થોડી થોડીવારે ગેરગેનસ પર્વતની ટુંક વરૂ બનીને બોલતી હતી, મડદાં માટે ચીચીયારી કરતી હતી. થોડી થોડી વારે ગેરગેનસની ટુંક ચોકીદારોની સઘ સલામતીની જૂમોથી પડવી ઉડતી હતી.

ગેરગેનસની ટુંકની શિલાપર શિલા જેવો સ્થિર જુડીથ બેઠો હતો. એની આંખમાંથી ઉંધ ઉડી ગઈ હતી. એનો દેહ અંધારામાં અંધારો બનીને ગેરગેનસની ટુંક જેવો વિસ્તાર પામતો હતો, વિશાળ થનતો હતો ને જાણે યુગયુગથી કાળની કાળ જોતો બેઠો હોય તેવો દેખાતો હતો.

એ કાળની કાળ આજેજ આવી ઝડપી બની હતી. કાળ ભરતી રાત પસાર થતી હતી., સંવાર કાળ ભરીને પાસે આવતું હતું..... અને પછી...? એ દાંત કકડાવતો હતો.

વહેલી સવારનું જુશીના બોલું ને એ બેઠો થયો. થોડીવારમાં એની આસપાસ એક હળર શરીરોનો કોટ રચાયો.

એણે પડખેથી ઉડતા લાલ ઝંડાપર નજર નાખી.....અંધારામાં એને એ ઝંડામાંથી અનેક ફણિધરો ફૂંદડતા દેખાયા.

“જ્યાં નાતજાતનો ભેદ નથી, જ્યાં રંગરાગનો ભેદ નથી, જ્યાં બુમિનો ભેદ નથી,...જ્યાં માનવીનું એક લોહી સમાન વહે છે તે લાલી આપણા માથાપર ઉઠે છે.”

એનો પ્રચંડ અવાજ મહાગંભીર બનીને ધૂધવતો હતો.

“એ ઉઠે છે.....આજે આપણે લોહી બનીને, આપણા લોહીને ટીપે ટીપે એને ઉડતો કરીને ગેરગેનસપર ગળ્ય કરવાના છીએ.

એ માટી ને પથરના દગલાએ હજારો...લાખો વરસથી જીવનનાં ઘણાં નાટક જોયાં હશે, આજે આપણે એવું રમથું કે એવું આખો એના મૂળમાંથી નાચી ઉઠશે.”

“આજે સાંજ પડેલાં સ્પારટેક્સ તરફથી કુમક આવી શકશે નહિ, અને સાંજ સુધી આપણે જીવી શકથું નહિ.”

“દોસ્તો, આજે મરણિયા બનીને આપણી પાછળ આવતી આપણી કતારોની આપણે પાંખ બનીથું.....ને દૂર દૂર...મહાસાગર જેવા કાળપર કચડાતી માનવતાનાં ઉડણુનાં પીછાં બનવા સવારનું બુશીના બોલે ને ખૂટી પડજો.”

જીડીયનો અવાજ જાંધો અને ઉપર ડોડાતું શિખર એની કરાડ કરતાં માનવીનાં વધારે પાતાળી બીતર જોઈ રહ્યું.

અને પછી ઉડાણમાંથી ઉગતો હોય તેવો દરેક ઉગમે પ્રચંડ બયાનક બનતો શબ્દ ગેરગેનસના એકેએક કણને કંપાવતો ઉપર નીચે ખળભળી રહ્યો.

“લીજઓ લીમેરા... ..લીજઓ લીમેરા.....”

માલિકોની સેનાએ આકરી ઉઘાનાં પડ મખડતાં અનુભવ્યાં અને પથારીમાં આંખો અને મોંદું મસળતી તે બેડી ચર્ધ ગઈ.

ઉગતા સુરજના પડેલા પ્રકાશમાં નીચેની રોમન દુકડીઓ મળવળતી થઈ.

“એક હજારથીય વધારે નહિ હોય !” નોડા ઉપરની માનવતા પર ખડખડાટ હસતો હતો અને હુકમ આપતો હતો.

“જો સ્પારટેક્સ હોય તો તેને જીવતો પકડવો.”

ગુલામોની દુકડીઓ થોડીક નીચે ઉતરીને ગોઠવાઈને તૈયાર ઉભી હતી.

પાછો પેલો રોમન સેનાની, ટાપની ઝાંઝલી ઉચી કરી ઉપર દેખતો હતો.

“સ્પારટેક્સ તો નથી દેખાતો પણ પેલો ડીંગણો જેવો લાંબા

પૂછડાવાળા ઘોળા ઘોડાપર કોણુ સરદાર ધૂમે છે ?”

“એ જુડીથ છે નામદાર.”

“સ્પારટેક્સના નાયકોમાંનો એક.....” નામદારે ઉંચે નજર રાખીને કહ્યું.

જુડીથનો જોરદાર અવાજ પાછો એની એક હજારની કતારમાં ફતરાતો ફરતો હતો.

“આપણામાંના કોઈએ ધરતી ચીરીને ધાન પકવ્યાં હશે, કોઈએ લોઢાં ટીપ્યાં હશે, કોઈએ ખાણો ખોદી હશે...કોઈએ વાસીદાં વાળ્યાં હશે, કોઈએ ઇમારત ચણી હશે.....”

“જેમણે જીવનભર જીવનને ઉપયોગી કર્યું કયું” નથી પણ આપણી કમાણીની માલિકી આપણા પર ચાલુકો ફરતી રાખીને, આપણને તરવારની અણિચી કાચી નાખીને, આપણને તીરથી વિંધી નાખીને સાચવી રાખી છે તે માલિકોની માલિકીના રખવાળો તમારી નીચે, તમારાપર તૂટી પડશે.”

“ત્યારે તમે એવા તો તૂટી પડજો, એવા તો તૂટી પડજો કે તમારાં શરીર તમારાં મૂઝતાં જોખનમાં જોખનાં બની જાય, તમારા દેહનો કણકણ પડતી વિજળીનો કણકણ બનીને આ ગેરજેનસને ફાડી નાખે.”

એક મોટી ત્રાડ ગેરજેનસને પાયામાંથી હચમચાવી રહી.

“અને એ ન જીવજો કે તમારી સામે છે એ તમારા...દુશ્મનો છે. એમની સામે લડતાં તમારે પાછા હટવાનું નથી, મરવાનું છે... આપણા જીવતાં કે મરતાં જ્યારે આવશે ત્યારે આપણો સરદાર આપણાં લોહીથી શીંગેલી ધૂળ માથે ચઢાવશે ને એના માથામાંથી આપણે કદિ ન શમે એવી ઝાળ બનીને દુનિયાનાં દુઃખીઓનાં દિલ ધગાવી દેશું.”

પાછી એક ભયાનક ચીચીયારી ગેરજેનસની ટુંકને ટપી ગઈ.

એકે એક આદમી ઉપર ચઢતી રોમન માલિકોની હરોળોનાં મોજાં પર છલંગ મારવા અધિરો બની રહ્યો.

માલિકોનાં ઘોડાપૂર ઉમટતાં દેખાયાં.

“હું સેનાપતિ નથી.” જુડીથનો છેલ્લો અવાજ ગરબ્યો. આપણી કતારના આપણે સૈનિકો છીએ ને આપણી કતાર કોઈ મિટાવી શકવાનું નથી.” બોલતા જુડીથે પોતાના ઘોડાના પેટમાં તરવાર ધોંચી દીધી.

“હવે હું એટલો હલકો બનીશ કે મારે ઘોડો નહિ જોઈએ. બધા ઘોડાઓને મેં દક્ષિણ તરફ જોડ્યા છે. હું ઉત્તરના હક્કામાં આપણી હરોળમાં સમી જઈ છું.....મને જોવાને કાંઈ પાછા વળીને જોશો નહિં.....તૂટી પડો.” બોલતા જુડીથે દોટ દીધી. એની પાછળ એના સાથીદારોની કતાર હવામાં ઉડી રહી.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

ચિતાની ચીનગારીઓ.

બંને તરફથી ઘેરાયેલો પીસો ઘાયલ થઈને ભાગી ગયો હતો. નાસતી રોમન ટુકડીઓને કલીઓને રેંસી નાખી હતી અને સેંકડોને કેદ પકડ્યા હતા. નાસી ગયેલા રોમનોની આખી છાવણી ગુલામોની આઝાદ ફોજે કબજે કરી હતી.

આજે આખા દિવસનો કાર્યક્રમ આઝાદ ફોજે નક્કી કર્યો હતો. સવારમાં આખી છાવણીની આસપાસ સાફસૂફી થઈ જવાની હતી. દરિયાકિનારાના મેદાનમાં આઝાદ ફોજનો લાલ ઝંડો ફરકવાનો હતો. તેની આસપાસ એક મોટો મંડપ બંધાયેલો ગયો હતો અને મંડપની

અરામર સામે એક મોટી ઉંચી વ્યાસપીકપર જુડીયનું શય ખૂંટું સુવાડવામાં આવ્યું હતું.

આજે જુડીયના અગ્નિદાહનો ઉત્સવ હતો.

આજે રાતના એની ચિતા ચેતવાની હતી.

આજે એની અગ્નિઝાળને સલામી દેતી આઝાદ ફોજ એનું સંગ્રામગીત ગાવાની હતી.

જ્યાં પીસેનો તંજૂ હતો ત્યાં સ્પારટેક્સ રહેતો હતો. એના તંજૂની બહાર એક મોટું મુલાકાતખાનું હતું; જ્યાં આઝાદ ફોજના બધા મુખીઓ, નાયકો અને સરદારોની સભા મળવાની હતી, અને ત્યાં ધીમેધીમે એક પછી એક ભેગા થતા હતા.

સ્પારટેક્સ હજુ એના તંજૂમાં જ હતો. એનાપર વિજયનો મદ નહોતો, એનાપર ઉત્સવનો ઉન્માદ પણ નહોતો આવ્યો. એને ગુસ્સાનો, દુઃખનો નસો ચઢ્યો હતો. એની લાલ આંખો આજે જેવી વિકરાળ હતી તેવી ક્યારેય નહોતી, એના પગ આજે જે જોશમાં જમીન કચડતા આંટા મારતા હતા તેવા કોઈવાર ઉપડ્યા નહોતા.

એ તંજૂમાં ફરતો હતો. થોડી થોડીવારે ગરમ લાંખો શ્વાસ મૂકતો હતો. તપી ગએલા કપાળપર જોરથી હાથ વસતો હતો. અંતે હાથે મોંદું મસળતો હતો.

રાત્રે એ બકતર પહેરીને જ સૂતો હતો. રણમાંથી બોહીવાળું થએલું અને ચીરાએલું બકતર એને વધારે ભયાનક દેખાતું હતું. એનું માથું ઉઘાડું હતું.

એની ખોપરીમાં ધીંગામસ્તી જામી હતી. એને એલપીનીસ યાદ આવી હતી, એની નજર સામે વધસ્થંભપરથી ઉતારી આણેલો જુડીયનો ખોલેલા પેટવાળો, વિંધાયેલી પીટવાળો, લટકતી ચામડીવાળો દેહ ખૂમરાણ કરતો હતો.

મુલાકાતવાળા ખંડમાં છેલ્લો કલીઓન આવી ગયો. અને, એના

તંબૂના કંમાડ આગળ એકે આવી યાદ આપી: “રૂટેગોસ! અધા આવી ગયા છે.”

“હું આવ્યો.” બોલતાં એણે આંખોને શાંત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને પહેરેલે અક્તરે ઉતાવળો બહાર નીકળ્યો. એના માનમાં બાર બુશીના એક સાથે બોલી ઉઠ્યાં.

સ્પારટેક્સ પહેલીવાર ખીજવાયલો દેખાયો. એની આંખા પાછી તગતગી ઉડી હતી. એ બેડો. દરવાજાપર અંગરક્ષકોની ટુકડી અમલદારો સાથે અક્કડ ઉભી હતી.

“કેટલા કેદીઓ છે?”

“અગીઆરસો; એકસો સ્ત્રીઓ, એક હજાર પુરૂષો.”

“આપણે ઉડીએ પછી જે સ્ત્રીઓને પરણી જવું હોય તે આપણી સેનામાંથી પસંદ કરી લે. અપોરનો વખત એમની પસંદગી માટે એમને અધીને છુટ્ટી મૂકજો. ને પુરૂષોમાં જે અમલદારો હોય તેમને જુડીથની ચિતાપર વધસ્થંભ ઉભા કરી આંધી દો. ખીજાઓને આપણાં નગરોપર ને ચોકીઓપર છૂટકછૂટક મજુરી કરવા મોકલી આપો. કહેજો કે આપણી લડાઈ પત્યા પછી એ સૌને છોડવામાં આવશે.”

સ્પારટેક્સનો અવાજ આજે ધીર-ગંભીર ગરજતો સૌને ભય પમાડતો હતો.

“અને કેસટસ!” સ્પારટેક્સનું હાસ્ય ખખડી ઉઠ્યું. “માલિકોના જે ગામ આગળ જુડીથને વધસ્થંભપર તેં લટકાવ્યો હતો, તે આખા ગામને તેં સળગાવી મૂક્યું તે વાત ખરી?”

“હા, એકલા જમીનદારને એની ડહેલીમાં એના આખા કુટુંબ સાથે ફૂંકી મૂક્યો છે ને પછી આખા ગામને. પણ ગામનાં ખીજાં અધાં લોકોને નાસી જવા દીધાં હતાં.”

“અને પેલી સ્ત્રીને હાજર કરો.”

મુલાકાતના મંડપની બહાર તૈયાર ઉભી રાખેલી એક સ્ત્રી સાથે ગરશામ વચમાં ચાલ્યો આવ્યો.

“સ્ત્રી, તું કોણ છે ?”

“રોમન જનસુસ. મને મળી ત્યારે આપણા પક્ષની વાતો કરતી હતી. પીસોને ઘેરીને હું પડ્યો ત્યારે એ ભાગી ગઈ, ને પીસોને મળી.” ક્લીઓન ઉભો થઈ ગયો.

અધા એક પળવાર સભા વચમાં ઉભેલા પડછંદ સ્ત્રી શરીરનાં અંગેઅંગને જોઈ રહ્યા. ખભાપરથી ઉંચી ઉગેલી એની મગફળી ડોક ઢાલીચાલી નહિ. સૌને સંભળાય તેવું એનું હાસ્ય આખા મંડપમાં પથરાઈ ગયું.

“સ્ત્રી, તારી હિમ્મત માટે તને શાગ્રાશી છે. તને રોમન અમલદારોની હરોળમાં, જુડીથની ચિતાપર જીવતાં સળગી જવા માટે એક વધસ્થંભનું માન આપવામાં આવશે.” સ્પારટેક્સ કરડાકીમાં હસ્યો.

“ના, કારણ કે હું જનસુસ નથી. ક્લીઓનની વાત સાચી નથી.” સ્ત્રી બોલી.

“તું અમારી છાવણીમાંથી ભાગી નહોતી ગઈ?”

“કારણ કે ક્લીઓન મને ખીજી રીતે જવાની છૂટ ન આપત.”

“અને જ્યાં તે પીસોને અમારા આગમનની ખબર.....” સ્પારટેક્સ બોલ્યો.

“ના, ક્લીઓનના ખબર પીસોને પહોંચ્યા હતા, ને તમારા ખબર મેં આપ્યા કે.....”

“શા ?”

“કે સ્પારટેક્સ ગેરજેનસ તરફ નોલા સામે ગયો છે..... એટલે પીસોએ પાંચ હજાર ત્યાં રવાના કર્યા.”

“એટલે જુડીથ ઘેરાઈ ગયો.” સ્પારટેક્સે ખૂસ પાડી.

“અને ઘેરાઈ ગયો, પણ સ્પારટેક્સે પીસોપર હુલો કર્યો ત્યારે

એના પાંચ હજાર હતા નહિ... જુડીથ બેઠે ગયો, સ્પારટેક્સ જીવ્યો છે, જીવતો છે... મારે એને જીવતો જોવો હતો... મને એની મમતા હતી... મેં એને જોયો છે... હવે મને રોમન અમલદાર ગણીને જુડીથની ચિંતાપર જીવતી જલાવી દો... કારણકે જુડીથ સામેનો અધો અપરાધ મારો છે.”

“એને જીવવા દો.” ક્લીઓન ઉભો થઈ ગયો.

“ગરશોમ એને લઈ જા.” સ્પારટેક્સે હુકમ કર્યો.

ગરશોમ પાછળ ચાલતા મગર સ્ત્રીશરીર પાછળ અધી આંખો ટીંગાઈ રહી.

એમ આખા દિવસના દારણ કોલાહલ પછી છાવણીમાં રાત પડી. અનેક મશાલોના અજવાળામાં આખી આઝાદ ફોજ મોટા મંડપમાં અર્ધગોળાકાર ગોઠવાઈ ગઈ. સૌની વચમાં મોટો ઝંડો વણો ઉંચો ફફડતો હતો.

પછી જુડીથની ખૂબ ઉંચી ચિંતાપર ઉભા થએલા વધસ્થંભો પર રોમન અમલદારોના દેહ અંધારી ગયા.

અને એક મોટી ત્રાડે આઝાદ ફોજની વચમાં ચાલ્યા આવતા સ્પારટેક્સને વધાવી લીધો. અનેક યુદ્ધીના ફૂંકાયાં.

અને અનેક ઢાલ એક સામટાં ધબકણી ઉઠ્યાં. આઝાદ ફોજ જગાપર ઉભી થઈ.

સંત્રામગીતનો ગગનભેદી નાદ દરિયા ને ટુંગરાઓપર ગરજ રહ્યો.

અને ચિંતા ચેતી.

ચિંતાની ચારેકાર મોડીરાત સુધી ગુલામ નરનારીઓનાં છૂટક ટોળાં નાચ્યા કર્યાં.

એકલો ગરશોમ એના ભાઈને મળેલા ભાગથી સંતોષાતો એના ભગવાન જેહોવાહને સંભારતો, એક અંધારા ખૂણામાં એકલો આંખો લૂંછતો હતો.

ખીજ દિવસની વહેલી સવારે જ્યારે આગલી રાતના ઉત્સવના નાચ, ગાન અને તાનનાં થાકેલાં ઉત્સવીયાં ઉંઘતાં હતાં ત્યારે પેલી રોમન સ્ત્રી એના તંબૂમાંથી બહાર નીકળીને એના ઝોકતા ચોકીદારની નજર ચૂકવીને દરિયા કિનારાના મેદાનપર જઈને એક રાખના ઢગલા પાસે બેઠી હતી.

એની પાછળ છાવણીમાં લટાર મારતો ફરવા નીકળેલો એક આદમી ધીમે ધીમે ચાલ્યો આવતો હતો તેનું એને જાન નહોતું.

“કોણ?” એણે ઢગલાપર ધ્યાન ધરીને બેઠેલી સ્ત્રીને સવાલ કર્યો.

“લેવીનીયા.” સ્ત્રી ઉભી થઈ અને વિચિત્ર રીતે નીચી નમીને હસતી, રાખની ચપટી ભરીને હાથ લંબાવી બોલી: “લો આઝાદ-ફ્રાન્સના સેનાની વહેલી સવારની ભેટ.”

સ્પારટેક્સ વિચિત્ર સ્ત્રી તરફ જોઈ રહ્યો.

“આ ચિતાની ચીનગારીમાં સાચો પ્રેમ હો છે.....મારો ફેરો સાર્થક થયો. મેં રોમના શ્રીમંત માલિકો ને દરબારીઓને મારો પ્રેમ વેચ્યો હતો.....ને પ્રેમ શોધ્યો હતો,.....આજે રાખમાં.....” લેવીનીયાની આંખમાંથી આંસુ ટપકતાં હતાં.

“તમે ત્યાં શું હતાં?” સ્પારટેક્સે પાસે આવી પૂછ્યું.

“માલિકોની નાચિકા.”

પ્રકરણ ૨૨ મું.

શિયાળો ગયો અને વસંત આવી.

હવે બીજો શિયાળો શરૂ થઈ ગયો હતો. રોમન સલ્તનત એના પાયામાંથી હાલી ઉઠી હતી અને આઝાદ ફ્રેન્ચની ગણતંત્રીના આંક કાઢવા રોમના સેનાપતિઓ અને રાજકારણીઓ બેઠા હતા.

પીસોના પતન પછી સ્પાર્ટેકસના હાથમાં દક્ષિણનો અધો મુઠક આવી પડ્યો હતો. અને ઉપરાંત ઉત્તર તરફના બે ધોરી માર્ગ પર પણ એની આણ બેઠી હતી.

આઝાદફ્રેન્ચ પણ હવે વ્યવસ્થિત ફ્રેન્ચ બની ગઈ હતી. શરૂઆતની જેમ હવે તાપણીઓ તાપતાં ને માલિકો સામે લડતાં ગુલામોનાં

ટોળાંને બદલે માલિકોની દુકડીઓ જેવી જ દુકડીઓવાળી આઝાદ-ફ્રાન્સની લીજીઅનો હતી. ફ્રાન્સમાં નાયકો, મુખીઓ, સરદારો હતા. દરેક લીજીઅન ચાર હજાર સૈનિકોની બનેલી હતી. દરેક લીજીઅનનાં નામ, પોશાક, વાવટા, હથિયારોના બંડાર વિગેરે બધું વ્યવસ્થિત બનતું હતું.

દક્ષિણનાં જીતાયલાં મથકોપર ફ્રાન્સ વહેંચાઈ હતી. મુખ્ય ચાર છાવણીઓ બંધાઈ હતી. આઝાદ ગુલામ નરનારીઓએ કલોલ કરતાં ઘર માંડ્યાં હતાં.

આ શિયાળામાં માલિકોનો હક્કો ન આવે તો લડવાનું બંધ છે એમ સ્પારટેક્સે જાહેર કર્યું હતું તથા દરેક મથકપર એકેએક સૈનિકને ફેદીઓને તથા બીજી વસ્તીને રસ્તાઓ બાંધવા, ચોકીઓ બાંધવા, કિલ્લેબંધીઓ ઉભી કરવા અને હથિયાર તથા ખોરાકનો મોટો જથ્થો જમા કરવા રોકી દીધો હતો.

હીકેટા નવા નકશા ને નવાં યંત્રો તૈયાર કરવામાં પડ્યો હતો. સ્પારટેક્સ એની રક્ષક દુકડી સાથે દરેક છાવણી અને ચોકીની મુલાકાત લેતો ફરતો હતો. એકેએક ગુલામ સૈનિકને માલિકોનો સામનો કરવા કસરત કરીને, કુસ્તી કરીને, હથિયારોની નવી આવડત જાણીને તૈયાર થવાનું હતું.

એવી તડામાર તૈયારીઓ ચાલુ થઈ ગઈ હતી. દક્ષિણ ઇટાલીનું એકેએક માનવી પોતાને માલિક અને માલિકનો જીતનાર માનવું ને આનંદ પામતું હતું. એકેએક વતની તૈયારીની રચનામાં મચી પડ્યું હતું.

કોઈ રસ્તા બાંધતાં હતાં, કોઈ કુસ્તી કરતાં, કોઈ હથિયાર ધડતાં, કોઈ તરવાર શીખતાં હતાં. આઝાદ જીવન થાકને, જૂખને, મૂસ્કેલીને મહાત કરી જીવનની જમાવટમાં ખૂંટી પડ્યું હતું.

અખાડાની, કામદારોની, કારીગરોની મુલાકાત લેતો સ્પારટેક્સ

અખંડ કરતો રહેતો. જ્યાં એનો મુકામ થતો ત્યાં આનંદ ને ઉત્સાહ ઉભરાઇ જતાં હતાં. એની સાથે હંમેશાં ફરતી રહેતી લેવીનીયા સૌ સાથે ટેવાઈ ગઇ હતી અને યંત્રો જણુ ગુલામોની હરોળોમાં, અખા-ડામાં, કારખાનામાં ને મજુરીમાં ઉતરી પડતાં હતાં.

એપુલીયાનો આખો માર્ગ જીવતો થઇ ગયો હતો. પાપા પર્વ-તની કુંગરમાળપર દિવાળી સળગી ઉડી હતી.

અંદર અંદરના ક્લહ ઓછા થઈ ગયા હતા. મેળાઓ અને બજારો ખુલતાં હતાં. ઉત્તરમાંથી આવતા વેપારીઓ પણ જાંટાતા નહોતા. ગ્રીસમાંથી નવા માલ ખરીદાયા હતા.

ભટ્ટીઓ સળગી ઉડી હતી. ધમણો ફૂંકાતી હતી. ઘણુ અટકાયા વિના ઉત્થકાતા હતા. હથિયારોના ઢગ ખડકાતા હતા. યક્તરોના ગંજ જામતા હતા.

ભંડારખાતું યાદીઓ કરતું હતું. નવી ચોકીઓ જામતી હતી, જાસુસ ખાતું વ્યવસ્થિત સ્થપાતું હતું.

એમ શિયાળો વેગવાન બનીને આગળ ધપતો હતો અને ટુંકો બનતો હતો.

પછી સૌને ખબર હતી કે ઉત્તર તરફથી માલિકોની સેનાઓ ઉતરી પડવાની હતી. ઉત્તર જીતવા આઝાદ ફ્રેન્ચની લીજીઅનો ઉપડ-વાની હતી. સ્પારટેક્સ એના ઘોળા ઘોડાપર બેસી એની લાંબી તર-વાર ને ફરસી સમાલતો સૌને ફૂચ કરાવવાનો હતો,

અને ઉત્તર જીતાયા પછી આખા ઇટાલીપર સમાન માનવતાનો ઝંડો ફરકાવવાનો હતો.

(૨)

પાછી વસંત આવી હતી. શિયાળો ખતમ થયો હતો.

ઇટાલીની ધરતીપર આ વસંત નાચતી નહોતી, ફૂચકદમ કરતી હતી. ગાતી નહોતી, રણુહાકનાં બુશીના બોલાવતી હતી. વસંતની છોળો સિંદુરની નહોતી, લોહીની ઉછળવાની હતી.

એવી વસંત ખેલવા માલિકોએ હથિયાર ઉગામ્યું હતું, કારણકે

તેમની માલિકીને તેમનાં ગુલામોએ પડકારી હતી.

રોમમાં ખેડેલી ઇટાલીયન સરકારની ગાદીપર ક્વીનટસ અને એરીયસ ચૂંટાયા હતા. તેમણે પરદેશ જતવા મોકલેલી ફેટલીક રોમન કતારો પાછી બોલાવી હતી. ઇબેરીયાથી પોમ્પીયસને દોડતે ઘોડે આવી પહોંચવા દરમાન મોકલ્યું હતું.

ગુલામોએય ગળ્ય મર્યો હતો ને! માલિક જેવાં માલિક સામે માથાં ઉંચક્યાં હતાં, કુહાડી સામે કુહાડી ઉગામી હતી, તરવાર સામે તરવાર ધરી હતી, અને તિર સામે તિર તાક્યું હતું. જીવવાને જીવવા દેવાની સમાનતા માગી હતી.

આ વખતની સીનેટ એકજ દરાવ કરવા બેઠી હતી અને ગુલામોને સખત હાથે ખતમ કરી દેવાના એકજ દરાવને સર્વાનુમત આપીને ઉભી થઈ હતી. અને ગુલામને રોળી નાખ્યા વિના નહિ બેસવાના નિરધાર વાળી હતી, એટલે તેમને શિયાળો ધણો લાંબો લાગ્યો હતો, ગુલામોની તડામાર તૈયારીઓને ધણો નાનો લાગ્યો હતો. એમ પાછી વસંત આવી પહોંચી હતી.

ઇટાલીનાં દેવીદેવીઓ અપમાન પામ્યાં હતાં, એમ માલિકોના ધાર્મિકો કહેતા હતા. ઇટાલીની નીતિ બ્રષ્ટ થઈ હતી એમ નીતિ-માનો પૂકારતા હતા. ઇટાલીના રોમન સામ્રાજ્યે રચેલી સંસ્કૃતિ શરમાઈ ગઈ હતી એમ સૌકોઈ કહેતાં હતાં અને એ બધાના રક્ષણ માટે ગુલામોના બળવાને કચડી નાખવા રોમન છોકરાઓને નામ નોંધાવવા અવાજ-આગ્રહ કરતા હતા.

કૃત્યકદમ બંને બાજુ ઝડપી બનતી જતી હતી. ધણધણતાં ઢોલ ને ઘુશીનાના અવાજ વધારે ઘેરા બનતા પાસે આવતા હતા. એકબીજાના જલસુસો ફરતા થઈ ગયા હતા.

આવતી કાલેજ પાછાં યુદ્ધ મંડારો એમ સૌને ખબર હતી. સ્પાર્ટેકસની આઝાદફોજ એ આવતી કાલની ઉપા' ઉગતાં કૃત્ય કરવા ઘોડાપલાણતી ને કમ્બર કસતી ઉજાગરા કરતી સજતી હતી.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

રોમન વિદાય.

અમધ્વીયાથી કેશીયસ આવ્યો હતો અને ત્યારે એણે જાણ્યું હતું કે એની લુડાની જગીર જન્મ થઈ હતી. એના અનાજના કોઠાર ઘૂંટાયા હતા, એના દારૂની પીપો પીવાઈ ગઈ હતી, અને એના ગુલામો મૂકત થઈને લુડાની આઝાદ દુકડી બન્યા હતા ત્યારે એના રોમેરોમ એને આગ લાગી ઉડી હતી, અને એની જગીર-પરની ગુલામ સ્ત્રીઓમાંથી એને દરવર્ષે નવી નવી બુવાન છોકરીઓ સેજસેવિકાઓ તરીકે મળતી તે આ વર્ષે અંધ થઈ ગઈ હતી એવું એને જ્ઞાન થયું ત્યારે એની આગનો તોર ઓર વધી ગયો હતો.

અમધ્રીયાની આસપાસ ગુલામ પ્રજનન કેન્દ્રો હતાં. સેંકડો ગુલામ સ્ત્રીઓની ત્યાં સુવાવડ થતી હતી. એમ બધાં ક્રેસીયસની દેખરેખ નીચે હતાં તે આજે આઝાદ ફોજે ઝડપી લીધાં હતાં અને ત્યાંનાં સ્ત્રી-પુરૂષોને સૈનિકો અને સંસારી બનાવાયાં હતાં એ વાત એને યાદ આવતી ત્યારે મોટા અલમસ્ત ગુલામોની ત્યાંની પેદાશ સરી જતી જાણતી એની મગજની દિવાલો ખખડી ઉઠતી હતી.

એ પેદાશની વિવિધતા વડે એણે સીશિલી અને રોમના માલિકોના સ્નાનાગાર માટે ખાસ જન્માવેલાં અને જાતિય અંગોને પક્ષાઘાત કરી તૈયાર કરેલા ગુલામો, સેજસેવા માટે ખાસ ઉછેરેલી જુવાન છોકરીઓ, અનેક બચ્ચાંઓ જન્માવી શકે તેવી ગુલામમાતાઓ વગેરે માનવ-માલગી નીપજાવેલી લક્ષ્મી ભેલાઈ મઈ છે એમ જાણ્યા પછી એને લાગેલું શણ ગુલામોને કચડી નાખવા એણે રોમન લીજ-અનની સરદારી લીધી ત્યાં સુધી શમ્યું નહોતું.

ઉત્તર આફ્રિકામાં ગવર્નરની પદવી પછી રોમન સરકારનો એ પદવીધર મોટો જગીરદાર બનીને લુડામાં આરામથી રહેતો હતો ત્યાં આ તોફાન એના પર ઉતરી પડ્યું હતું અને એને રોમ પહોંચવું પડ્યું હતું.

એતો એક હતા પણ એવાતો અનેકને જાગીરો છોડી, રોમ તરફ અને બીજાં શહેરો તરફ રાતોરાત ભાગી જવું પડ્યું હતું. એ બધાં સુધરેલાં હતાં, ચિનચી હતાં, પોતાનાં બાળકોને લાડ લડાવતાં હતાં, સ્ત્રીઓને શણગારતા હતા, કાયદામાં માનવાવાળા હતા, દેવદેવીઓનાં લાડીલાં હતાં, ભગવાનને ભજવાવાળાં હતાં, આનંદમાં રાચનારાં હતાં અને દુઃખથી દાઝનારાં હતાં.....

પણ શું કરે એ સૌ પર આજે આફત ઉતરી આવી હતી.

અને આફતમાંથી ઉગરી જવા નવી સરકારે તરછોડેલા મેન-લીયસને પણ પાછા સીનેટમાં લીધો હતો. મેનલીયસને ફુનિયાની કશી

પરવા નહોતી પણ કોમના રક્ષણ માટે એ આવીને બેઠો હતો અને અચાનકી ચોળનાઓ વિચારતો હતો.

લશ્કરોની દોડધામ થતી હતી, સીનેટની બેઠકોપર બેઠકો બેસતી હતી. રાજકારણીઓ ને સરદારોનો ચિંતાનો એકજ વિષય, પેલો ટ્રેસીયન સ્પાર્ટેક્સ હતો—ગુલામોના અળવાનો સરદાર.

દારૂના ઘૂંટડા જેમ તેમ ગળે ઉતારતા, અહારના ધૂમ્મસને વરસાદની છાંટપર તાકી રહેતા, શ્રીમંત રોમન સરકારના મુરલીધરો, કોઈ ગુજરેલો કે કોઈ ગુજરવાનો ગુલામોનો ત્રાસ સંભારી નિઃસાસા નાખતા મૂછો કરડતા બીજી, ચોથી અને નવમી લીજીઅનોને ધસ્યા આવતા સ્પાર્ટેક્સ સામે રવાના કરવાનો વ્યૂહ વિચારતા હતા. દરેક લીજીઅન છ હજારની હતી અને ઉપરાંત બીજા છ હજારની અનિયમિત દુકડીઓ પણ હતી.

મેનલીઅસે મહાસેનાની થવાનું માથે લીધું હતું. કેસીયસ પણ સાથે હતો. માલિકોના મ્યુટીના નગરથી દૂર લાફાટા ઘાટની આ આગુ સુધી એણે ધસી જવાનું હતું અને ત્યાં ગુલામોની મહાસેનાને રોકવાની હતી.

અને પછી ઘાટની બંને આગુએ બીજી અગ્રે લીજીઅનો દરેક પાંચ પાંચ હજારની લઇને ગીલીયસ અને એરીયસ પોતે પહોંચી જવાના હતા.

પછી ગુલામોની ચાલીસ હજારની ફોજને જેમાં પીઠપર આળકો આંધેલી સ્ત્રીઓ પણ ગણતરીમાં હતી. બકતર અને હથિયારોની તૂટવાળી હતી, તેમને ચારે આગુથી ઘેરી લઈ ત્યાં ને ત્યાં તેનો ઘાટ થડી નાખવો એવી રોમન સરકારની નેમ હતી.

રોમન લશ્કરો મ્યુટીનાથી આગળ વધ્યાં અને રોમન દેશસેવિકાઓએ મ્યુટીનામાં તેમને શુભ શુકન જોઈ વહાલી વિદાય આપી.

સૌને લાગ્યું કે રોમના માલિકોનાં દેવદેવીઓ આ વખતે વિજય અપાવશે જ.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

ધૂમ્રમસના આકારો.

વસંત આવી હતી, ને ચાલીસ હજારની આઝાદ ફોજ ઉત્તરના મહામથક મ્યુટ્રીનાપર લાંબી કૂચ કરવા નીકળી ચૂકી હતી. આઝાદ ફોજની આઠ લીજીઅનો-ચારસો ટુકડીઓ વરસતા વરસાદમાં ઉભાં ખેતરોમાં થઈ કાચાં અનાજ ચાવતી, જંમલોના વરસાદ ઝીલતી, ડુંગરાઓ ચઢતી ઉતરતી, નદી નાળાં પાર કરતી કૂચ કરતી હતી.

રસ્તામાં આરામ કરવા પડતી ત્યારે આસપાસની જમ થએલી જંગીરોના ઉભા પાક ખેડૂતોને સોંપતી હતી, જમીનદારોની ડહેલીઓ

પર ચોકી ગોઠવતી હતી, અને જમીનદારોને ઝખ્ખે કરતી રણહાક વગાડતી આગળ વધતી હતી.

ઉત્તર તરફની એ પહેલી કૂચ હતી. આખું ઉત્તર આગળ વધતા લાલ ઝંડા નીચે કંપી ઉઠ્યું હતું. ગામના ગામ ખાલી થતાં હતાં. માલિકો ભેવાય તે લઇને નાસતાં હતાં.

કલીઓનની એભેલા ટપકતા વરસાદથી ટપકતી હતી. એ આખો ભીંભઈ ગયો હતો. એની સાથે પોરા સ્વારી કરતી હતી. એ બંનેની પાછળ ગરશોમ એની નવી સ્ત્રી મેલા સાથે કૂચ કરતો હતો. કલીઓન મેલાના પેટમાંના બાળકની મજાક કરતો, કપાળપરથી ને આંખોપરથી પાણીનાં ટીપાં લૂંછતો હતો.

“મેલા, તારો ખૂટ જડ્યો કે.....?” પોરાએ મેલાને પૂછ્યું.

“ના.” મેલા ટાઢથી ધ્રુજી ગઈ હતી.

“ગજબ થયો ને !” કલીઓન ગરશોમ તરફ જોઈને હસ્યો.

“રેટેંગોસના મહારક્ષકની મેલાનો કોઈ ખૂટ કાઢી ગયું, એ સ્વારી કરતી ઝોકાં ખાતી હતી ત્યારે.”

“કાઢી કાણ જાય નાસ્તિક,...ન ધણિયાતા નાસ્તિક...માથેથી માલિકને મારી નાખ્યા પછી તે ઉપરવાળા ધણિને પણ જ્ઞાત મારી...” ગરશોમે બરાડો પાડ્યો.

“લે ધીરો પડ...પણ તને ખબર મળ્યા છે ?” કલીઓને ગંભીર મોંદું કરી દીધું.

“શું શું ?” ગરશોમે ઘોડો ફૂંદાવ્યો.

“ઉપરવાળા ધણિ જેહોવાહના ગુલામોએ બળવો કર્યો છે ને ઉપરવાળો એક પગે ઉઘાડપગો થઈ ગયો છે તે...પેલો કડાકો થયો ને તેને પકડીને ઉપરવાળો ઉતર્યો ને તારી મેલાનો જોડો.....”

“ચૂપ...મેલા આ નાસ્તિકને સાંભળવો નહિં હોંકે...”

“મેલા, નોં સાંભળે !” પોરાએ ઘોડાને વચમાં નાખ્યો, “મેલા,

કેમ નોં સાંભળે ! આજ તો એ ઉપરવાળો અમારા ગરશોમની ધરવાળીનો ખૂટ કાઢી ગયો પણ કોઈ રાતના એના પેટમાંથી અમારા ગરશોમનો વંશ રાખનાર.....”

અને રોકાઈ જવાનાં બુશીના બરાડ્યાં. સૌ વાત અટકાવી ખચકીને ઉભાં. એકલા કલીઓનનું હસવું ખખડી ઉઠ્યું હતું.

આઝાદ ફ્રેંચ વિરામના તંબૂ ઠોકતી હતી. મશાલો ને તાપણીઓ સળગતી હતી. ઉત્તર તરફની ક્ષિતિજને ભરી દેતા નાના મોટા પર્વતો આ આઝાદ ફ્રેંચને ઉમાડીયાં સળગાવતી પહેલીવાર જોતા હતા. એ પર્વતોની ખીણમાંથી લાકાટા ઘાટ શરૂ થતો હતો અને ધીમે ધીમે દૂરદૂરના કુંગરોપર ચઢતો ઉત્તરનાં નગરો તરફ ઉતરી પડતો હતો.

એ ઘાટ એકેએક ગુલામોનો જાણીતો હતો. એ ઘાટપર એમની હાય વરસતી હતી. એ ઘાટપરથી એમનાં ટોળેટોળાં માલિકોની ચાખૂકો નીચે પસાર થતાં હતાં. એ ઘાટપર એમનાં અનેક રાતાં ટીપાં ટપક્યાં હતાં. એમનાં શરીરો તમ્ભર ખાઈને પડ્યાં હતાં. એ ઘાટપર એમની અનેક યાદો થીજી જઈને પડી હતી.

આજે એજ ઘાટપર એમની વિજયકૃચ્ર ઉતરવાની હતી અને એમની અનેક યાદો જગી ઉઠવાની હતી.

મધરાતે ટપકતો વરસાદ બંધ થઈ ગયો હતો ત્યારે સ્પારટેક્સ એની સાથે સુતેલી લેવીનીયા ન જાગે તેમ ધીમેથી ઉઠ્યો. તંબૂ બહાર પલાણેલા તૈયાર ઘોડાપર સ્વાર થયો અને કલીઓનના તંબૂ પર આવી બહારથી ખૂમ પાડી:

“કલીઓન ઉઠ.”

ભરઉંઘમાંથી આંખો ચોળતો કલીઓન ઉઠીને બહાર આવ્યો.

“ભારી સાથે ચાલ. આપણે થોડેક જઈ આવીએ.” કલીઓને ચૂપચાપ ઘોડો છોડ્યો.

અંતે જણુ છાંસણીની બહાર નીકળી ગયા ત્યાંસુધી કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ.

બહારનો પહેલો ચોકીદાર એક ખડકની અખોલમાં આડો રહ્યો ઉંઘતો હતો.

“કાણુ છે?” કલીઓને ખૂમ પાડી.

“હું, એમીલ.” એમીલ ચમકીને ઉભો થઈ ગયો અને ઉતાવળો સંકેત શબ્દ બોલી પડ્યો.

“આવી ચોકી રાખ્યું તો આપણે પાછા ફરતા ચોકીદારો રાખવાજ નહિ પડે.” બોલતો કલીઓન આગળ થયો. સ્પારટેક્સે કંઈ બોલ્યા વિના ઘોડો દોડાવ્યો.

એમીલ મધરાતે આગળ વધતા બે સેનાનીને જોઈ રહ્યો. અંતે ધૂમ્મસમાં તરતજ ઠંકાઈ ગયાં, અને લાફાટા ઘાટપર આગળ વધવા લાગ્યા. તેમની અંતે આંતુએ કાળા પથ્થરની દિવાલો અંતે આંતુના કુંગરામાં ઉંચી વધતી પાણી ટપકી રહી.

“આપણે ક્યાં જઈએ છીએ?” કલીઓન બોલ્યો.

“આજ વહેલી રાતનું ધૂમ્મસ કેટલું ગાદું વરસે છે! મને ઉંઘ ન આવી એટલે હું ઉઠ્યો ને લાગ્યું ધૂમ્મસની પેલીપાર જાતે જઈને જોઈ આવું. આ ઘાટપર ચાલીસ હજારને એ ધૂમ્મસમાં ધકેલીએ પછી ક્યાં સુધી નીકળવાનો આરો નથી.” સ્પારટેક્સ ચિંતાથી બોલતો હતો.

“તેથી ધૂમ્મસની પેલીપાર...દેખવીતી સ્ટ્રેટેગીસ!” કલીઓન હસ્યો. “કુનિયા આખી ધૂમ્મસ છે એનો પેલો છેડો કદિ હાથ આવ્યો છે?”

“રાતનો ક્યો પહોર ચાલતો હશે?” સ્પારટેક્સે પાછો બીજો સવાલ પૂછ્યો.

“ત્રીજો, ધૂમ્મસ એટલેજ ગાદું છે. સવાર પહેલાં વિખરાઈ જશે.”

“મને એક સ્વપ્ન આવ્યું.” સ્પારટેક્સ બોલ્યો.

“કેવુંક ?” કલીઓન સાંભળી રહ્યો.

“ક જાણે હું ઉડતો હતો. લાકાટાનો ઘાટ મારી નીચેથી પસાર થતો હતો... દૂરદૂર થઈને દૂર ઉત્તરનાં મેદાનોપર, સેંકડો, હજારો... લાખો ચિતાઓ સળગતી હતી, આપણે જુડીથ માટે ચેતાવી હતી તેવી, અને તેમાં આપણે... મારે તેમાંની એકમાં ઉતરવાનું હતું.”

“પછી ?” કલીઓન સાંભળી રહ્યો.

“હું એક મોટી ડુંગરની ટોચપર ઉતર્યો ને મેં કોઈ આકાર મારી આગળ દીડો. એ મને ઈસારો કરતો હતો ને હું એની પાછળ ચાલતો હતો... એ દેખાવ મલાભયાનક હતો. ડુંગરની કિનારીપરથી હું એક મોટી કરાડમાં વિષુવિયસના સળગી ગયેલા સેંકડો માછલ ઉંડાણમાં હું ગમડતો હતો અને પેલો આકાર અવાજ બનીને ઢાલ પર કુહાડીની ધાર ધસાય તેવો દાંત ધસતો હસતો હતો, પછી હું જાગી ઉઠ્યો.”

“સ્વપ્ન ભયાનક ખરૂં... પણ આપણે હજુ આગળ જઈએ છીએ !”

સ્પારટેક્સે કલીઓનને સાંભળ્યો નહિં, એના કાન કોઈ બીજા જ અવાજપર મંડાયા હતા.

સ્પારટેક્સ તરતજ ઘોડાપરથી નીચે કૂચો અને જમીન સાથે કાન અડાડી રહ્યો.

“કલીઓન જો તો...” સ્પારટેક્સ ઉભો થતો બોલ્યો.

કલીઓને ધરતીપર અવાજ સુંઘવા કાન માંડ્યા.

“હા.” કલીઓન બોલ્યો. બંને થંભીને કાન દબને ઉભા.

એમના કાનમાં કૂચની કદમનો ધીમે અવાજ ગૂંજી રહ્યો.

“કેમ ?” સ્પારટેક્સે પાછું પૂછ્યું.

“અરાજક છે.” કલીઓને કહ્યું: “મધરાત સુધી આપણા કોઈ સ્કાઉટ સમાચાર લઈને પાછા આવ્યા નથી.

“તો, તું જ, બધી છાવણીને જગાડ. મેદાનમાંથી ઉઠાવીને આપણી હરોળોને આ ડુંગરાઓમાં ગોઠવવા માંડ, તદ્દન ચૂપચાપ. પછી સ્કાઉટો આવ્યા પછી લાફાટામાં ઉતરીને દિવસે આગળ વધશું.”

“ને તું?” કલીઓન અટક્યો.

“હું?” સ્પારટેક્સે પોતાની છન પાછળ બાંધેલી ફરશી છોડતાં ઉતર આવ્યો: “હું આગળ જઈ આવું છું, જાતે જોઈ આવું છું, સુરજ ઉઝા પછી પાછો આવું છું.”

“સાથે કોઈ?”

“કોઈ નહિ.” સ્પારટેક્સે લગામ ખેંચતાં ફરીવાર કહ્યું: “તું જલદી જઈ પહોંચ.”

કલીઓને છાવણી તરફ ઘોડો મારી મૂક્યો અને સ્પારટેક્સે લાફાટાના ઘાટપર ઘોડો દોડાવ્યો. અને ઘણે દૂર ગયા પછી પાછો ઘોડાને અટકાવી સાંભળી રહ્યો. પણ કંઈ સંભળાયું નહિ. એણે નીચે ઉતરી ધરતીપર કાન માંડ્યો તોય કોઈ અવાજ આવતો નહોતો.

“અવાજ સાચે સાચ આવતો હશે કે મેં ને કલીઓને તેને ધારીજ લીધો હશે!” એ વિચારી રહ્યો ને પાછો આગળ વધ્યો. હવે લાફાટાનો ઘાટ એક ઉઝા ને લાંબા પહોળા પથાર પર થઈને પસાર થતો હતો અને પછી પાછો નીચેની તળેટી અને ડુંગરાઓમાં ઉતરતો હતો.

એ પથાર પર આવ્યો ને પાછો અટક્યો. એણે જોરથી હાંફતા ઘોડાનું ગળું યામડ્યું. લગામ ઢીલી કરી અને ઘોડાની પીઠપરથી સામેના ધૂમ્મસના મહાસાગરપર જોઈ રહ્યો. અંધાઈ આંધું હતું અને કોઈકોઈવાર તારા દેખાઈ ઉઠતા હતા. ધૂમ્મસ પણ પાતળું થતું હોય એમ એને લાગ્યું. એ પલકારો માર્યા વિના જોઈ રહ્યો.

“ધૂમ્મસ!” એ બોલ્યો..... “એજ માંડે ભાવિ છે.....દૂર દૂર ઘણે દૂર એ ભાવિમાં મારે.....”

એ ધૂમ્મસમાં, એની ઇચ્છાઓના, લાગણીઓના અનેક આકારો નેહ રહ્યો. એના અંતરે કલ્પેલા ચહેરા એને ધૂમ્મસમાં જણાયા. ધૂમ્મસમાં ઘેરો ચોટકો એને ઉડતો દેખાયો, એને એલપીનીસ યાદ આવી. પોતે ક્ષેત્રીનીયા સાથે રહે છે તેથી એ ખૂશ હતી એમ એને લાગ્યું. પછી એને વીધુવિયસ ને તેની કરાડ યાદ આવી. પોતે તેની કિનારીપર ઉભો છે એવો એક પળવાર ભ્રમ થયો.

એ અજાણતા માનવીઆવેગો એના અનુભવમાંથી ઉઠામી રહ્યો. એ મનમાં યમડયો. “ધરતીને, એની યાથ મારવા મથતા પવનના ગોટાઓ એના પેટપરથી સરતાં ઝરણુનાં ઝૂંડો, એના પર અમી વરસાવતા વરસાદ, એના અંગેઅંગની વિજળી એના અણુ-અણુમાં ફૂટતાં સ્વરૂપો.....ધરતી ખેડતું, વાવતું, લણતું માનવી... ધરતીનું માલિક માનવી.....માલીકીના માલની ગંજીઓપર ભસતું, કરડતું, લોહી ઉછાળતું, હાડની તાણાતાણ કરતું માનવી.....”

ગુલામોની.....આઝાદ સેનાનો મહાસેનાની નિરાંતે અંતરમાં ઉતરીને વહેતો હતો.

“માનવીને એની માલિકી.....ને માલિકીના એના આવેગ... વેગ...એની અનેક ઉત્તેજનાઓ...ઉશ્કેરોટો...મારો ઉશ્કેરાટ એલ-પીનીસ.....” એને પાછી એલપીનીસ સાંભરી.....એનો સ્પર્શ યાદ આવ્યો, “મને જરૂર જણાઈ ત્યારે...જે સ્ત્રી...જેની યાથ... ઉભા,.....મારા જીવનના સંગ, સંસર્ગ.....મેળાપ, વિલાપ..... માઈ બાળક.....” એની આંખ સામે એના જીવન રંગો સળગતી મશાકોની લંગાર જેવા એની આંખ આગળ ઉડતા હતા.

“એ સૌમાં એકજ ધૃષ્ટ.....માનવ માનવનો પ્રેમ....ને એકજ અનિષ્ટ.....માલિકી” એણે નિશ્ચય કર્યો ને એના ધૂમ્મસના આકાર-માંથી ચિતા સળગી ઉઠતી હોય તેમ એને લાગ્યું. એને જીવંત સાંભળ્યો.

“એણે સળગી જઈને, નવી આગ, નવી રોશની, નવો પ્રકાશ... એણે મશાલ બનીને આઝાદ ફેંજીને ઉત્તરના માર્ગે ફૂંચ કરવાનો આવેગ આપ્યો છે.....નવી ઉખા, નવી ગરમી.....” એને જુડીથ જોરથી યાદ આવ્યો, અને સ્વપ્નામાં દેખાયલી અનેક ચિતાઓ એની અંદરની આંખો સામે તરવરી ઉડી.

જાણે એ તે દિવસે, એક રાતે રોમના માર્કિસની કોઠમાંથી એજ ચિતાને નજરમાં રાખીને ઉઠ્યો હતો.....રોજ એક એક મિનિટે અને પછે સળગતી ગુલામ જીવનપર ચેતેલી ચિતાને એણે હરનિશ દેખી હતી.

“.....તોય એવી ચિતાથી મેં ડરીને આપઘાત નહિ કર્યો.... તેમાંના અગ્નિકણતું મેં ટીપે ટીપે સરોવર એકઠું કર્યું. ચિંથરેહાલ ગુલામ દેશમાં.....એક ભાન, એક રાગ, એક તાલ, તેમની ટુકડીઓ કતારો.....” આજે ચાલીસ હજારની ખડકેલી આઝાદ ફેંજ એની આંખ સામે તરવરી ઉડી. એ એનો વર્ગ હતો... એ એની દુનિયા, એમાં...એમનાં, એકેએક ગુલામ નરનારીનાં સુખદુઃખ, યાતનાઓ, વેદનાઓ, લાગણીઓ, ઉર્મિઓ...ઉત્તેજનાઓ...” એ એની જાતને ગુલામ જોઈ રહ્યો. એની આંખ આઝાદ ફેંજની આંખમાં પ્રકાશ બનીને પથરાતી, એના હાથ અનેક ને અનેક આયુધોવાળા વિશાળ બનતા...એ જોઈ રહ્યો. એ...એ ગુલામ વિસ્તાર પામતો હતો, એનું ભાન વિસ્તાર પામતું હતું. એ ધૂમ્મસના સાગરપર અનેક આકારો એની આંખમાંથી નીકળીને નાચતા દેખી રહ્યો. એ બચડો: “એ સ્ત્રીઓ, એ પુરૂષો...એ યુવાન યુવતિઓ...એ બાળક બાળકીઓ... એ ગુલામ દશાથી ઝઘડતાં, અથડાતાં, ફૂટાતાં, અંગછેદ પામતાં... યાતનામાં ખદખદતાં...પછી બળવાના નેજા નીચે બળવાન બનતાં, લથડતાં પડતાં, ધાયલ થઈને ચિત્કાર કરતાં, એક...અનેક...સેંકડો, હજારો રણવગડાનાં રોળાઈ ગએલાં.....” એ એક અતૂટ યાતના

અનુભવી રહ્યો. એના માથામાં ધબકારા થઈ ઉઠ્યા તે એણે સાંભળ્યા એની પાંસળાઓ, એનું હૃદય ધબકી પડ્યું.....પોતે અનેક બનીને અનેકનું બાન ને અનેકની વેદના બનતો હોય એવું એને લાગ્યું.

“માલિકોને તેમનાં ભયાનક ભગવાનો,” એણે કાળ બનીને દાંત કકડાવ્યા. એના ઘોડાના પગ નીચેની જમીન એ...ગુલામના ઘાથી કચ્ચરઘાણ થતી હોય એમ એને ભ્રમ થયો. અધીય કચ્ચાતી માનવતાની ઉમ્મતા એકઠી કરીને એ ધૂમ્મસમાં જોઈ રહ્યો, કોઈ અજ્ઞ આરાધનાનો મંત્ર જપતો હોય તેમ એના હોઠ ફફડી રહ્યા, “..... ગુલામ...ગુલામો...મારા લોહીનાં લોહી...મારા હાડનાં હાડ.....મારા પ્રાણની કુકો...શ્વાસો...નિઃશ્વાસો...જાણું પોતે હજારો શરીરોમાંથી શ્વાસ લઈ રહ્યો હતો. પોતાની જાતને બુદ્ધેશ્વર એ આઝાદ ફોજનો મહાસેનાની, જે કાળ પથ્થરના ઉંચાણપર ઉભો હતો તેમાંથી ઉગી નીકળ્યો હોય તેવો નિશ્ચેષ્ટ થઈ રહ્યો.

આયોલાએ ઘસીઘસીને ચકચકિત કરેલું એનું અક્કર ઉગતા સુરજના ધૂમ્મસનાં પડ બેદીને આવતા આજા પ્રકાશમાં ચમકી ઉઠ્યું હતું. પવનની લહેરીઓમાં એના ઘોળા ઘોડાની કેશવાળી ઉડતી હતી.

એની અનિમિષ આંખે એક પલકારો માર્યો. લાકાટાની ઉંચાઈનાં ઝાડ અને પથ્થરની કિનારીઓ, કોઇ કોઇવાર પાતળા થતા ધૂમ્મસમાંથી તરી આવતી હતી. એણે તે જોઈ અને એને યાદ આવ્યું... “એ ઉંચાઈની પેઢેપાર લાકાટાની પેઢેપાર જંગલો વટાવીને મ્યુટીના...” એની નજર ધૂમ્મસને ચીરીને તાક મારી રહી.

અને એક પવનના ઝપાટામાં ધૂમ્મસ એકદમ પાછું હડી ગયું અને દેખાવ દેખાયો. એની સામે નીચે...થોડેકજ નીચે રોમન લીજ-અનોની સેંકડો ટૂંકડીઓ પથરાતી હતી. “એ દેખાવ માત્ર હતો! એ અધા ધૂમ્મસના આકારો હતા!” એની મોટી આંખો અજ્ઞયળીમાં વધારે મોટી થઈ ગઈ.

અને નીચેથી ઉપરનો દેખાવ દેખાયો. હિંચા ને ઘેરા મેનલીયસે ભમરપર હાથ મૂકી જોયો અને કેશીયસને બોલાવીને બતાવ્યો..... લીજઅનોની અનેક આંખો એ દેખાવપર હરી ગઈ.

ઘોળો ને કદાવર ઘોડો હતો, ચળકતું બકતર હતું. હિંચો ને પડછંદ આકાર સ્વાર થયો હતો, ને સ્થિર, શાંત.....હાલ્યા ચાલ્યા વિના સામેસામે ડર્યા વિના દેખી રહ્યો હતો.

લાકાટાના પથારપર કોઈ દેવ ઉતરી પડ્યો હોય એવો ઉગતા સુરજના સોનેરી રંગમાં એ દીપી રહ્યો. નીચેના આકારો એને દેખી રહ્યા, દેખીને બચડી રહ્યા, બચડતાં કંપી રહ્યા.

એની આંખો સળગતી હતી, એની દાઢી ફરકતી હતી, એનો ચહેરો ફરસીની ધાર બન્યો હતો. એ ડરતો નહોતો, એટલે પગથી માથા સુધીનો ભયાનક બન્યો હતો.

અને પાછા ધૂમ્મસના ગોટા આવ્યા ને જતા રહ્યા ત્યારે પેલો પથાર ખાલી હતો.

મેનલીયસે અને કેશીયસે ખૂમ પાડી, “ચાલ્યો ગયો.....ઘોળા ઘોડાનો પેલો દેખાવ...ગ્રેસીચન પોતે...મલાસેનાની” પણ પાછળથી કેશીયસે બૂલ સુધારી, “ગુલામ.”

ને મેનલીયસ બચડ્યો, “ગુલામોએ ગળબ કરી. લાકાટાના કુંગરા સર કરી દીધા લાગે છે !”

અને નજરમાંથી ન ખસે એવો આ દેખાવ એને યુદ્ધ પહેલાંના પકડાર જેવો અપશુકન લાગ્યો. એને માર્યાની પેલી તારીખ યાદ આવી જ્યારે એ અને બ્રુટસ સભાગૃહમાં પેસતા હતા ત્યારે..... અને પછી જ્યારે એપીયન ઘાટપર એ સ્વારી કરતો હતો ત્યારે....” એ બીજા એ દેખાવો યાદ કરી રહ્યો. એક પળવાર એની હામ તૂટી ગઈ. પેલો દેખાવ એને પડકારતો હતો.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

મ્યુટીના પડયું.

સ્પાર્ટેક્સ પાછો ફર્યો ત્યારે આસપાસના કુંગરોપર અડધા ઉપર લશ્કર ગોઠવાઈ ગયું હતું. અને આલપસની ઉત્તરની કુંગરમાળપર આગળ વધતું હતું.

લાકાટાના પ્રવેશપર આઝાદ ફોજના સરદારો સ્પાર્ટેક્સની જ રાહ જોઈને બેઠા હતા.

સ્પાર્ટેક્સ દોડતે ઘોડે પહોંચ્યો ત્યારે સૌ ખડેપગે મસલત કરવા મંડી પડ્યા હતા.

“આપણા સ્કાઉટ ખબર લાવ્યા છે.” ફક્લીઓન બોલી ઉઠ્યો.

“અને હું મારી આંખે દેખીને આવ્યો છું. આપણા ઘાટની આસપાસની ટોચોપર આપણી હરોળો ગોઠવી દો, મારા થોડેસ્વારોને ઘાટના પેલા છેડાપરની ટોચપર દોડી જવાના ફરમાન છોડો, હું તેમને મોખરે જાઉં છું, પણ.....”

સ્પારટેક્સ સૌ તરફ ચિંતાથી જોઈ રહ્યો. એની આંખમાં ચોક્કસ દુઃખ દેખાયું.

લેવીનીયા સ્પારટેક્સની વધારે પાસે આવી, ગરશામ એના થોડા પર ઉપરતળે થયો. કલીઓન બોલી ઉઠ્યો: “પણ શું?”

“ઘાટમાંથી એમની થોડીક ટુકડીઓ પસાર થઈ જાય તો આપણી હરોળો ઘેરાઈ જાય. આપણે આપણી પાછલી બાજુ ચોક્કસ રાખવી છે ને આગળથી, ઉપરથી લડતા રહેવું છે. એ લોકોનું શિસ્ત મેદાન પર આપણાથી વધી જાય તેવું છે. આપણે મ્યુટીના સુધી આ ટુંગરાની ટોચો પકડીને લીએ.”

“તેથી શું લાફટાને રોકવો પડશે એમ ને?”

“હા, અને તે લોક ઘાટની લગોલગ આવી ગયા છે. ઘાટમાં થોડાઓ કામ નહિં લાગે ને જીવવાની મમતાવાળા પગપાળા કામ નહિં લાગે, મરનારા એકજ હજાર ને તે હજારનો સરદાર...લાફટાને આપણે આપણા દેહની દિવાલથી જડી દેવો પડશે...અગીઆરની દરેક થપ્પી ગોઠવાશે. અગીઆરે અગીઆર નાયક વિના એક પછી એક લડીને મરી પડે પણ પાછા ના હટે તેવા જોઈશે. મારી ટુકડીઓમાંથી એકહજાર એડીએટરોને મારો હુકમ છે, મને તેમના મરણિયાપણામાં મારામાં છે તેથી વધારે વિશ્વાસ છે, પણ.....”

“પાછું પણ...કહી નાખને બાપલીયા.” જેનીકસે જોર ક્યું.

પહેલી હરોળમાં એ સૌનો પહેલો મરનાર કોઈ મુખી જોઈએ, જેના જોમપર એક પછી એક થપ્પી લોખંડની બની જાય.....” સ્પારટેક્સે બચંકર નજર નાખી.

“તો એમ બોલી પડને...” ગરશોમ ગરજી ઉઠ્યો.

“એવો હું છું...મને મારી તાકાતની ખચર છે...અધા એકી-એટરો મને રૂટેગોસનો પડછાયો સમજે છે...એવો હું છું...ગંની-ક્સ નહિ, કલીઓન નહિ, કેસટ્સ કે...કોઈ નહિ...હું ને હુંજ હું...આ શ્રેવીનીયા પણ નહિ...” ગરશોમ ઉત્તેજિત થઈને ખડખડાટ હતી પડ્યો. સ્પારટેક્સ નીચું જોઈ રહ્યો.

“મારી આંખમાં પણ તું હતો...માથું માગવું હોય તો હું તારું માથું...થાય છે કે હું તને ભેટી પડું, તને, તારા કપાળને ચૂંમી નાખું...પણ એવી વિદાયનો વખત નથી...તારી લગામ ખેંચ.....હું જાતે બુશીના પુંકે છું, મારી ટુકડીઓમાંથી પહેલા હજારને.....અને આજે હું મારો પડછાયો નથી ગુમાવતો, મારો જમણો હાથ કાપીને ફેંકી દઉં છું. ગરશોમ તું જા.....”

ગરશોમે ડોક ઉંચકી.....ને ચમકતો હોય તેમ પાછળ જોયું. એની પાછળ ઉભેલી મેલાના ગાલપર આંસુની ધાર સરતી હતી. સ્પારટેક્સે મેલાપર એક નજર નાખી, ખીજી શ્રેવીનીયાપર નાખી. શ્રેવીનીયા મેલાને મનાવી રહી: “મેલા, આજે સ્પારટેક્સવતી હું બોલું છું. મારી ને એની વચમાં મારા હાથે હું તને ખેસાડીશ...આજથી સ્પારટેક્સ તારો છે ને તારા પેટમાંના આળકની હું આપા અનીને મારી જાતને ધન્ય માનીશ.” ગરશોમની આંખો સંતોષને આનંદથી નાચી ઉઠી.

મેલાએ આંસુ લૂંછી નાખ્યાં અને ગરશોમ તરફ જોઈ રહી.

(૨)

પછી સ્પારટેક્સ એના ઘોળા ઘોડાપર સ્વાર થઈ ઘોડેસ્વારોની લીજઅન લઈ ઉપડી ગયો હતો. વ્યહ પ્રમાણે રોમન સેનાની ચારે-પાસની ડુંગર ટોચો આઝાદ ફેંજથી જીવતી અનીને જમરાણુ કરી રહી હતી.

પહેલો હસી બરાબર બપોરે સ્પારટેક્સે શરૂ કર્યો ત્યારે એકેએક ડુંગરોચ તીરકામઠાં, ગોફણો અને ઓચિંતા ધસારાથી દુશ્મનોને ચારેબાજુથી કાપતી હતી.

સુરજ આથમવા આવ્યો ત્યારે સ્પારટેક્સ જીતતો હતો. રોમન લીજઅનોમાં દરેક બાજુએ નાસવાનાં બંધુગણો ફૂંકાતાં હતાં. સ્પારટેક્સ એની દુકડીઓને દુશ્મનોનો પીછો પકડવાનો હુકમ આપી એક લોહીથી ખરડાયેલી શિલાપર બેઠો હતો. અને કેસટસને બોલાવીને કહેતો હતો:

“લાફાટાના શા હાલ હશે?”

“ધાર્ચો હતા એવા.....” કેસટસ બબડ્યો.

“પણ તું જાતે જાણ તો.....જાતે જાણને જોઈ આવે તો? ગર-શોમ કદાચ જીવતો હોય તો.....મને જરાક નિરાંત વળે.” સ્પારટેક્સની આંખો ખૂબ પ્રયત્નથી પાણીનાં ધસ્યાં આવતાં અમી સૂકવી રહી.

“હું જાઉં છું.” કેસટસ બધું સમજીને બોલ્યો.

“અને આપણા સ્કાઉટોને ખબર આપ, આપણી એકેએક દુકડી દુશ્મનોની પુંક પકડે, મ્યુટીના સુધી.”

“બલે.” કેસટસ ચાલ્યો ગયો.

પછી એકજ કલાકે મશાલો સળગતી દોડતી હતી, દોડતી જઈ-ડતી હતી. પડતી હતી, ખૂંટાતી હતી, ચિત્કાર કરતી અંધારામાં મ્યુટીના તરફ નાસતી માલિકોની દુકડીઓનો પીછો પકડતી હતી.

સૌ ધૂમ્મસમાં ઢંકાતાં હતાં. સ્પારટેક્સ એના વિચારમાં લપેટાયેલો દોડતો હતો. એકાએક એ અટક્યો. સૌથી આગલી હરોળોને અટકી જવાનું એણે ફરમાન ફૂંકાવ્યું. આઝાદ ફોજની દુકડીઓ એક પછી એક અટકીને મધરાતનો મુકામ કરતી હતી. થોડા કલાક વિસામો લઈ પછી મ્યુટીનાપર વહેલી સવારની કૂચ આરંભવાની હતી.

સ્પારટેક્સની પાછળ આયોલા હિંમે હતો.

“મેલા ક્યાં છે ?” એણે પૂછ્યું.

“વચમાં, લેવીનીયા સાથે છે. હમણાં આવી લાગશે.” આયોલા બોલ્યો.

“અને કલીઓનને મારા તંબૂમાં બોલાવી મગાવો. એનો ધા ગંબીર તો નથી ને ?”

“ના રે ના, અને પોરા સાથે આપણો વૈદ્ય સારવારમાં લાગી ગયા હતા. એમીલ પણ સાથે છે.”

“જેનીક્સ આવે છે.” આયોલાએ જતાં જતાં જેનીક્સના દોડતા આવતા ઘોડા તરફ હાથ લંબાવ્યો.

જેનીક્સ આવી પહોંચ્યો.

“જેનીક્સ, ગધકાલે તારી ટુકડીઓએ ખરો રંગ રાખ્યો.” સ્પારટેક્સે એને આવકાર્યો.

જેનીક્સ કંઈ બોલ્યા વિના હસ્યો.

“હવે મ્યુટીના કેટલું દૂર હશે ?” સ્પારટેક્સે પૂછ્યું.

“ચાર કલાકથી વધારે નહિ, ઘોડાપર.”

“મ્યુટીનાપર લાંબી લડાઈ નહિ થાય.....આ ક્ષેત્રોએ અહીં ઠીક માર ખાધો છે અને ત્યાં એમને પૂરતો વખત પણ નથી રહેવાનો.”

“બરાબર છે.”

“તુંય ધવાયો જેનીક્સ ?” સ્પારટેક્સે મશાલના અજવાળામાં જેનીક્સનો આંધેશો હાથ જોઈ રહ્યો.

“જરાક ડાખા હાથપર ટોંટ લાગી ગઈ.”

“તો એક કામ કરીએ.” સ્પારટેક્સે ઉતાવળો બોલ્યો.

“શું ?”

“કલીઓન પણ ધવાયો છે. કેસટસ હમણાં આવી પહોંચશે. કલીઓન સાથે આયોલા પણ પાછી આવી પહોંચશે. કેસટસ આવે કે અહીં ઘોડેસ્વાર ટુકડીઓને એક કલાકનો આરામ આપી, હું ઉપડી

જાઉં ને મ્યુટીનાપર દહાડો ઉગતાં તૂટી પડું. આપણે ગુબારા અને ખીજો સામાન ખચ્ચરોપર દોડતો રવાના કરાવીએ. માલિકોનો ઉત્તરનો એ મોટો ગદ છે. એ પડે એટલે ઉત્તરમાં આપણો પગ ગોઠવાયો ગણાય. ત્યાંથી રોમ સુધી આપણી હાક વાગશે.

“પણ આપણે રોમપર નથી ચઢવું હોં.....” જેનીકસ બબડ્યો.

“એ તો મ્યુટીનાપર વિચારવાની વાત છે ના! અત્યારે હું ઉપડી જાઉં. તમે લોકો સવાર સુધી આરામ કરો; આપણી કતારોની ચોક્કસ ગણતરી કરો અને ખચ્ચરોપર બધી લૂંટ લાદીને આપણી આખી પગપાળી ફોજને લઇને નિરાંતે મ્યુટીના પહોંચ્યા, સાંજ સુધીમાં. હું અહિંથી ઉડતો જાઉં છું ને તૂટી પડું છું. મને મોડું થાય ને પેલાઓ ને વધારે વખત મેળવે તો મ્યુટીનાને ખાલી કરશે, ગુલામોની કતલ કરશે. હિકેટાને સાથે લઈ જાઉં છું. કેસટસ આવે એટલી વાર.” બોલતો સ્પારટેકસ જરા આંડા થયો.

(૩)

આઝાદ ફોજની નવમી ને ચોથી કતાર હવે સ્પારટેકસની સરદારી નીચે મ્યુટીના સામેના મેદાનપર આવી પહોંચી હતી અને અંધારું ઓસરતું જતું હતું. એણે અટકી જવાનું ખુશીના કુંકાચું. કેસટસની ટુકડીઓ અડધા કલાક જેટલી પાછળ હતી.

“બધી મશાલો બૂઝાવી નાખો ને શ્વાસ લો, દરમ્યાન કેસટસ ને એઈલુ આવી પહોંચશે.” એણે હુકમ આપ્યો.

મશાલો બૂઝાઈ ગઈ. ધૂમ્મસ તદ્દન આછું થઈ ગયું હતું અને ઉડી જતા અંધારામાં મ્યુટીનાની કિનારીઓ ને મિનારા દેખાતા હતા. સ્પારટેકસે એની ટુકડીઓના મુખીઓને એકઠા કર્યા.

“એવા તૂટી પડશે કે આપણા એકજ ધસારે મ્યુટીના પડે. નિરાંતે લડવાનું આપણને પાલવે તેમ નથી. અંદર હજારો ગુલામો

છે, અંદરજ પેલા નાહેલા ભરાયા હશે. મ્યુટીનાની દિવાલોના બૂકા ઉડશે. આપણા હીકેટાએ તૈયાર કરેલા ગુપ્તારા આગળ એના દરવાજા અખડી પડવાના છે.....પેલાં પક્ષીઓ.....” સ્પારટેક્સ મ્યુટીના તરફ ઉડતાં જતાં ગીધનાં ટોળાં તરફ જોઈ રહ્યો અને એના મોંઠાપર ઘેરી છાયા ફરી વળી.

મ્યુટીનાપર કોઈ લડાઈ તો થઈ ગઈ નથી અને પેલાં કેમ ઉડે છે !” એ બબડ્યો: “આપણે મોડા પડ્યા છીએ. માલિકોએ મ્યુટીનાની અંદરના મુલામોને વિંધી વિંધીને દિવાલની બહાર નાખ્યાં હશે.....આપણાં બાંધવોની ઉપર થઈ આપણે દિવાલ ડેકી જવી પડશે.....” એ જોઈ રહ્યો.

(૪)

૧ પછી કેસટસની દુકડીઓ આવી પહોંચી. કેસટસ, એમીલ અને બેલોનાની દુકડીઓને મ્યુટીનાના પાછલા દરવાજાપર તૂટી પડવા ઉતાવળી રવાના કરવામાં આવી અને સ્પારટેક્સે જાણે મ્યુટીનાના આગલાં કમાડપર છલંગ મારી.

મ્યુટીનાની બહાર મુલામોનાં શખના ઢગલા પડ્યા હતા. આઝાદ ફોજના ઘોડેસ્વારો એ જોઈને સળગી ઉઠ્યા ને ગાંઝતૂર ફૂટી પડ્યા. યુદ્ધનો ઉશ્કેરાટ મ્યુટીનાની દિવાલોપર ધસ્યો. મ્યુટીનાના દરવાજાપર લાફાટાથી નાસી આવેલાનાં ટોળાં અંદર જવા કરગરતાં હતાં પણ દરવાજા ઉઘડી શકે તેમ નહોતું. પહેલે ધસારે એ કરગરતાં કપાઈને પડ્યાં.

અને પછી મ્યુટીનાની દિવાલો હીકેટાના ગુપ્તારા નીચે ગબડી રહી.

૨ મ્યુટીનાના મઠમાં નહાવા બેઠેલો કેશીયસ શરીર લૂછતો ઉભો થઈ ગયો. મ્યુટીનાની દિવાલોના કાંગરાપર ત્રાડ દેતો મેનલીયસ ઉતરી પડ્યો અને નાસવાની ગોઠવણી કરી રહ્યો.

કેશીયસ તૈયાર થઈને ઉભો હતો. એની બગલમાં એક જુવાન ગુલામ છોકરી હસવું દબાવતી હતી.

મેનલીયસનો કાસદ આવ્યો ને બોલ્યો:

“આપણે પશ્ચિમનો દરવાજો ખોલી નાખી અધી હરોળો સાથે નાસવાનું છે. ત્યાં દુશ્મનોનો હલો નથી આવ્યો.”

“તો મ્યુટીના પડયું એમને?”

“હજુ શંકા છે, નામદાર! આપ એકદમ આવી પહોંચ્યો કે દરવાજો ખૂલે.....”

“આવી પહોંચ્યો.” કેશીયસની બાથમાંથી અવાજ કરગરતો હતો... “મને તો રાખશો ને? જીવતી!”

“હાસ્તો.” કેશીયસે છાસીયું ક્યું. “મને તો સંસ્કૃતિ માટે લાગે છે, આ જંગલીઓ હજારો વરસે જમાવેલી સંસ્કૃતિને.....” બોલતાં એણે પેલી ગુલામ છોકરીને સંસ્કૃતિ સમજી સોડમાં દબાવી અને પોતાનો ઘોડો બહાર કાઢવા અડાડો પાડ્યો.

(૫)

મ્યુટીના પડ્યા પછી તે રાતે આખી રાત મ્યુટીનાની આસપાસ સાફસૂફી ચાલુ હતી. કેદીઓ પાસે મ્યુટીનાની આસપાસ મરેલાંને સળગાવવાનું, લૂંટની વ્યવસ્થા કરવાનું અને મ્યુટીનાની જગીરો લૂંટવાનું તથા કતલમાંથી અચી ગયા હોય તેવા એકેએક ગુલામને આઝાદ કરવાનું કામ ચાલુ રહ્યું હતું.

પછી વહેલી સવારે સમસલામતનો પોકાર મ્યુટીનાનાં બજારોમાં પૃકારાયો અને મ્યુટીનાને માલિક વિનાનું બનાવવાના ને રોજના વ્યવહાર શરૂ કરાવવાના કામકાજમાં આઝાદ ફોજના અમલદારો રોકાઈ ગયા. મ્યુટીનાના ગઢમાં સ્પાર્ટેક્સ અને ફોજના મુખ્ય સરદારોનો મુકામ હતો. શહેરની બહાર કામચલાઉ જંગી ઢાવણી ઉભી

કરવામાં આવતી હતી. મ્યુટીનાનાં ખાલી થએલાં ઘરોની વહેંચણી ચાલતી હતી.

ઘાયલ થએલો હોવાથી ફલીઓન એના ખંડમાં સૂતો હતો. થાકેલો હોવાથી સ્પારટેક્સને બપોર થવા આવ્યા તોય કોઇએ જગાડ્યો નહોતો. સ્પારટેક્સના સાથેના ખંડમાં લેવીનીયા અને મેલાનો ઉતારો હતો પણ તેમણે ય કોઇએ એને જગાડ્યો નહોતો. સ્પારટેક્સના ખંડની બહાર એના અંગરક્ષકોનો નાવક કેસટસ આંટા મારતો હતો. મેલાએ હવેથી કેસટસ સાથે રહેવાનો પોતાનો વિચાર લેવીનીયા સાથે સ્પારટેક્સને કહેવડાવ્યા પછી કેસટસના આનંદને, પાર નહોતો. મેલા તો મળવાની જ હતી પણ આજ વહેલી સવારનું લેવીનીયાના ખંડમાં નવું આવેલું બાળક રડતું હતું. સ્પારટેક્સ ઉઠે અને મેલાને કેસટસ સાથે રહેવાની પરવાનગી આપે તેનીજ તે રાહ જોઈ રહ્યો હતો.

પછી થાકેલો લેવીનીયાએ સ્પારટેક્સના ખંડનાં બારણાં ઠોક્યાં તે અંદરથી એકદમ ઉઘડ્યાં કે અંદરનો દેખાવ જોઈને લેવીનીયા અટકીને ઉભી.

અંદર સ્પારટેક્સ એના પલંગ નીચે જમીનપર બેઠો હતો. એના વિખરાયેલા વાળ એની પીઠપર પથરાયા હતા.

લેવીનીયા અંદર દોડી ગઈ અને સ્પારટેક્સે બોબાની ઢાલથી ઢાંકેલા મોંઢાને તેણે ખૂલ્લું કરી નાખ્યું. મોંઢાપરની લાલ આંખો સૂઝી ગઈ હતી. લેવીનીયા સાથે અંદર પેટેલો કેસટસ છલંગ મારીને બહાર નીકળી ગયો.

લેવીનીયા મહાસેનાનીની સામે બેસી ગઈ ને એને બાથમાં લઈ ચૂંમી રહી.

“મને મારાં મરેલાં યાદ આવે છે... મારો ગરજોમ... જુડીથ, બીજાં હજારો, જેનાં નામ પણ... મારાથી રોઈ પડાયું લેવીનીયા...”

સ્પારટેક્સ લેવીનીયાની બાથમાંથી છૂટીને હસવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો.

“હસ નહિ...ખીક લાગે છે...જૂંડા.” લેવીનીયા ઠપકો દેતી બોલી.

“મારાથી ગરશોમને જૂલાશે નહિ.” એ બોલ્યો.

“તે કહે છે કોણ કે જૂલ.” લેવીનીયા જોરથી બોલી, મહાસેનાનીનું મોંદું લૂછી રહી.

“હું તો કહું છું કે તારા ગરશોમને તારી કોટે આંધીને ફર પણ આમ અસ્વસ્થ.”

“મરેલાંને કોટે અંધાતાં હશે ?” સ્પારટેક્સ સ્વસ્થ થતો બોલ્યો.

“અંધાય છે, ચાલ અતાવું...આપણી મેલાને ગરશોમ સાંપડ્યો છે...દિકરો આવ્યો છે, આખેહૂમ ગરશોમ.....” લેવીનીયા સ્પારટેક્સનો હાથ ખેંચી રહી.

“આવું આવું.” સ્પારટેક્સ ધૂળ ખખેરતો ઉભો થયો, અને બોલ્યો: “કલીઓનને હવે ?”

“ઘોડા જોવો તો છે, અઠવાડિયામાં ફરતો જઈ જશે.” લેવીનીયાએ સ્પારટેક્સને આરણ્ય તરફ ખેંચ્યો. “કાઈ જોઈ જાય તો કેવું દેખાય ! કે મહાસેનાની થઈને.....”

પ્રકરણ ૨૬ મું.

અંતે બાબુઓ

હવે આઝાદ ફોજનું મુખ્ય મથક મ્યુટીના અન્યું હતું. મ્યુટીનાના ગઢમાં સ્પાર્ટેકસનો આઝાદસંઘ દરબાર ભરતો હતો. મ્યુટીનાની દિવાલોપર સ્પાર્ટેકસના ચોટ્ટીદારોની હાક સંભળાતી હતી. આખો લાકાટા ઘાટ સ્પાર્ટેકસની આઝાદ ફોજથી સચવાતો હતો. રોજ દક્ષિણનાં મથકો આ ઉત્તરના વડા મથક સાથે વ્યવહાર ચલાવતાં હતાં.

આખું ઉત્તર મ્યુટીના પર ફૂંકાડા મારતો લાલઝંડો જોઈ ખળ-બળી ઉઠ્યું હતું. રોમના મિનારા પાયામાંથી કંપતા હતા. રોમની

માલિકી ખરા જીગરથી વક્ષોવાઈ ગઇ હતી. આજે કાલે.....કોઇ વહેલી સવારે.....મોડી રાતે આઝાદ ફોજ રોમપર તૂટી પડશે તેમાં હવે રોમનાં માલિકોને શંકા રહી નહોતી.

“ને રોમ પડે તો !” એ વિચારજી માલિકીના માથાનું માખણ પિમળાવી નાખવાને યસ હતો. તો તરતજ આખું ઇટાલી લાલ ઝંડા નીચે આવી જાય, તો તરતજ, પવિત્ર અંગત મિલકતનો નાશ થાય, તો રોમનાં દેવદેવીઓ ધૂળ ચાટતાં થઈ જાય, રોમના શેઠ ને શેઠા-છીઓ વિંધાયા પછી આક્રી પડે તે પરસેવા પાડી કામ કરતાં બની જાય, રોમના જાગીરદારો ને જમીનદારો ખેતરમાં ખરપતા થઇ જાય.”

એ બયાનક વિચાર રોમ આખાની માલિકીનાં દિવસ રાત આરણ્ય કાંકતો ફરતો હતો. કોઇને જાગતાં રેખરેખ થઈ જતા હતા, કોઈ ઉંઘમાં ઝગડી ઉઠતાં હતાં.

“કારણ પેલો થ્રેસીયન, પેલો ઝેંડીએટર સ્પારટેક્સ, પેલો આઝાદ ફોજનો મહાસેનાની, ધોળા ધોડાનો સ્વાર, ફરશીને ફેરવનાર..... ક્યારે.....ક્યાંથી ગમે ત્યારે...ગમે ત્યાંથી આવી પડે, પેલા લા-ફાટાના પથાર પર દેખાવ બનીને કેશીયસને મેનલીયસને તાકી રહ્યો તો તેવો.....” એવાં એવાં બીકનાં મોજાં રોમની માલિકીનાં કમાડ ખોલીને ઘરમાં પેસી ગયાં હતાં અને તેમના શ્વાસ પ્રશ્વાસમાં ધીકતાં બન્યાં હતાં.

રોમન શહેનશાહતે લાગતાવળગતાઓનાં લસ્કર મગાવ્યાં હતાં. ગ્રીસના માલિકા પાસે સ્વયંસેવકોની કતાર માગી હતી. રોમમાં વિષુવૃત્તિ ફાટ્યો હતો. રોમને ઘેર ગુલામબંધ બરખવા નીકળ્યો હતો. રોમન સંસ્કૃતિ સંકટામણમાં આવી મઈ હતી.

સરકારની કચેરીમાંથી, નિશાળમાંથી, ચોરેથી, ચક્રવેથી, ભાટથી ચારણથી, અને મંદિરના ઓટથી એજ અવાજ આડે પહોર ઉઠતા હતા કે, રોમપર, સંસ્કૃતિના મથકપર હલ્લો આવે છે.

કે ગુલામ જંગલીઓનો હલ્લો આવે છે, હેવાનીયત અને સંસ્કૃતિની વચમાં માત્ર રોમ ઉભું છે, ડાહ્યાં થઇને વહારે ધાવ નહિ તો દુનિયાની સંસ્કૃતિ ભયમાં આવી પડશે.

રોમપર દશે દિશામાંથી માલિકીના આશિષ ઉતરતા હતા. માલિકીના મહાત્માઓના નૈતિક ટેકા દોડ્યા આવતા હતા, લક્ષ્મીનંદનો લક્ષ્મી હાલવવા મંડી પડ્યા હતા. અમણીયાથી, ઓસથી મદદો આવતી હતી. ઉત્તર આફ્રિકાના રોમન સંસ્થાનમાંથી રોમ પહોંચવા કતારો નીકળી પડી હતી.

(૨)

બીજા બાળુ મ્યુટીનાનું મથક ભારે હિલચાલ જગવી રહ્યું હતું. નવી ભટ્ટીઓ દિવસ રાત ફૂંકાતી હતી. નવાં હથિયારો નિપજતાં હતાં. નવા દાવ શિખાતા હતા. રોજ રોજ રોમપરના નકશા વિચારાતા હતા. સંગ્રામ સમિતિ મળતી હતી. મ્યુટીનામાં બેગી થયેલી આઝાદ ફોજ પચાસ હજાર જેટલી થઈ ગઈ હતી.

પણ આઝાદ ફોજમાં અણિની વેળાએ એક આકૃત જગી હતી. જેનીકસ આડો થયો હતો. એને મનાવતાં, સમજાવતાં આજે દશ દિવસ વહી ગયા હતા. અને હવે જેમ વખત જાય તેમ રોમનો અચાવ વધારે મજબૂત બનતો હતો, રોમનું લશ્કર વધુજ નવું હતું. આજે છેવટનો નિકાલ કરવા આઝાદ ફોજના બધા સરદારો, મુખીઓ, નાયકો એકઠા મળવાના હતા. ફલીઓન અણનમ હતો, સ્પારટેક્સ તો રોમપર એકલો જઈને મરી શીટવા તૈયાર હતો, પણ જેનીકસે ઉભી કરેલી બીક, દુકડીઓમાં પથરાતી હતી. દશ હજાર જેનીકસની સાથે દરિયા કિનારે જઈ વહાણો લઈ ઇટાલી છોડીને હંકારી જવા તૈયાર હતા.

તેમને મન રોમ એ દૈવી નગર હતું, માલિકોનું મહાનગર હતું.

કદિ ન જીતાવાનું વરદાન પામેલું હતું. રોમપર ચઢવાના સ્પારટેક્સના સાહસ સાથે તેઓ અસંમત હતા.

મ્યુટીનાનો જૂનો ગઠ આજે આઝાદ ફ્રેન્ચના આગેવાનોની અખંડ આવજન બન્યો હતો. જેનીકસને સમજાવવાની બધી મહેનત મિથ્યાં ગઈ હતી. સાંજ પડતાંજ બધા આગેવાનો એક પછી એક આવી ગોઠવાતા હતા, મોટી વ્યાસપીઠ એકલા સેનાનીઓ માટે ખાલી રખાઈ હતી.

ધીમે ધીમે આઝાદ ફ્રેન્ચના સરદારો આવવા લાગ્યા. ગરશોમની ખોટ આજે સ્પારટેક્સને સૌથી વધારે સાલતી હતી, જુડીથ પણ હંમેશ માટે ચાલ્યો ગયો હતો. કલીઓન એકલો લંગડાતો આવ્યો અને ગોઠવાયો. એનો વચાયલો પગ હજુ પૂરેપૂરો સારો થયો નહોતો.

પછી બહાર એક સામટાં બુશીના ફૂંકાયાં. આગળ કેસટસ અને આથોલા હતા, વચમાં સ્પારટેક્સ હતો. સ્પારટેક્સની પાછળ લેવીનીયા મેલા સાથે હતી. લેવીનીયાના હાથમાં મેલાનું જાળક રમતું હતું.

સ્પારટેક્સ આવ્યો અને બેઠો. એક પળવાર સંપૂર્ણ શાંતિ પથરાઈ ગઈ. બીજી પળે એકલો સ્પારટેક્સ શાંત સ્થિર અને ગંભીર બોલતો હતો.

“લાકાટાની લગાઈમાં આપણા એક હજાર કપાઈ ગયા છે. સંખ્યા ધાર્યા કરતાં ઘણી ઓછી કહેવાય. આપણી મુખ્ય બેઠક મ્યુટીનામાં ગોઠવ્યા પછી આજે આપણી સંખ્યા પચાસ હજારની થઈ છે. હજારોની સંખ્યામાં આપણું તરવારો, ફરશીઓ અને બક્તરો મેળવી શક્યા છીએ, નવાં બનાવી શક્યા છીએ. આપણી તૈયારી મારી નજરે પૂરેપૂરી છે, દુશ્મનોની તૈયારી પણ અધૂરી નથી.”

“હવે આપણે રોમપર ધસી રહ્યા છીએ ત્યારે ગરશોમ અને જુડીથ મરણ પામ્યા છે, કલીઓન જીવતો છે પણ ઘવાયો છે, પરંતુ આપણી વચ્ચે આ કટોકટીમાં છે તેથી આપણને બુશી થાય છે. એ

ઉપરાંત આપણી લીજઅનોના સરદારો, કતાસેના નાયકો અને કુડીઓના મુખીઓ અધા બરાબર અને હુશિયાર છે.”

સ્પારટેક્સ પથરની અતિમાની જેમ બોલ્યે જતો હતો ત્યારે સૌની નજર જેનીક્સપર ગોઠવાઈ અને સ્પારટેક્સે આગળ ચલાવ્યું.

“આપણે મ્યુટીનાથી આગળ ઉત્તરના માર્ગ પર કૂચ કરશું ત્યારે થોડેજ દૂરથી ટેકરીઓ પરથી માલિકોનું મહાનગર રોમ તેનાં મિનારાઓમાંથી ડોકાતું આપણને દેખતું હશે. એ મોટા મિનારાવાળી, વિશાળ બળરોવાળી, રોમ નગરી સાત ટેકરીઓપર પથરાઈ છે.”

“કોઈ કાયર તેનાથી ખીક પામી જાય, કોઈ ઉતાવળો આભો બની જાય, કોઈ અંધારા તેનાથી અંતર ડોળાય, પણ આઝાદ ફોજ એ મહાનગરીથી ડરતી નથી કે તેને દેવોનું નગર માનતી નથી કારણ તેનું એકે એક બળર, એકે એક મિનારો, એકે એક ચોક, એકે એક દિવાલ ને બગીચો, ગુલામની મહેનતથી, ગુલામના પરસેવાથી, ગુલામના બોલીથી ને હાડમાંસથી બંધાયેલ છે.”

“જેણે તે બાંધ્યું છે, જેણે તેનું નિર્માણ કર્યું છે, જેણે તે નિષ્પન્નવ્યું છે તે ગુલામ આજે પોતાનું ક્ષેત્ર જાય છે. એ ન્યાયની વાતનું જેને જ્ઞાન નથી તેજ રોમનગરીથી મોહ પામી દરિયામાં પડવા જાય છે.”

“આપણે તો આજે એ રોમ પર ચઢાઈ કરવાનો નિર્ધાર કરવાનાં છીએ, કારણ તે આપણું છે. એ ચઢાઈ કરીને રોમની સાત ટેકરીઓપર ફાળ ભરતા પશુને આપણે મ્હાત કરવાનાં છીએ, એ પશુનો—માલિક પશુનો આપણે વધ કરવાનાં છીએ, ને તેના ભયાનક હાડપિંજરને આપણા સંગ્રહસ્થાનમાં પૂરવાનાં છીએ, આપણાં બાળકો એકવાર રોમની સાત ટેકરીપર રહેતા અને આખા ઈટાલીપર ફેરવતાવતા એ પશુને જોશે ને હસશે અને નવી દુનિયાની રચનામાં આવતીકાલ આપણને માલિક પશુનો વધ કરનાર વીર માનવો માનશે.”

“આપણે આવતીજ કાંઠે એ પશુને નાચવા ફૂંચ કરીએ છીએ ત્યારે આપણી આઝાદ ફોજનો એક સરદાર રોમનમરીથી ડરીને દરિયા તરફ દોડી જવા માગે છે. લડાઈનો ને રણભૂમિપરનો તો એવો નિયમ છે કે એમ ભાગી જનારને વિંધી નાખવો જોઈએ.”

“પણ એ એકલો નથી. એની સાથે જવા બીજા દશહજાર તૈયાર થયા છે. જેનીકસ સરદાર છે. એ દશહજારનાં નામ મેં તૈયાર કરાવ્યાં છે. એ દશે હજાર એમને જરૂર પૂરતી ખોરાક, પોશાક ને હથિયારો લઈ આપણે વિખરાયા પછી ચારજ કલાકમાં આઝાદ ફોજની છાવણી છોડી જાય, એવો તમે સૌ સંમત હો તો મારો હુકમ છે. ચાર કલાક પછી એ આપણા માણસો નથી અને બીજા ચાર કલાક પછી એમાંના જે આપણી હદમાં હશે તેમને સંતોષકારક કારણ નહિ મળે તો દુશ્મનો ગણત્રામાં આવશે.”

“એ બધી જોગવાઈ થઈ ગઈ છે. એ જતાં બાકીના ચાલીસ હજારની સેના કાંઠે રોમપર ચઢે છે, તેમને કોઈ રોકા શકશે નહિ.”

સ્પાર્ટેક્સે એનું લાંબુ ભાષણ પુરું કર્યું અને જેનીકસ ઉભો થયો. જેનીકસની સાથે બીજા બે ઉભા થયા.

સ્પાર્ટેક્સે ત્રણે જાણુને વ્યાસપીક પાસે બોલાવ્યા ને ત્રણે જણુ ચૂપચાપ ચાલ્યા ગયા.

થોડીવાર સુધી આખા ખંડમાં મરણ જેવી શાંતિ પથરાઈ ગઈ.

પછી સ્પાર્ટેક્સ ઉભો થયો, અને એની પાછળ પોતાનું અચ્યું લઈને ઉભી રહેલી મેલા તરફ ફર્યો. સ્પાર્ટેક્સે ગરજામના બાળકનો હાથ હલાવ્યો ને બોલ્યો:

“મારા બાળક તારે માટે નવી દુનિયા રચવા આપણે રોમપર ચઢશું ત્યારે મારા ઘોડા પર મારી આગળ તું બેસીશને!.....”

“આપણે આવતી કાલની પ્રચંડ તૈયારી કરવા છુટા પડીએ છીએ” કેસટસે જાહેરાત કરી અને સૌ ભારે પગે વિખરાવા લાગ્યા. એકલો સ્પાર્ટેક્સ સૌની વચમાં શાંત અને પ્રસન્ન દેખાતો હતો.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

“લેક્સ, સર વોરમ.”

અહા ફ્રાન્સની હાવણીને મધરાત પછી જાગી જવાનેા દુકમ હતો. મધરાતનું ખુશીના બોલ્યું અને પછી હાવણીના એક પછી બીજા વિભાગમાં મશાલો ઝખૂકવા લાગી.

મેલા ઉઠી હતી અને એના બાળકને લઈને સ્પારટેક્સના ખંડ પાસે ઉભી હતી. થોડીવારે બેવીનીયાનું ડોકું બહાર દેખાયું અને એણે પૂછ્યું:

“રૂટેગોસ જાગે છે?”

“હા.”

“વીવા લીભેરા.” એણે અંદર આવતાં બૂમ પાડી.

“સ્પાર્ટેક્સ ઉડીને સામે આવ્યો અને એના હાથમાંના બાળકને રમાડતો બોલ્યો:

“છોટા ગરશોમ, તારે રહેવા માટે આપણે રોમમાં એક મોટો મહેલ બેવા જવાના છીએ. તારી મેલા તને પીઠ પાછળ આંધીને લડે ત્યારે રડતો નહિ.”

બાળક સ્પાર્ટેક્સની દાઢી તાણતો હસી રહ્યો.

“કેસ્ટસ ઉડ્યો?” પાછું એણે પૂછ્યું.

“ના, ઉઘે છે.”

“બહે ઉઘે, રાતના ઘણો મોટો સૂતો છે.”

“એ ઉઠે એટલે હું થોડી તૈયારી કરી નાખું.” બોલતી મેલા ચાલી ગઈ. અને સ્પાર્ટેક્સ પાછો એના ખંડમાં પેડો ને લખવા બેઠો.

એ લખતો હતો, “લેક્સ, સરવોરમ”.

એણે થોડીવારે લખાણુ લેવીનીયાના હાથમાં મૂક્યું. “લેવીનીયા, આની નકલો કર... પ્લેટોએ લખ્યું હતું એની માલિક જમાત માટે, અને પૃથ્વી ન પહોંચી શકે ત્યાં આકાશમાં લટકાવી રાખ્યું હતું. આપણે માનવી-માનવી વચ્ચેનું સમાન રાજ માલિકોનો વધ કરીને રચ્યું ને તેમ કરતાં લોહીની નદીઓ બહે રેલાઈ જાય.”

સ્પાર્ટેક્સ ઉભો થઈને એના ખંડમાં આંટા મારી રહ્યો. લેવીનીયા લખવાં બેઠી. આઝાદ ફોજની એ આખા ઇટાલી જોગ જનકેરાત હતી.”

“અમે રોમપર ચઢીએ છીએ. અમે રોમમાંથી જ નહિં આખા ઇટાલીપરથી ગુલામીને અને ખાનગી માલિકીને નાબૂદ કરવા માગીએ છીએ. અમારા નવા તંત્રમાં આજના માલિકોને પણ ગુલામ બનાવવામાં નહિં આવે. માનવીમાત્ર સરખાં ને સમાન હશે. અમે અમારી આઝાદી માટેજ નહિં, માણસમાત્રની સ્વતંત્રતા સર્જવા કૂચ કરીએ

છીએ, અને અમારા માર્ગમાં જે આડાં આવશે તેમને ખતમ કરીને આંગળ વધવાનો અમારો નિર્ધાર જાહેર કરીએ છીએ.”

અને પછી આઝાદ ફોજની છાવણીએ ઉત્તર તરફ એક ઝખ-કારો બેસ્યો. ઉત્તરનાં જંગલોપર એક મોટો તારો ખરતો હતો અને અધારાં જંગલપર આગ વરસાવતો હોલવાઈ જતો હતો.

ભગવાનમાં આસ્તાવાળાંએ આંખો ઢાંકી દીધી અને પવિત્ર શબ્દો ઉચ્ચાર્યા, ભગવાન વિનાનાં ખડખડાટ હસી પડ્યાં, એ બંને વિનાનાં માલિકોને શાપ આપી રહ્યાં.

કલીઓન એના તંબૂની બહારથી અંદર આવ્યો અને ઉંઘતી પોરાને ઉઠાડવા બોલ્યો: “ઉઠ પોરા, તારો ખરે છે, એક તો ખર્યો, અને બીજો ખરશે.”

“હું તો નથી ઉઠતી ને તુંય સૂઈ જા. મોટો તારા ખેરવાનો.” બોલતી પોરાએ કલીઓનને દાબી દીધો. “ઉંઘી જા.”

“ઉંઘી જવાય! અધા ઉડી ગયા છે.”

“અધા ઉઠ્યા હશે, નવરા.....તું વહેલો ઉડી શું કરવાનો છે, પગ તૂટશે.” પોરાએ કલીઓનને પકડી રાખ્યો.

“કલીઓન, કલીઓન.” લેવીનીયાએ કલીઓનનું ગારણું ખેલી નાખ્યું. કલીઓન શરમાઈને પોરાની આથમાંથી ઉભો થઈ ગયો. ‘એ તો આ લુચ્ચી.....’

“પણ હું પૂછું છું ક્યાં કે કોણ લુચ્ચું? એ લુચ્ચીને અને શાહુને સ્પાર્ટેક્સ બોલાવે છે. કહે છે કે કેમ હજુ સુધી દેખાયો નથી.”

“એ તો.....”

“એ તો, એ લુચ્ચી...આજે છેલ્લી રાતે જેલ કરતાં હશે?” લેવીનીયા વચમાં હસી ઉડી.

“આજની રાત છેલ્લી છે? મને એવી ખબર નહોતી.” કલીઓન હસતો બોલ્યો.

“ન જોયો તારો ખર્ચો તે મોટો મળુનો !”

“મેં તો જોયોતો, ને આ પોરાને કહેવા ગયો ત્યારે...ને પાછા તમે આઝાદ ફોજનાં નારી-પ્રમુખ કહો કે એ લુચ્ચી નથી.”

“મેં એવું ક્યાં કહ્યું છે ? ઉઠ પોરા.” બેવીનીયાએ પોરાનો પગ ઝાલીને ખેંચ્યો. પોરા ખડખડાટ હસી પડતી, શરીરે ઓઢેલું કપડું વિંટતી બેઠી થઈ ગઈ.

“ ‘બેક્સ સરવારમ’ લખાઈ ગયું છે. તમે બંને તૈયાર થઈને આવી પહોંચો એકદમ.”

“એકદમ.” બોલતી પોરા એની પથારીમાંથી ફૂદીને ઉઠી થઈ ગઈ. અને બેવીનીયા ચાલી ગઈ.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

રોમન સીનેટ.

રતના સીનેટ આખી રાત રોમમાં મસલત કરતી બેઠી હતી. બધી સત્તા માર્કસ, લીસીનીયસ, કેસસને મોંપાઈ ગઈ હતી.

સુલાના વખતમાં રજુભૂમિપર પ્રખ્યાત થએલો, ફીંગણો ને ક્રી કેસસ સીનેટ સાથે વ્યૂહ રચતો બેઠો હતો. રોમની આસ-સની કિલ્લેબંધી નેરશોરથી ચાલુ થઈ ગઈ હતી.

પણ એ એકલો અંદરથી આઝાદ ફોજથી ડરતો હતો, અને થી એણે ઇબેરીયામાંથી પોમ્પીયસને તામડતોળ બોલાવવા ક્યાર-ય કહ્યું હતું. આજ સવાર પહેલાં પોમ્પીયસ સીધો સીનેટમાં ૧૧વી પહોંચવાનો હતો.

“સીશિલીથી આપણું જહાજને આવી પહોંચ્યાં છે?” એણે એક સામે બેઠેલાને સવાલ કર્યો.

“હા.”

“કદાચ આપણે દરિયો દેખવો પડે તો...જો કે સ્પાર્ટેક્સને એનો કાળ રોમ પર ચઢાવે છે, રોમને કાંઈ જીત્યું નથી, જીતવાનું નથી.....” એ ચાંદીની છત તરફ તાકી રહ્યો. એની આંખ સામે ભયંકર આકાર એકઠો થતો હતો. “હેનીઆલ જોવો પણ ઝખ્ખે થઈ ગયો.”

એને એક વાત યાદ આવી. એણે ઉતાવળા એક ચિટ્ટી લખી નાખી:

“આજે તારો ખર્ચો છે, તમેય જોયો હશે. તમે આપણા મંદિર ચોકમાંથી...થેટાના પેટમાં અને એક ગુલામનો વધ કરી તેનાં આંતરડામાં જોડેને રોમના લોકો જોગ જાહેરાત કરજો કે ગ્રેસીયન એડીએટરના નાશનો તારો ખર્ચો છે...એવો દૈવી અવાજ છે.”

એણે કાગળ ઝંધ કરીને એક દોડતા થોડેસ્વારને કેપીટોલાઈન બ્યુપીટરના વિશાળ મંદિર તરફ રવાના કરી દીધો.

વહેલી સવારે કેપીટોલાઈન બ્યુપીટરના વિશાળ મંદિર ચોકપરથી જનતા જોગ મંદિરના અવધૂતે જાહેરાત કરી:

“રોમન પ્રજાજનો આનંદો ને મચી પડે, ભગવાન બ્યુપીટરનો બોલ છે કે ખરતો તારો એડીએટર ગ્રેસીયન સ્પાર્ટેક્સનો છે અને એ તારાની જેમ તેનો નાશ થશે.”

અને સવાર થતાં ઈબેરીયાથી પોમ્પીયસ આવી પહોંચ્યો તે વખતે એક રોમન જાસુસે આવી માહિતિ આપી કે જેનીક્સ અને બીજા દશ હજાર આઝાદ ફ્રાન્કને છોડી ગયા છે તથા ગ્રેસીયન એડીએટર સ્પાર્ટેક્સ વહેલી સવારે રોમ પર ચઢવાની કૃત્ય શરૂ કરે છે.”

“આવવા દો...કેપુઆ ને મ્યુટીનાના એ ગુનેગારો અહીં જ ખતમ થવાના છે.” પોમ્પીયસ બરાડ્યો, ને કેસસ તરફ જોઈ રહ્યો. “આપણી મંજૂર એક લાખની તો થઈ ગઈ છેના ?

“વધારે.....” કેસસે એની દાદીની અણિપર આંગળી ધસી જોઈ.

અને તરતજ ખીજે જસુસ આવ્યો ને કુરનિશ અખવી બોલ્યો:
“નામદાર, ટ્રેસીયન એડીએટર, સ્પાર્ટેક્સ મ્યુટીનાથી નીકળી
ચૂક્યો છે. આઝાદ ફોજ જોરથી આગળ વધે છે.”

“ખબરડાર!” પોમ્પીયસ ઝરાડી ઉઠ્યો ને પગ ડોહી ઉભો
થઈ ગયો. “એ ચાલીસ હજાર જંગલીઓને ફોજ કહી છે તો...
...અને આઝાદ! એ શબ્દ એ હરામખોરો માટે મને ગમતોજ નથી.”

કેસસ એના અણિદાર નાક નીચેના દાંત દેખાય તેમ હસી
રહ્યો. જસુસ ચૂપચાપ ચાલ્યો ગયો.

પોમ્પીયસનો પડછંદ દેહ સળગતી આંખોમાંથી આગ વરસાવી
રહ્યો. એનો ગુસ્સો ક્યાંય સુધી શાંત થયો નહિ.

“રોમ પર ચઢતા ગુલામોનો નાશ થશે જ.” કેસસ પોમ્પીયસને
સમજાવતો હતો. “હીક્ટાનું ખૂન થઈ ગયું છે. આપણે કરાવ્યું.....
એણે સરજેલા અધા ગુમારા એના વિના નકામા છે.”

પોમ્પીયસ શાંત થતો સાંભળતો હતો.

અને ફેરમની બહાર રોમની કતારોની ઉન્માદી કૂચકદમ સંભ-
ળાતી હતી. રોમનાં મુરલીધરો રસ્તાપરની દુકડીઓ પર કુલ નાખતાં
હતાં. રોમનાં ઝૂંપામાંથી રોમની મુંદરીઓ મોરચા પર જતી દુકડી-
ઓને હાથ હલાવી વિદાય આપતી હતી. રોમનાં મંદિરો વંટનાદ
કરતાં હતાં. રોમનાં અજરોમાં બીડ માતી નડોતી.

“લુડાના આરસના સિંકો પણ ઝરાડી ઉઠ્યા હતા.”

રોમના અજરમાં રોમનલોક વાત કરતો હતો.

ત્યારે ફેરમમાં એડેલી સીનેટના ભોંયરામાં દારૂનાં પીપોનો એક
કાંણો રમેવોળ ગુલામ છોકરીનો ગાંધ પકડીને દારૂની પ્યાલી આપતો
કહેતો હતો: “લે, પી.....તું પી.....તારો ટ્રેસીયન છતરો. તું
મારી સીનેટ ને તું.....” અને લથડતો ખસી જતી ગુલામ છોક-
રીને આથમાં લેવા જતો હતો.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

રોમ !

અને આઝાદ ફ્રેન્ચ રોમ પર કૂચ કરતી હતી.

આઝાદ ફ્રેન્ચમાં ધૂંધવાતા ઝંડા ફરકતા હતા. રોમ તરફ જાણે ઉડતી હોય તેવી આઝાદ ફ્રેન્ચનાં ઘોડાપૂર ધસમસતાં ધસતાં હતાં. જાણે અચંડ બનેલો પડકાર ધસતો હતો.

“લીજઓ, લીબેરા.....લીજઓ લીબેરા.....”

અને એક અપોરે આઝાદ ફ્રેન્ચ એનાં ઉંચાણપરથી માલિકોનું મહાનગર રોમ દેખતી હતી. કૂચ અટકતી હતી. તંબુઓ ઠોકાતા હતા. ત્યારે માથાપર સુરજ પ્રકાશતો હતો. ધૂમ્મસ તફન ઉડી ગયું હતું.

નરનારીઓ અને બાળકો બધાં દેખતાં હતાં, માલિકોનું મહા-
નગર રોમ દેખાતું હતું.

કેમ્પેનાપરથી સેબીન ટેકરીઓપરથી આઝાદ ફોર્મનાં સૈનિકો રોમ
દેખતાં હતાં.

નીચે મોન્સ સીસીપીયસની વિલાસ વાટિકાઓ લીલીછમ લહે-
રાતી હતી, ડોરિક દેવગોનાં લાંબાં છાપરાં પથરાતાં હતાં, મોન્સ
ઓપીયસ ઝગારા મારતું હતું, મોન્સ પેલેટીનસ ભયાનક ભવ્ય હતું
અને દક્ષિણ તરફ એવેનટાઈન અને ઉત્તર તરફ કેપીટોલાઈન ટેકરી-
પર જ્યુપીટરનું ગગનચુંગી દેવળ ચમકતું હતું.

“રોમ !” સૌના દિલમાં રોમ ધમધમી ઉઠ્યું અને સૌના જીગરના
ચુતેલા ધા લાલ બનીને ટપકી ઉઠ્યા. એક ભયાનક ચિતાર આઝાદ
ફોર્મની માનવતાપરથી ઉડીને માલિકોના મહાનગરપર ઉડી રહ્યો.

એક ખૂણાપરથી કલીઓન એક ચિતકની જેમ ઠંડી આંખે રોમ
દેખતો હતો. ક્લોવસ સમરનસપર ગોઠવાતી માલિકોની ઘોડેસ્વાર
દુકડીઓનો આકાર દેખતો એ ગરકાવ થઈ રહ્યો. એના માથાપરના
એક ઝાડપરથી એક લાર્ક ટૂંકો કર્યો. એણે ઝાડની ડાળીપર ખેડેલા
નાનકડા પક્ષી તરફ જોયું, લાર્ક એનું ઘૂડું સેવતી ગાતી હતી.

બીજા બાજુએ ઉતાવળા આવતા ફેસ્ટસ અને આયોલા રોમ
દેખતા હતા. સરકસ ફેલીપીનીયસપરથી ચળકાટનાં મોજાં ઉડતાં
દેખાતાં હતાં. ટાઈમિર નદીપર પડતાં ફિરણો આંજ નાખે એવી રોશની
શુલાઓપર ફેંકતાં હતાં. એ બધાની પાછળ માલિકોનાં કેમકાણુ,
માલિકોનાં વિલાસ ભવનો, ને રંગમંડપો ને અનેક મિનારા દેખાતા
હતા.

અને આઝાદ ફોર્મને દેખવા સીનેટ એના ફોરમના મિનારાપરથી
તાક માંડતી હતી, છાપરાંપર, અગાસીઓપર અને ઝરખાંઓપર રોમ
ઉપર ચઢાઈ કરીને આવેલા આ મહાભયને જોવા નાના મોટા આકાશે

કરતા થયા હતા. ભોંયરાંઓમાંથી, કોઠોમાંથી ગુલામો આઝાદ ફોજની ઉડતી વાતો ઝીલવા ડોકાતાં હતાં. અને છૂટકારાની છેલ્લી ઘડીનો ભરાતો દમ ખેંચતાં હતાં.

અને પછી છાવણીપર લટાર મારવા નીકળેલા સ્પારટેક્સે એના ધોળા ધોડાને લગામ ખેંચી થંભાવી દીધો. એનેય રોમ દેખાતું હતું, માલિકોનું મહાનગર.

સ્પારટેક્સ શરૂઆતમાં કલીઓન જેવી ઠંડી નજરથી રોમપર તાકી રહ્યો પણ પછી એની આંખમાં રમતા સાપ સરકવા લાગ્યા. એની આંખમાં છરીની ધાર જેવા વિચાર ફફડવા લાગ્યા.

“માલિકો ને માલિકણોનું ઘર.....રોમ, ન્યાં પૃથ્વીપરનું સોનું વહું આવે છે, ગુલામોના ગંજ વાગે છે.....ન્યાં માલિકોનાં દેવ-દેવીઓ રાતના દરવાજા બંધ કરીને નગરની ચોટી કરે છે અને માલિકોની તરવારની અણીને ધસીધરીને તિણી કરે છે, ને માલિકોની લડાઈઓમાં વિજય અપાવે છે.....જે માલિકોનાં લશ્કરો ગ્રેસ અને ગ્રીસપર સોટો ચલાવે છે, દૂર દૂરના દરિયાપર રાજ ચલાવે છે, ન્યાં જાય છે ત્યાં જીતે છે ને જીતે છે ત્યાંથી લૂંટના ઢગલાઓ અને કાળાં રાજરાણીઓને રથપાછળ બાંધીને લઈ આવે છે.....ન્યાં માલિક જમાતને દયાની, શાંતિની, સત્યની, ન્યાયની પરવા નથી અને તોય તેમના મહાત્માઓ એજ શબ્દોપર લોકસમાજને નચવે છે.....તે સાત ટેકરીઓપર પથરાયલું રોમ.....” સ્પારટેક્સ જોઈ રહ્યો. આખું નગર એને એક મહાપશુ જેવું પ્રચંડ ને જનજનમાન જણાયું.

અને એણે પાછળ ફરીને છાવણીપર એક નજર નાખી. ગરીબો, બીધેલાંઓ, ભૂખે મરેલાંઓ, ત્રાસ પામેલાંઓ આજે આઝાદ ફોજ બનીને પડાવ નાખતાં હતાં.

એણે રોમપર પૂંઠ ફેરવી ને જાણે પોતાની ફોજને પૂછતો હોય તેમ બોલ્યો. “ખાનગી માલિક નામના પશુનો વધ.....” એની

છાતીપર જાણે કોઈ બરફનો અનેકો હાથ પડતો હોય તેમ એક નિરાશાની પળ છાપો મારી પસાર થઈ ગઈ. એણે અક્કડ થઈને એ નિરાશાને ખંખેરી નાખવા પોતાની જાતને જવાળા આપ્યો. “જંગલ જંગલ જીવજીવ હું ત્યારથી અધાંને ખાઈ જનારાં માલિક પશુઓ સંહારાતાં જાય છે, મોટી મગરમછો, રાક્ષસી ગીંધોળીઓ, જંગી ગેંડા ને ચિત્તા.....મરી પરવાર્યાં છે તો આ છેલ્લો માલિક પશુ પણ એની ગરદનપર અમરપટો લખાવીને ઓછા આવ્યો છે!”

પછી એની ઉત્તેજિત કંઠપના એની સામે જોરદાર આકારો રચી રહી. આઝાદ ફોજ રોમના ફોરમમાં ફૂલ કરતી હતી, માલિકી મહાત થતી હતી, યુગ યુગનાં અંધારાં છાંડી ગુલામો આઝાદ બનીને છૂટતાં હતાં. બાપ દિકરા, મા દિકરી, બાઈ બહેનો, સ્ત્રી પુરુષો એકબીજાને માનવતાના આઝાદ ઉંબરાપર ભેટતાં હતાં, એ ઉંબરો રોમ હતું. રોમપર લાલ ઝંડો ફરકતો હતો.”

અને એ બધા આકારોમાં એક આકાર બનીને સ્પાર્ટેક્સ આનંદ પામતો હતો.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

રોમન રાત્રિ

રોમન રાત્રિ શરૂ થઈ હતી. રોમપરથી ઉજ્જસ ઉઠતો હતો. સવારમાં રોમન હધાની રાહ જોતાં રકાઉટો અને ચોકીદારો સિવાય રોમન છાવણી બકતરમાંજ આરામ કરવા આડી થઈ હતી. મધરાતનું ધૂમ્મસ ગાઢું વરસતું હતું.

આયોલા, મેલા અને કેસ્ટસ તાપતાં હતાં. સ્પારટેક્સ એના તંજૂમાં ઉંઘતો હતો. લેવીનીયા બહાર નીકળીને ધૂમ્મસ ને અંધારામાં તારા શોધવા મથતી હતી. કલીઓન એના તંજૂની બહાર બેઠો બેઠો દૂર દેખાતી રોમન ટેકરીઓપર રોમન રકાઉટોએ સળગાવેલી તાપણી-

ઓના ભડકા ગણતો હતો. પોરાએ એકદમ ભૂખ લાગી ઉઠવાથી અંદરનો ચૂસો ચેતાવ્યો હતો.

કલીઓને આખી છાવણીને વિંધીને આવતા ઘોડાનાં ઝાંખલા સાંભળ્યા અને ખીજીજપણે એણે આવનારને દૂરથી દેખ્યો.

“શું છે સમાચાર?” કલીઓન લાકડાની ઘોડીપર અગલ ટેકવી હોયો થતો બોલ્યો.

“આપણે ઘેરાઈ ગયા છીએ.....પીસેનેમ તરફથી મમીયસ પંદરહજાર ઘોડેસ્વાર લઇને આપણી પાછળનાં જંગલમાંથી ગોઠવાતો વધે છે ને પચાસ હજાર આ પાર ઉતરીને આગળ વધે છે....ખીજા પચાસ હજાર રોમમાં છે તે ઉતર્યા જ ગય છે. ચારજ કલાકમાં પહોંચે હશે.....”

“જા દોડ, સ્પારટેક્સને જગાડ.....” કલીઓને ચીસ પાડી.

“ચાર કલાકમાં...ચાર કલાકમાં શું?” પોરા ધસીને બહારનીકળી,

“ચાર કલાકમાં હશે આવે છે. તું અક્તર પહેર, માઈ અક્તર કાવ. આપણા અંનેના ઘોડા...ચૂલામાં પાણી નાખ, તાવડી પાડી નાખ...” કલીઓન ઉતાવળે બોલ્યે જતો હતો: “મમીયસે આપણો પાછલો રસ્તો કાપી લીધો છે...મમીયસ રોમન માલિકોને ભયંકર કડવેયો છે.”

ઘોડીવારે પેલો સ્ક્રાઉટ દોડતો આવ્યો ને ઉતાવળો બોલ્યો:

“સ્પારટેક્સ તૈયાર થાય છે. ત્યાં પહોંચ્યો.”

અને આખી આઝાદ ફોજની છાવણી ઝગડીને જગી ઉઠી. આઝાદ ફોજમાં એક શ્વાસ ને એક ધમકારો ધમકી ઉઠ્યો. તૈયાર થવાનાં ખુશીના એક પછી એક કુંકાતાં હતાં.

મેલાની કાખમાં આગક રડતું હતું. લેવીનીયા સ્પારટેક્સની આંખમાં ખૂમરાણ દેખતી ઘોડો પલાળતી હતી. પોરા, ને કલીઓન તૈયાર થઇને આવતાં દેખાતાં હતાં. હુકમ લેવા અથા નાયકો એક પછી એક દોડતે ઘોડે પહોંચતા હતા.

“આશા નથી.....” સ્પારટેક્સે ક્લીઓન અને પોરાને પોતાની સામે ઉભેલા જોઈ માથું હલાવ્યું.

મેલા સમજી ગઈ. પોરાની તોફાની આંખો ભયંકર ઘેરી બની ગઈ. ક્લીઓનની ઠંડી આંખો સ્પારટેક્સમાં પોતાની અંદર ઉઠતો અવાજ સાંભળી દરી જઈને જોઈ રહી.

“સ્ત્રીઓમાં પોરા અને મેલા અને કેસટસ અને એઈલિ... મને એઈલિમાં જોર જણાય છે. આજે અઠાર વરસની ઉંમર છતાં એની યાદી ગળપનાક છે.”

“તેમનું શું?” પોરા વચમાં બોલી.

“એટલાં ચૂપચાપ ભાગી જાય ને સિશિલી પહોંચે.” સ્પારટેક્સનો અવાજ આવ્યો.

“પણ સ્ટ્રેટેગોસ.....” પોરાના હોઠ ફફડ્યા.

“મારૂં ફરમાન છે, કદાચ.....તું જા અને એઈલિને લઈ આવ... ..મારી રજા લેવા નહિ આવશે, જલદી ચાલ્યા જાય.”

“પણ.....” પાછી પોરા અચ્છી.

“પણ ને પણ.....હું તમને સિશિલીમાં આનંદ કરવા કે જીવવા નથી મોકલતો; ત્યાંના ગુલામો જીવવા કરવાના છે..... તમે ત્યાં જઈને જીવવાની આગ કુકે. અહિંથી હોલાઈ જાય તો ત્યાં સળગે.”

“પણ મને સાંભળવાનીય નહિ?” પોરા ફરગરી પડી.

“ક્લીઓનનો પગ નથી પણ ઘોડાપર બેઠા પછી એ પાર પડે દૃઢશે, રોમન લીજનીઓમાં હાહાકાર વરતાવશે.....હું તને અમારી સાથે આવવા પ્રાર્થના કરું છું તે આનંદ કરવા નહિ. સિશિલીમાં તારી આગ.....”

“તું જા, પોરા... મારે નથી સાંભળવું.” સ્પારટેક્સે કાન દબાવી દીધા.

“તારે સાંભળવું નથી?... કેમ નથી? તારી જાત તારી નથી..”

...જો આજાદ ફોજના એકેએક સૈનિકને સાંભળે તો પોરાનો અવાજ સંભળાય.....મને આજની રાત મહાસેનાની થવાની તાકાત છે.”

“તારી તાકાતની મને ખબર છે...આજે તને સાંભળવાની મારી તાકાત મધ છે. આજની રાતનો હુંજ મહાસેનાની છું, માફ તને થઈ રહ્યો છે...તું ચૂપ થઈ જા...આ શુભામોની આજાદ ફોજનું હું અંગ છું...તું...કે કોઈ તેને કાંપો નહિ, મારાથી તે સહન થશે નહિ.”

સ્પારટેક્સનો મરણિયો અવાજ આકંઠ કરી રહ્યો, અને સ્પારટેક્સ એના તંબૂમાં પેસી ગયો.

“પોરા જા, આપણા મહાસેનાનીનો છેલ્લો હુકમ...જા, કેસટસ તું અને મેલા તું પણ.....”

ત્રણે જણ ઉપર ચડતાં આંતરડાંને જોરથી દબાવતાં ચાલ્યાં ગયાં. એમણે રસ્તામાં એક પછી એક દુકડીને તૈયાર થતી દેખી. અનેક મશાલોને સળગી ઉઠતી જોઈ. ઘોડાપર છલંગ મારી ચઢતા લડવૈયા ભાળ્યા. લડવૈયા થતાં પહેલાં એકબીજાને બાથમાં ચમકતાં જોઈનવતાં દીઠાં.

“હું કલીઓનને છેલ્લું કહેવાનું બૂલી ગઈ કે.....એણે જ બુઝ્યાએ મને હુકમ કર્યો ત્યાં.....”

“ચાલ હવે ચાલ.....” કેસટસ બયાનક ગરજ્યો અને પોરા ઘોડાને એડ મારી આગળ થઈ.

સૌથી આગળ ચાલતી મેલા એના અગ્રવાને દાખતી એક ઝાડ નીચે અવાજ સાંભળતી અટકી.

“એક સ્ત્રીની પથારીમાં એક પુરૂષ ઉઠવા મથતો જૂઝ પાડીને બોલતો હતો. “પણ મને છોડીશ.....ખુશીના બરાડે છે.....”

“ખુશીના બરાડે નહિ...મધરાતે...મને ઉંઘતી મૂકીને.....” બંને હાથે સ્ત્રીએ ઉભવા મથતો પગ પકડી રાખ્યો હતો.

“તું ઉંઘતી નથી.....હું જાઉં છું.” બોલતા અવાજે જોર કર્યું ને એક ચીસ ઢળી પડી.

રણુવગડાના રાગ જોતાં ચારે ઘોડેસ્વાર જોતજોતામાં ડાવણી પસાર કરી ગયાં. એકલી પોરા અંધારામાંથી પાછું વળી વળીને જોતી હતી, અને મનમાં બગડતી હતી, “સ્પારટેક્સ આવતો હોય તો..... મારી સાથે એને મહોળત છે.”

પણ સ્પારટેક્સ આવતો નહોતો. એની મહોળત આજ એને રોમ પર ખેંચતી હતી. ટુકડીઓ ગોઠવાઈને વ્યૂહમાં ઉભી રહેતી હતી રોમન હથોટી દેખાય કે તૂટી પડ્યા વિના અંધારામાં ને ધૂમ્મસમાં બીજો કોઈ ઉપાય નહોતો.

“કલીઓન આમ આવ.” સ્પારટેક્સે કલીઓનને આગ્રુપર બોલાવ્યો. લેવીનીયાએ સ્પારટેક્સ સાથે પોતાનો ઘોડો અડાડ્યો.

“કલીઓન, આપણા રક્ષાકર્તાને બોલાવી દરેક ટુકડીએ જાહેરાત કરાવ.”

“શું ?”

“કે આ રાતની લડાઈનો મહાસેનાની તું છે.....અને હું...” મહાસેનાની એના જીનપાછળ બાંધેલી ફરસી છોડી રહ્યો.

“રૂટેંગોસ, આજે તારું માથું !” કલીઓન વચમાં બોલ્યો.

“ભમતું નથી.” સ્પારટેક્સે હસીને કલીઓનના ખભાપર હાથ મૂક્યો. “હું મારી ઘોડેસ્વારોમાંથી પાંચ હજારની ટુકડીઓ લઈ.... મારી એકજ લીજીઅન લઈ મમીયસનો પાછળથી આવતો હથોટી બાણું છું. એ રોકાશે ત્યાંસુધી તું આગલી હરોળને હંકારી શકીશ... એ લડવૈયો કપરો છે.”

“એટલે તારે એના પંદર હજાર સામે પાંચહજાર લઈને જવું છે?”

“મારે ભાગ એટલાજ આવે છે.....”

“ને મારે ભાગ મહાસેનાની પદ આવે.....તારે એ કપરા સામે દૂદીને ઉતાવળા થવું છે એમને ! તું એ અંધારી કરવતોપર ફૂટે ને પછી કદાચ આપણે જીત્યા તો અમારું શું ?”

“આપણે જીતવાના નથી.” સ્પાર્ટેકસ બયાનક હસ્યો. “તારે ને મારે અંતર પડે તો થોડા કલાકનુંજ.”

“મારે તો તારું જે ને તે સ્વીકારવાનુંજ.....” કલીઓને ગુસ્સો કર્યો, “મમીયસ સામે હુંજ જઈશ.”

“મારી સામે ગુસ્સો ન કર, કલીઓન, તું નહિ હુંજ જાઉં છું.”

“જા” કલીઓનનો અવાજ એરણુપરથી ઉતરી પડતા ધણુ જેવો ધસાયો.

“અને લેવીનીયા !” પાછો સ્પાર્ટેકસ બોલ્યો:

લેવીનીયાનું ધબકતું હૃદય કાન માંડી રહ્યું.

“તું જા.”

“ક્યાં?”

“રોમ, અને ત્યાંથી સિશિલી જજો.....રોમન માલિકો તારો વધ કરશે નહિ ને કોઈ વેપારી વહાણ તને ના પાડશે નહિ, ત્યાં જઈને.....તારા આજકને જન્માવજો.....તારા પેટમાં બે મહિનાથી આજક અંધાય છે તેને અને સિશિલી પહોંચી બળવાની આગ જાગે તો તેમાં મને જોવાનો પ્રયત્ન કરજો.....મને, કલીઓનને, ગર-શોમને જુડીથને અને આજનાં ચાલીસ હજાર લડવૈયાને.....”

“હા, જા લેવીનીયા.....” કલીઓન બોલી ઉઠ્યો.

ઘંટીના બે પડ વચ્ચે કચડાતી હોય તેવી લેવીનીયા અવાજ યનીને જેઠ રહી. એના ગાલપર ચોધાર નિતરી રહી.

“જા, લેવીનીયા.....” પાછો પેલો અમાનુષી બનતો અવાજ ધૂર-કતો અવાજ સંભળાયો.

“મને તારી સાથે રહેવાનું મન હતું.....”

“જેવું પોરાને.....” પેલો અવાજ અટકી ગયો ને પાછો બોલ્યો:

“આપણા મનને મારવું પડે છે ને કચડાતી, રિખાતી, હલાલ થતી, દુનિયાની સરજનહાર પિડિત જનતાના રહેંસાતા મનનો સાથ કરી આપણા ખાનગી અને અંગત મનને આકું આવે ત્યારે ઠેકી જવું

પડે છે.....લેવીનીયા જા, ઉતાવળી થા, મને સમય નથી.”

લેવીનીયા ઉતાવળી થઇ, ને ઘોડાપરથી સ્પારટેક્સને એક પળ-વાર.....ખીજપડે. એણે કલીઓનના મોંઢા પાસે ગાલ ધર્યો ને ઘોડાને એડમારી, પણ થોડે દૂર જઈને એણે ઘોડો થંભાવી પાછા વળીને એકવાર જોયું. અંતેજો જવાબમાં હાથ ઉંચા કર્યા.

અને પછી લેવીનીયા દેખાતી અંધ થઈ ગઈ.

અને પછી પાંચ હજારને મોખરેથી કલીઓને વિદાય લીધી. કલીઓને સ્પારટેક્સના માથાપરના એખોલા નીચેની એ આંખોમાં આંખો પડેલીને જોયું અને એની છાતી એક પળવાર દુઃખી ઉઠી.

અને ખુશીના ખોલ્યું.

પાંચ હજારને મોખરે એડ મારતા પહેલાં સ્પારટેક્સે હાથ ઉંચક્યો. એના ઉંચકેલા હાથમાંની દ્રશી કલીઓને એક નજરે પેટલરીને જોઈ લીધી, ને હોઠ દાખતો મનમાં અપડી રહ્યો, “એ ગુલામે ગજબ કર્યો.....આ ફોજ એણે બનાવી, દોરી,.....છટાલીની માલિકીનો કોઇ ઇતિહાસ લેખક એને બળવાખોર ગ્રેસીયન, ગ્લેડીએટર, કે જંગલી કહેશે પણ.....છટાલીની ધરતીનો કણકણ..... કચડાતી માનવતાના દિલનો નાનામાં નાનો સંચાર એને.....”

એ અવાક બનીને, એના ઘોડાપર જડાઈને થંભી ગયો.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

રાત પછી દિવસ.

રાત પુરી થઈ ગઈ હતી અને કાળની ધરીતું પૈકું બનેલી પૃથ્વીએ એનો એક આંટો પૂરો કરી પાછો સુરજને દેખાડ્યો હતો. રાત પછી દિવસ ઉગતો હતો.

ટાઇપરનો માલિક પશુ જીત્યો હતો, ગુલામ માનવી હાર્યું હતું.

ટાઇપરને પેલે પારથી વહેતું લોહી ટાઇપરમાં વહુતું ને ટાઇપરે તે આખ્યું હતું. માલિકોની મહાનગરીની મહાનદી જેવી ને તેવી વહેતી હતી.

ટાઇપરને પેલેપાર ગુલામોનાં શબ એકઠાં કરીને એક સાથે

હગલાખંધ સળગાવવાં શરૂ થયાં હતાં, ટાઇબરના કિનારાપરનું જંગલ કપાવા માંડ્યું હતું ને મોટા વિશાળ મેદાનપર હળરો વધસ્થંભ રોપાતા હતા. હળરો ગુલામો કેદ પકડાયાં હતાં ને હળુ પકડાતાં જતાં હતાં.

પોમ્પીયસ એના વિજયી બહાદુરોને લઈ રોમમાં ફર્ય કરતો હતો. રોમની આરીઓ, અટારીઓ, છત્ત ને જરૂખાં એ ફર્ય કદમ પર મીડી નજર ચમકાવતાં હતાં, ને મગરૂર હાસ્ય મલકાવતાં કુલ વેરતાં હતાં.

સામે કિનારે કેસસ પાતળો એના નાકની અણિ હલાવતો ને અણિદાર દાઢી ધસતો બેઠો હતો. એની આંખો ઉંડી, ઈંડી ને ઘેરી સાપની આંખો જેવી ટગમગતી હતી.

એની સામે પોતાના હોઠપરનું ફીણ ચાટતો મમીયસ બેઠો હતો. એ અટકો ને મોટા માથાવાળો હતો. એના વાળ વિખરાયલા હતા. એની હડાયકી આંખો તગતગતી હતી. એ તંગ કપડાં પહેરીને બેઠેલા માણસનું માંસ જોખવા બેઠેલા વેપારી જેવા કેસસ તરફ જોઈ રહ્યો હતો.

“લેવીનીયા પાછી આવી ગઈ!” કેસસે નીચલી દાઢ લગાવી.

“આવી ગઈ.....પણ પહેલાંની લેવીનીયાજ જાણે ન હોય..... હસતી નથી બોલતી નથી. એના આવાસમાં બેઠી રહી છે.”

“એડીએટરનો શોક પાળતી હશે.....ટેકાણે આવી જશે થોડાજ દિવસમાં... ..રોમન આબોહવામાં.” કેસસ ખંધુ હત્યો.

“એડીએટરના અકતરમાંથી સંતાડેલું નીકળી આવ્યું છે.” બોલતા મમીયસે એક કાગળનું ચુંછળું ટેલબપર મૂક્યું. કેસસે ઉઠેલીને ઉપરનું વાંચ્યું. “લેક્સ સરવોરમ” ને પાછું પછાડીને મૂકતાં દાંત દેખાય “તેમ તિરકારથી બોલ્યો: “સાલાંઓ ગાંડાઓ.....ગુલામોને પણ આઝાદ થવાની ને સરકાર ચલાવવાની થેલછા થાય છે.”

“સંખ્યા પંદર હજારથી વધી જાય છે.....સાંજ સુધીમાં અઢાર હજારનો આશરો થશે, નામદાર.” એક હજુરીયાએ આવીને સમાચાર આપ્યા.

“તો વધસ્થભો દરેક હારમાં અઢારસો હોય એવી અઢાર હારો રોપાઈ જવી જોઈએ, સાંજ સુધીમાં, આને રોમના બધા મિત્રીઓ ને લુહારો એજ કામપર ચઢે, ને સુરજ આથમે તે પહેલાં વધસ્થભો પર ગુલામોને ચોઢવાનું શરૂ થઈ જાય.” કેસસ પાછો એક દાઢ આગળ લાવી ચાવતો હોય તેમ બોલ્યો.

આવનાર નમન કરી ચાલ્યો ગયો.

(૨)

ખીજ બાળુ આઝાદ ફોજનાં હજારો સૈનિકો પર્વત ને જંગલની દિશામાં પેટેલીયાના ચઢાવ ઉતરતા દોડતા હતા. કોઈ ઘોડા પર હતાં, કોઈ ઉઝરડાયલા પગે દોડતાં હતાં. કોઈની બગલમાં બચ્ચુ, કોઈને બચકો હતો, કોઈ કેડપર હથિયાર સાચવતું ભાગતું હતું. કોઈ ધવાયલાં હતાં, કોઈ સાજાં હતાં, કોઈને પડી જવા સુધી થાકનું ખાન નહોતું રહ્યું, કોઈના શરીરમાંથી ઘોહી વહી જતું છતાં ધાતું અખાન હતું.

પાછળ રોમન શિકારીઓ દોડતા હતા, કોઈ વિંધાઈને, કોઈ કપાઈને, કોઈ તમ્બર ખાઈને પડતાં હતાં ને પડતાં ત્યાં મરતાં હતાં. કોઈવાર એમની પાછળ સળગી ઉડતી જંગલની આગ દોડતી હતી, તો કોઈ ભૂખના દુઃખથી ભરી જતાં હતાં. કોઈ તાળવે ચોંટતી જીભની તરસ છિપાવવા પેટભરીને પી નાખતાં હતાં ને પછી ઉડી શકતાં નહોતાં, એમના માથાપર ઉડતાં ગીધ એમની ધખી જવાની રાહ જોતાં ચીચીયારી કરતાં રોમન શિકારીઓને રસ્તો બતાવતાં હતાં.

પગ દોડતા નહોતા, ધસડાતા હતા, આંખો દેખતી નહોતી,

અદીઠ જોતી હતી. શ્વાસ ચાલતા નહોતા, હાંફતા હતા, ચાક લાગતો નહોતો, અંગ લચકાઈ પડતાં હતાં, આરામ નહોતા, માલિકના દેશમાં વિરામ હતા.

પેટેલીયાની ટેકરીઓ તપી ગઈ હતી, ટપકતા ઘાપર પવન-વાતો હતો, વરસાદનાં ઝાપટાં વરસતાં હતાં. રસ્તા માર્ગ દેતા નહોતા, ત્યારે જીવજોગી નીકળેલી માનવતા, એકલા ધિક્કારની, જુખની, બચકરતાની, વિશ્વાદની વિપરીત બનાવટ બનીને દોડતી હતી. રસ્તામાં આવતું તે ઉજ્જડ કરતી, સળગાવતી, સંહારતી આગળ વધતી હતી.

એવા ગુલામોના બળવાનાં પગલાં માલિકોનાં શિકારીઓ જૂંસતાં હતાં. એવું ગુલામોના બળવાનું પ્રકરણ છેલ્લું લખાતું હતું, એવા ઇતિહાસ ગુલામોના બળવાને બીજા પરિબળના સંહાર નીચે ઢાંકી દેતો હતો.

માલિકોના લશ્કરના એક સરદાર મારસાલાને શિકારના પરવાના અપાયા હતા.

“મારસાલા.....” એક જુવાન ગુલામ છોકરી એના તરતના જન્મેલા છોકરાનાં અંગ કાપતી રસ્તા વચ્ચે પથારો પાથરી રોમન ધોડેસ્વારોની સામે હસતી બેઠી હતી, એણે આંખમાં શરમ આણી હતી, વેણીમાં વિંધ પાડ્યો હતો, એની ધમકતી છાતીપર ઉછળતા રતન, શિકારીઓ જોઈ રહ્યા, એમણે માલિકીના આવાસમાં આવી સુંદરતા દીકી નહોતી.

“તું કાણુ છે?”

છોકરી જવાબમાં ખડખડાટ હસી પડી ને ઘેરી આંખ કરી બોલી, “હી, રોમમાં મારો માલિક.....અહીં જંગીરમાં કામે હતી.....અમધીયામાં મારી કુખ પકવવા મોકલવાની હતી,..... પણ પેલા હિપાડી જતા હતા.....બળવાખોરો.....”

પછી પાછળ આવતો મારસાલા આવી પહોંચ્યો, એણે પોતાના

જીવનનો આગળનો ભાગ સાફ કરી પૂછ્યું. “અહિં ખેસવું છે કે આ તરવારની અણિપર!”

“તરવાર પર ખેસવું હોત તો...આ મારા જન્મેલાના દુકડા...” છોકરીએ જન્મેલા અચ્ચાનાં શોહી ખરડાયલાં અંગ ગતાવ્યાં, મને ખબર હતી કે આજક સાથે આપની સેવામાં હું.....” છોકરી પાછી ડોહપર હેત લાવી હતી અને એની કુખમાં સંતાડેલી છરી જૂમરાણુ કરી રહી, “ના, મારા મારસાલા આપ ખેસાડો, છોકરીએ ખંને હાથ પહોળા કરી અંગ વિકાર્યાં.

મારસાલાએ સ્ત્રીને પાથ ભરી. એણે અનેક સ્ત્રીઓના સ્પર્શની જાગણી અનુભવી હતી પણ આવી નહિ. મારસાલા, એને ઉંચકીને ઘોડાપર ખેસાડવાને ગદ્ગદ થૂમી રહી.

છોકરીનો એક હાથ મારસાલા સાથે વહાલ કર્યું ને રમ્યો, બીજા હાથે પહેલો હાથ ન જાણું તેમ પેલી છરી મારસાલાનાં આંતરડાંમાં સેરવી દીધી.

એવો ઇતિહાસ ઇટાલીની જમિપર સંકેલાતો હતો, શમતો નહોતો, અને તેમાં મારસાલાને પેલી અજાણુ છોકરીના પ્રેમાચાર જુલાઈ ગયો હતો.

જેની કથા કરવા શોકવાયકા છૂટથી દોડતી હતી, જેનાં કવન કરવા કવિઓ પોતાની ઉત્તેજનાઓ ને ઇચ્છાઓ ઉમેરતા, પ્રાસ પાછળ અનુપ્રાસ દોડાવતા હતા. જેનો ઇતિહાસ લખવા માલિક-સરકારના સાક્ષર ઇતિહાસ અને અંતરનાદને એના ખલમાં ઘુંટતા ખેડા હતા, તે અળવો જુઝાતો હતો.

અને રોમની માલિક સરકારની નિશાળનો નિશાળીઓ માથું ઘૂણાવતો ગોખતો હતાં, “ગુલામોએ અળવો ક્યો અને સરકારે દયાવી દીધો.”

પ્રકરણ ૩૨ મું.

અભિસારિકા.

એના આવાસના ટાઈબિરપર ડોકાતા ઝરખામાં એ ઉભી હતી. પાછલી રાતના તારા ટગમગતા હતા. ટાઈબિરના પાણીપરથી આકાશી પદાર્થોનો ચળકાટ પાછો ફેંકતો હતો.

એ ઉભનાર રોમન માલિક સરકારના દરબારીઓની અભિસારિકા હતી. યૂમ થઈ ગયા પછી ગઈ રાતની પાછી આવી હતી અને કોઈને પણ મળવાની ના પાડતી. એનાં જીવનમાં શુદ્ધાત્મો એને જાણીઓમાંથી, ખૂણામાંથી, સંતાતાં જોતાં હતાં, યુસપુસ વાતો કરતાં હતાં, એ એમની સાથેય બોલી નહોતી.

તે આજે વહેલી સવારે ઉડીને એની બે ગુલામ આઇઓને ઉઠાડી બોલી: “હું તૈયાર થાઉં ત્યાં સુધીમાં મારી ગાડી તૈયાર કરજો.”

અને એ એના ખંડમાં અરિસાની દિવાલો સામે પોતાના અનેક પડછાયા દેખતી શણગાર સજવા ચાલી ગઈ.

એ શણગાર સજીને પાછી ઝરખામાં આવી ઉભી. આજે પહેલી વાર એને એનાં અંગ ભારે લાગતાં હતાં, પોપચાં ઢળતાં દેખાતાં હતાં, એના હોઠ એકલા સુકાતા હતા તે પર એ થોડી થોડી વારે જીભ ફેરવતી હતી.

એ લેવીનીયા હતી. માલિકોની લાડિલી અને મોંઢે ચઢાવેલી મગરૂર સ્ત્રી હતી. પણ આજે એની મોહકતા જોવી હતી તેવી પહેલાં કોઈવાર દેખાઈ નહોતી.

એ આજે જાગી ઉડી હતી ત્યારે એના સ્વપ્નમાંથી ઝંખકી હતી એની આંધમાંથી પેલો સ્પારટેક્સ ગ્લેડીએટર ભાગી જતો હતો, ને એ ઝંખકી ગઈ હતી, એકલો અવાજ એના કાનમાં ભણકારો બનીને ભમતો હતો, “જ્યારે.....આડું આવે ત્યારે આપણા મનનેય મારવું પડે છે.....”

અને ઝરખામાં ઉભી ઉભી સામા કિનારાપર એના સ્પારટેક્સનું વિખરાઈ ગયેલા સ્વપ્નને એકંદુ કરવા એ ટીકીટીકીને જોઈ રહી હતી. એના.....સ્પારટેક્સના સ્વપ્નને એની ઉંઘ ઉરાડી દીધી હતી. એને એના અભિસારની અવળી દિશા દેખાઈ હતી અને દોસીનસનો કાસદ આવતાં, નીકળી જવાનો મોઢો મળતાં એ નીકળી ગઈ હતી.

એને યાદ આવતું હતું, “જેમણે પૃથ્વીના પટાર બોલી ધનના ઢગ બાંધ્યા છે. જેમણે પૃથ્વીને ફળવંતી બનાવી અનાજના ઢોહારો ભર્યા છે, ને જેમણે વસ્તુના ઢગ, પૂલ, રસ્તા ઇમારતો, કિલ્લાઓ પિરામિડો.....ને દુનિયાની સુખસામગ્રીના સર્જનહાર શ્રમજીવીનું રાજ.....મમાનતા.....ન્યાય.....” એ એના સ્પારટેક્સનું સ્વપ્ન

હું. એ સ્વપ્ન એની આંખ સામે વેરાઈ ગયું હતું. એ વેરાયલા વપ્રને વિણવા મથતી હતી.

એ સ્વપ્ન એને અડ્યું અને એની આંખનાં અંજન ધોવાઈ યાં, એ સ્વપ્ન એને અડ્યું હતું ને એની નજરપરનું પડળ વિખાઈ ગયું હતું.

એણે જગતા, જીવતા, મથતા જીવનપર ત્યાંસુધી આંખ ઠેરવીને જોયું નહોતું, જીવનની નાડના ધબકારની એને ત્યાંસુધી ગમ નહોતી .... એણે સ્પારટેક્સને જોયો અને એને ગમ આવી હતી. આજે એ સ્પારટેક્સ પણ એના સ્વપ્ન સાથે વિખરાઈ ગયો હતો. એનેય એના માથાની દાબડીમાં વિણીને એ ગોઠવવા મથતી હતી.

અને એના આવાસના પગ આગળનું જગત તો કચારનુંય એની સ્તીમાંથી વિખરાઈ ગયું હતું. અને તેનો એને સંતાપ નહોતો, ઠાક નહોતો, પણ આ, એનો ખસી ગયેલો છેલ્લો ટેકો સાચવી ખવવા એ અંધારામાં આથડીયાં મારતી હતી.

“એ, સ્વપ્ન.....શિશિલીમાં કહે છે કે એકઠું થઈ રહ્યું છે... એનો આદેશ છે તો હું જઈશ પણ એના વિના.....એ સ્વપ્ન...” એણે માથું ધૂણાવ્યું અને “મારા પેટમાં એનું બાળક.....” એણે પીજીવાર માથું ધૂણાવ્યું. એ બન્ને વાતો એની ખાનગી હતી. જીવનાં જતન જેવા એ બે કણપર એની દોરી ટીંગાઈ રહી હતી.

“બા, બા.....ગાડી.....રિક્ષા તૈયાર.....” ઝૂંપાપર ટેકવી હેલી લેવીનીયાએ ચમકીને પાછળ જોયું, ને હસતી આગળ આવી.

“બા, એટલે તમારી માલિક નહિ, તમે બધી મારી દિકરીઓ મા, મારી મિલકતની વારસ.” બોલતી એ બે ગુલામ છોકરીઓને ને બાળુએ સોડમાં દાબતી બંનેની પીઠપર હાથ ફેરવી રહી. બંને ગુલામ છોકરીઓ માલિકણના વહાલથી નહિં ટેવાયલી કાઈ અમાનુષી વીની બાથમાં હોય તેમ આનંદના અતિરેકમાં ધ્રૂજતી હતી. એકથી

રડી પડાયું ને ફૂસકાં દેતી બોલી ઉઠી:

“તમે આમ કેમ કરો છો પણ !”

“શું ?”

“બોલતાં નથી.”

“બોલીશ.....” લેવીનીયાનો અવાજ ગળામાં ઘૂંટાઈ રહ્યો. અને એણે રોકી રાખેલો ઉભરો ઉછળા આપ્યો. એ એના કોટ પર બન્ને સાથે બેસી પડી.

જે ગુલામો સાથે એ ફરી હતી, જેમની સાથે એણે ખાધું પીધું હતું, જેમના જખમ એણે ઘ્રાયા હતા, જેમની કળર એણે બિછાવી હતી, તે ગુલામ.....અનેક નરનારીઓ સાથેનો એનો સંબંધ એની આંખમાં ઉછળી ઉઠ્યો, એનાથી રડી પડાયું.

એના કાળજમાં એ આઝાદ ફ્રેન્ચનાં બુશીના બૂમરાણ કરી રહ્યાં હતા ગદ્ય કાલેજ જેના નેજ નીચે ધટાલીની માલિકી કંપતી હતી તે હરોળો.....તે કચડાયેલી માનવતાની દુ.ખી હરોળોનો ભાર એની છાતી પર કૂચ કરતો એને કચડી રહ્યો.

એ હરોળો આજે વધસ્થંભ પર ખીલા સાથે ઠોકાતી હતી ને રણમાં રોળાઈને પડી હતી. “એમાં.....એ.....” એક ભયાનક આવેશે એના દેહની માટીને પગથી માથા સુધી હચમચાવી મૂકી. એ ઢળી પડી.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

અભિસાર.

એ જગી ત્યારે દિવસ ઉગી ગયો હતો. ટાઇઅરનાં પાણીમાં ઉગતો સૂરજ લોહી જેવા લાલ થાંભલા રચી રહ્યો હતો. ટાઇઅરનાં પાણીપર માલિકોની વિહારનૌકાઓ ફરતી થઇ ગઇ હતી. કિનારાપરના મેદાનમાં અઢાર હજાર વધરથાંભપર અઢાર હજાર લટકતાં ગુલામ કેદીઓની વેદના જેવા ને આનંદવા માલિકો ને માલિકો તેમના અપલા અપલીઓના સેંથામાં સિંદુર પૂરીને તેમના શિકારી કુતરાંઓની સોના-ચાંદીની સાંકળો ઝાલી અહાર નીકળી પડ્યાં હતાં.

ટાઈમરને પેલેપારના મેદાનપર અદાર હજર ખાડા ખોદાયા હતા, અદાર હજર વધસ્થંભ રોપાયા હતા, અદાર હજર ગુલામ માનવીઓ વધસ્થંભપર ડોકાયલાં લટકતાં હતાં.

અદાર હજર ચિત્કારમાં, અદારહજરની વેદના એક જીભપર જોર કરતી હોય તેમ છેલ્લા તારપર ટિંગાઈ રહી હતી અને જીવન-માંથી તમ્મર ખાતી દરેક શ્વાસે મરણના અંધારામાં ધકેલાતી હતી.

થોડીથોડીવારે એક આર્તનાદ માલિકીનાં કાળજીપર ઘસાતો, માનવતાના દિલપર ઉઝરડાતો પસાર થઈ જતો બોલતો હતો: “લીઅર-ટાસ.....લીઅરટાસ.....!”

ને મરણનો મેળો જોવા નીકળેલાં માલિકોનાં ટોળાંમાંથી તે સાંભળીને અદ્રહાસ્ય ખખડી ઉઠતું હતું.

એ જોવા દોડી જતી રિક્ષાઓમાં, ને ગાડીઓની ભીડમાં એક ગાડી મરણના મેળા તરફ જોરથી લંકાતી હતી.

એ ગાડીમાં લેવીનીયા બેઠી હતી. એનું રૂપ સૌને આંજી નાંખતું રસ્તાપર રેલાતું હતું. એને માટે ધગે ચાલતાં ટોળાંમાં તરેહનરેહની વાતો થતી હતી.

પણ લેવીનીયાને તેનું ભાન નહોતું. એના માથામાં ધમસાણ મચી હતી. એ ગાડીમાંથી રસ્તાપર જોતી હતી પણ દેખતી નહોતી.

એ યાદ કરતી હતી: “પછી મેં એનો ઘોડો પલાણ્યો, એની દ્રશ્ય એના હાથમાં આપી. એના જીવના પટ્ટાપર તેણે ધર્યું, એના ઘોડાને ગળે હાથ ફેરવ્યો ને એની હલકી ઢાલ ધરી. એણે ના પાડી ને પગપાળા વાપરે છે તે ભારે ઢાલ માંગી. હું સમજી નહિં..... એને એની કતારોને મમીયસનો વ્યૂહ તોડી ભાગી જવાનું કહેવું હતું ને એના ઘોડાને એણે એને હાથે વિંધી નાખી, છેલ્લી લડાઈ પગપાળા લડવી હતી.....પણ મને સમજાયું જ નહિં.” પાછી એ આગળ જોઈ રહી.

“અને એણે મને રોમ તરફ હડસેલી ત્યારે મશાલના તેજમાં મેં એની નજરપર નજર નાખી હતી, ઠેરવી હતી. એ પળ..... એ છેલ્લી પળ.....જાણે એ મને ઓળખતો જ નહોતો.....યાદ એકજ ઘુંટડે ગળી જવાતી હશે!.....તેથી જ હું એને જુલી શકતી નથી.....એ મહાન હતો.....હતો ?? હોય તો ?”

“નાં હોય.” એણે છૂટી લટોવાળું માથું જોરથી હલાવ્યું ને ગાડીવાનને જૂમ પાડી: “જોરથી હાંક.”

જોરથી દોડતી ગાડીમાં એનો વિચાર છેડાપરથી ગમડી પડતો દોડતો હતો. “નાં હોય.....પછી તો એણે ઢાલ ધરી હશે, ફરશી વીંઝી હશે, બકતરો ચીયાં હશે.....મમીયસના વ્યૂહમાં છેદ પાડી છોળો ઉછાળી હશે.....પછી.....પછી લોહીની વરાળોમાં ધૂળના ગોટામાં, તલવારોના ચમકારમાં, બાલાઓ, ને ફરશીઓમાં ફરશી બનીને એ ધૂધવી ગયો હશે.....” એ બેઠી હતી ત્યાં ઠરી રહી.

એ જાગી ત્યારે ગાડી અટકી હતી.

અદાર હજાર શરીરો અદારહજાર વધસ્થંભપર લટકતાં હતાં. યુઝાતા દિપકના છંલ્લા રંગ જેવી છેલ્લી ઇચ્છાઓ, જૂખો આવેગો, વેગો, ફાટી ગયેલા ડોળાઓમાંથી, લટકી પડેલી જીભમાંથી, મરતા જીવનના મરોડમાંથી ડોકીયાં કરતાં હતાં અને જીવનમરણ વચ્ચે, ઝાલતાં હતાં.

કોઈ આવેશની અવધિના કોઈ બીકના, કોઈ ત્રાસના, કોઈ વિપાદના, કોઈ વેદનાના નશામાં ચક્ર્યૂર વધસ્થંભપરથી વિંધાયલાં લટકતાં હતાં.

માલિક જમાતના સુરજ મરણની હરોળોપર તપતો હતો.

કોઈ બેભાન બન્યાં હતાં, કોઈ ચીસો પાડતાં હતાં, કોઈ ભગવાનને પૂકારતાં હતાં, કોઈ દયાની દાદ માગતાં હતાં.

કોઈને પરમેશ્વરી, કોઈને લોહીની, કોઈને હાડકાની ગંધ આવતી

હતી. સુરજ તપતો હતો તેમ એ ગંધ વધતી જતી હતી. દરેક વધરથાંબ નીચે મળમૂત્ર પડતાં જતાં હતાં.

એકલું મરણુ ગંધાતું હતું.

ઉપર ગીધ ઉડતાં હતાં, નીચે શિકારી કુતરા ને પાળેલા શિયાળ ફરતાં હતાં.

હાથપગ સૂઝતા હતા. જીભો લટકી જતી હતી, મોં ઉઘડી જતાં હતાં, સર્ગાવહાલાનાં નામ સંભળાતાં હતાં, જીવન જંપતાં હતાં.

સૂઝી ગએલાં હોઠમાંથી સૂઝી ગએલી જીભોપરના અવાજ હોલવાઈ જતા હતા. પણ લટકી પડતી આંખો હજી દેખતી હતી ને જૂમરાણુ કરતી હતી. પોતાના માથાનાં પોલાણુમાંથી ભયાનક ભડકા સાંભળતી હતી.

આંખો દેખતી હતી. કોઈ પગ ખેંચાતો, કોઈ માંસ તોડાતું, કોઈ પેટના કાંણુમાંથી આંતરડું કાઢવા મથતી શિયાળને દેખતી હતી ને દેખતી હોલવાઈ જતી હતી.

મરણુનો એ મેળો હતો. માલિકોનો એ ઉત્સવ હતો, આનંદ હતો.

ધરમ ને નીતિવાળાં માલિકો ને માલિકણોનાં ટાળાં બળલા-બળલીઓની આગ્રીમાં પડીયાં પાડી શુભામેનો મરણુનો મેળો દેખવા આવ્યાં હતાં.

ને એ દોડતી આવતી હતી. એની આગળ આપમેળે રસ્તો થતો હતો.

“લેવીનીયા, લેવીનીયા !” સૌ મોંમાં આંગળાં ધાલી એને જોઈ રહ્યાં હતાં.

એના વાળ છૂટા હતા અને પીઠપર વિખરાયા હતા. એના મોટા કપાળપર નસો તગતગતી હતી. એની ભમરો સીધું સંધાન ધરતી હતી. એની બંને આંખો વિદ્રેલાં ઘેરાં કુંડાળાં રચતી હતી. એની પાછળ એની પીઠપરથી એના ઉત્તરીયની પાંખ ઉડતી હતી.

એનો પડછંદ દેહ હતો તેથી વિશાળ લાગતો હતો. કોઈ સિલ્પીએ ચતુરાઈથી ઘડી હોય એવી એની ડોક એના દેહપર મગફળ મહાવતી હતી. એની આંખો અમી રેલતી હતી. એના સ્તન અણિદાર ઉછળતા હતા. એના પગપર એની કેડ કેડતી હતી. એનાં અંગેઅંગમાં કાલિત્યનો ઉન્માદ ઉભેચાતો હતો. એનાં અણુપરમાણુમાં અભિસાર પ્રેક્ષે ચઢ્યો હતો.

“તું.....અને તું.....અને તું પણ.....” એ ગુલામોની હરોળો વચ્ચેથી હવામાં ઉછળતી, જે એડીએટરને દેખવા મોટાં ટાળાં જમા થયાં હતાં તે તરફ દોડતી હતી.

જાણે જમીનપર પગ માંડતી ન હોય તેવી લેવીનીયા તાંડવે ચઢી હતી.

નીચી નમીને કોઈ પગ ચૂંમતી, કોઈનું પેટ, કોઈની ઉછળીને છાતી ચૂંમી નાખતી લેવીનીયા દોટ દેતી હતી, ને એક સ્થંભ પાસે થંભી ગઈ હતી.

“લીઅરટાસ.....લીઅરટાસ!” જીવતી આંખો એને ઓળખીને અવાજ એકઠો કરતી હતી.

“સ્પારટેક્સ ! ઓહ, ઓ !” એણે એક કારમી ચીસ પાડી. એની બહાવરી આંખો એક પળવાર એક પડછંદ દેહપર ટિંગાઈ રહી.

“લેવીનીયા !” સ્પારટેક્સ હજી જીવતો હતો. એના ગળામાંથી અવાજ ધોર મારી રહ્યો. એની આંખ સામે એનું પાછલું જીવન ચિત્રો અનીને વહેતું હતું. એના માથામાં એક મોટી ઘંટી ફરતી હોય એમ એને લાગતું હતું. ધીમેધીમે એ ઘંટીનું પડ સળગતી અગ્નિધારોનું અનીને ફરતું હતું. એને આખી પૃથ્વી ફરતી લાગતી હતી.

લેવીનીયાએ એના પગપર એક ઉછાળો માર્યો અને કોસને યાત્રી પડી.

“સ્પારટેક્સ ! લેવીનીયા ! .....” એવા ધીમા અવાજ એક-

ખીજનાં અમી ચૂસતા બંનેના હોઠમાંથી ટપકી રહ્યા.

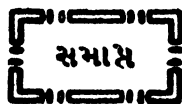
અને ધીમેધીમે લેવીનીયાને સ્પારટેક્સના હોઠ ઠંડા થઈ જતા લાગ્યા. અને પછી લેવીનીયાની કોસના હાથાની પકડ ટીલી પડતી લાગી. પછી લેવીનીયાનું શરીર વધસ્થંભ નીચે ઢબલો થઈને પડી ગયું.

માલિકો ને માલિકણોની હરોળોમાંથી હસવું ઉડી ગયું હતું.

મૌની આંખો એ અભિસારિકાપર ફરી ગઈ હતી. એ ગાંડી નહોતી, અભિસારિકા હતી.

અને એમના ભોગવટાના અમરપટાપર ટિંગાઈ રહેતાં માલિકો ને માલિકણોય ગાંડાં નહોતાં, અભિસારિકો હતાં.

રોમન વસંતમાં ન્યારે રોમન હિંબરામાં એવો અભિસાર મંડાયો હતો ત્યારે કુમારિકાને પેટે ગેરકાયદેસર સાંપડનાર પેલા ધસુ માટે એવોજ વધસ્થંભ રોપવાની માલિકોની વસંતની વચમાં બીજી સો શરદ સૂતી હતી.

**મહા સુગંધી
સ્નક વકર્સ
સિહોર.**

**હિમાલયનું શ્રેષ્ઠ શિખર એવરેસ્ટ
નદીઓમાં સૌથી પવિત્ર ગંગાજી
અને**

તમાકુ તપકીર [જાંઘળી] જરદા

ખરીદવાનું સતત ૧૦૦ વર્ષથી પ્રગતિ કરી રહેલું હિંદનું મા-
નીતું કારખાનું: “મહા સુગંધી સ્નક વકર્સ” છે.
અમારી જગપ્રસિદ્ધ રજીસ્ટર્ડ બનાવટો

ઘસવા સુંઘવા માટે
મહા સુગંધી
રાણી સિદ્ધ છાપ

મૃદુ સોરભમય ઉત્કૃષ્ટ સુગંધી તપકીર
૫-૧૦-૨૦ અને ૪૦ તાલાના ડબ્બાઓમાં
મળે છે.

ખાસ સુંઘવા માટે
-: મેડીકેટ્ડ :-

કસ્તુરી મિશ્રિત મનોહર સુગંધીવાળી કાળી
ધુટ્ટેલી ઔપધિ તપકીર: છુટી રતલ ૧ ના રૂ.
૪-૦-૦ શીશી ૧ ના રૂ. ૦-૩-૦ ડઝન ૧ ના
રૂ. ૨-૦-૦

ખાસ ઘસવા માટે
મુકુલ સ્નક
દુધ પાવડર

દુધ પાવડર જેવીજ સ્વાદાદિ આ તપકીર
દાંત ઉપરની પીળી તથા લાલ છારીનો સદ-
તર નાશ કરી દુઃખતા હાલતા દાંત મજ-
બુત બનાવે છે.
નાના ટીનના ૦-૪-૦. મોટા ટીનના ૦-૮-૦

પાનમાં ખાવા માટે
જર્દા સ્પેશલ
(કમલ છાપ)

કળરમ, કેસર, કસ્તુરી અને મસાલા મિ-
શ્રિત સ્વાદાદિ જર્દા તમાકુ.
રતલ ૧ ના રૂ. ૨-૦-૦

આ સિવાય અમારે ત્યાં ભારે હલકી સેંકડાખતની બનાવટો
તૈયાર થાય છે. સંપૂર્ણ સચિત્ર મદન સાહિત્ય માટે લખો:-

મહા સુગંધી સ્નક વકર્સ-સિહોર

(કાઠિયાવાડ) B. S. Rly.

પ્રો. ધોળકીયા રજીસ્ટ્રેડ ટ્રાસ ઝીણાભાઈ.

શ્રી. શાંતિલાલ હરિલાલ દેસાઈ.

મહેમદાવાદના જાહેર જીવનમાં આ યુવાન બાઈનો કાળો
બેનમૂન છે તે ઉપરાંત તેઓના “કર્મભૂમિ”ના વિકાસ
પાછળના પ્રયત્નો પ્રશંસનિય છે.

—પ્રકાશક.

સદ્ગત મુળજીભાઈ જીવણલાલ દેસાઈ.

આ યુવાન ભાઈના હૃદયમાં ક્રાન્તિની લ્યોત જગી હતી
પરંતુ એ લ્યોતનો પ્રકાશ અંધકારને ફેંકે તે પહેલાંજ વિલિન
શ્રેષ્ઠ ગયા પરંતુ તેની ચિરસ્મરણિય યાદ આ ગુલામના
ક્રાન્તિ તખ્તે ચઢી અમર અને છે.

મહેમદાવાદમાં હવા ઉજાસવાળા આલીશાન મકાનમાં
શુદ્ધ, પૌષ્ટિક અને સ્વાદિષ્ટ ખોરાક માટે વખણાયેલું
રહેવા તથા જમવા માટે આદર્શ સ્થાન.

મહાલક્ષ્મી વિજય હિંદુ લૉજ

કે. જવાહર રોડ, મહેમદાવાદ.

ઉત્તમ ખોરાક મધ્યમ ચાર્જ.

એક વખત જરૂર મુલાકાત લઈ સંતોષ મેળવો.

પ્રો. નંદલાલ એન. ભટ્ટની કુંપની.

એક નૂર આદમી. હજાર નૂર કપડાં.
આપનું આકર્ષણ આપનાં કપડાંજ
છે તો આપનાં આકર્ષક કપડાં
કયાં શીવડાવશો?

એસ. ડી. ટેઈલર.

માળીવાડા, ખેડા.

દેશી તથા વિલાયતી દવાઓ કટલરી, પરફ્યુમરી,
 ન્હા વિગેરે, ઉપરાંત તમારી આંખનો નંબર
 તપાસી ચશ્મા તૈયાર કરી આપીશું.

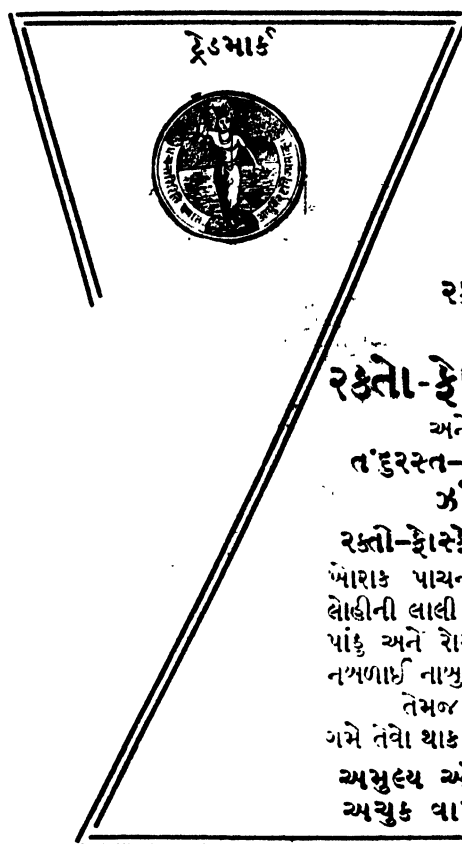

સાત એન્ટ.

શાહ. ગીરધરલાલ ખેમચંદ.

મહેમદાવાદ. (જી. ખેડા)

નખળાં નંખાઈ ગયેલાં
અને નિરાશ કાં રહો છો ?

વાપરો

ઝંડુ

રક્તાવર્ધક

રક્તો-ફેસફે-માલ્ટ

અને અને

તંદુરસ્ત-તાકાતવાન

ઝંડુ

રક્તો-ફેસફે-માલ્ટ

ખોરાક પાચન કરનાર

લોહીની લાલી વધારનાર

પાંકુ અને રોગ પછીની

નખળાઈ નામુદ્દ કરનાર

તેમજ

ગમે તેવો થાક ઉતારનાર

અમુલ્ય ઔષધ

અચુક વાપરો.

ઝંડુ ફાર્મા-વર્ક્સ લી.; મુંબઈ, ૧૪

દુકાન: લાટીઆ મહાજનવાડી, કાલ્યાણદેવી રોડ, મુંબઈ-૨.

ખરીદો નહિ તો પસ્તાશે.

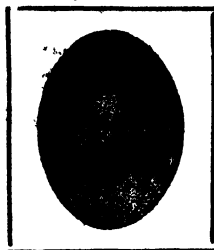
વાપરો ગેરંટીવાળો ખાત્રી કરો.

લીમ્પ ચીયા બ્રધર્સનો

મહા મહેનતે તૈયાર કરેલો

ખસ. ગુજલી. ખરજીવું, ચેપીવા, માથામાં
થતી ઉંદરી તેમજ ચામડીના દરેક રોગોનો
ગેરંટીવાળો ૨૪ કલાકમાં આરામ આપનાર

ખ સ.

મીક્ષર

રજી. નં.

૩૬૫

માર્કો તપાસી લેવો.

ઉપરના મીક્ષરથી કાયદો ન થાય તો પૈસા પાછા
આપવામાં આવશે.

એક વખત વાપરી ખાત્રી કરવા હમારી ખાસ ભલામણ છે
સોડ એજન્ટ:—

જીવાભાઈ ભાઈજીભાઈ.

છુટક તથા જથાબંધ ચાહના વહેપારી

એન્ડ

કમીશન એજન્ટ.

મહેમદાવાદ (જી. ખેડા) B. B. & C. I. Rly.

માથાને કંડક આપે તેવું દેશી ધૂપેલ અમારે લાંચી મળશે.

મગજની
નબળક
માટે

નેરોલ

પ્રમાણ

હેર ઓઈલ વાપર

ધી નેરોલ એજન્સી.

અમદાવાદ

નેરોલનાં

ઉત્તમ

હેર ઓઈલ્સ

સેન્ટ અત્તરો

—તેમજ—

હેર ઓઈલ

બનાવવા

માટેનાં

લંગર છાપ

એસેન્સ

મશાહુર છે.

દરેક બારેલી પર

નેરોલ એજન્સીનું

નામ તપાસી લેશો.

દરેક ગામમાં

વેચાય છે

ધી નેરોલ એજન્સી

અત્તરવાળા

ત્રણ દરવાજા,

અમદાવાદ.

સ્ટોકીસ્ટ:—અચુભાઈ જેઠાલાલ શાહ

લાલખાં બજાર, ખેડા.

રોગનાશક અને શક્તિદાયક સ્ત્રીઓ માટેની સર્વોત્તમ દવા

મહિલા જીવન

પ્રદર, લોહીવા, શરીરનું ધોવાવું, અનિયમીત અટકાવ, પેટમાં કે પેદા અટકાવ વખતે થતી પીડા, કમરમાં થતી ફાટ, હાથપગની તોડ, બેચેની હાડકાનું કળતર વિ. માટે 'મહિલા જીવન' સારામાં સારી દવા છે.

હીસ્ટ્રીયા-સંધીવા, અસુંઝણ, છાતીની નબળાઇ, કેદનો દુઃખા વિ. સ્ત્રીઓનાં દરેક દર્દો માટે મહિલા જીવન અકસીર છે.

સંતાન-પ્રાપ્તિ માટે મહિલા જીવન ઉત્તમ દવા છે. અટકાવ પહેલાં કે બીજા દિવસથી દવા શરૂ કરો. જરૂર ગર્ભ ધારણ થશે.

અભ્યાધાન-સ્થિતિમાં મહિલા જીવન લેવાથી ખોરાક ઉપર રહે છે. ઉલટી, ઉંઘ ના આવવી, ઝીણો તાવ, માથાનો દુઃખ વિગેરે મટે છે. કસુવાવડ થતી અટકે છે અને શરીર નિરોગી રહે.

સુવાવડ--પહેલાં અને પછી મહિલા જીવન લો. વગર પ્રસુતિ થાય છે. સુવારોગ થતો નથી, થયો હોય તો પણ મટી જાય.

બાળકને રોગીયત ધાવણથી અસંખ્ય રોગો થાય છે. નિરોગી બાળક ધરાય એટલું ધાવણ મહિલા જીવન લેનાર માતાના બંને મળે છે. બાળક રૂપુષ્ટ અને છે.

કોઈ રતવાવાળી સ્ત્રીઓએ 'મહિલા જીવન' લેવું જોઈએ.

બાળકને રતવા લાગુ પડતો નથી.

ડી. ૧ ગાટલીના રૂ. ૨) વી. પી. થી રૂ. ૨-૧૦-૦

દરેક ગામે દવાવાળા વેચે છે.

જે. એન. શેઠના-નડીઆદ.

